

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Beynəlxalq rəqabətqabiliyyətlilik mövqeyinin milli iqtisadi inkişafda rolu”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Əliyeva Sevinc Məhərrəm qızı

Bakı-2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ _____ ” _____ **2021-ci il**

**“Beynəlxalq rəqabət qabiliyyətlilik mövqeyinin milli iqtisadi inkişafda rolu”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060401 - Dünya iqtisadiyyatı

İxtisaslaşma: Gömrük işi

Qrup: 824

Magistrant

Əliyeva Sevinc Məhərrəm qızı
_____ **imza**

Elmi rəhbər

i.e.d prof. Həsənov Rasim Tapdıq oğlu
_____ **imza**

Proqram rəhbəri

i.ü.f.d., dos. Nəcəfova Kəmalə Akif
_____ **imza**

Kafedra müdiri

i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakəşi oğlu
_____ **imza**

Elm andı

Mən, Əliyeva Sevinc Məhərrəm qızı and içirəm ki, “Beynəlxalq rəqabətqabiliyyətlilik mövqeyinin milli iqtisadi inkişafda rolu” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

BEYNƏLXALQ RƏQABƏTQABİLİYYƏTLİLİK MÖVQEYİNİN MİLLİ İQTİSADI İNKİŞAFDA ROLU

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Ölkələrin iqtisadi təhlükəsizliyini mümkün edən əsas iqtisadi amillər, milli iqtisadiyyatın vəziyyəti, onun rəqabət qabiliyyətliliyinin səviyyəsidir. Son zamanlarda pandemiya beynəlxalq rəqabət qabiliyyətlilik üzərində böyük mənfiliklər yaratmaqdadır.

Tədqiqatın məqsədi: Araşdırmanın məqsədi beynəlxalq rəqabət mühitinin əsas amillərinin nədən ibarət olmasını müəyyənləşdirmək, eyni zamanda dünya təsərrüfat əlaqələrinin qloballaşma reallığında ölkələrin rəqabət strategiyasını təyin etməkdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqat işində müqayisə, müşahidə metod ilə yanaşı analiz-sintez və induksiya-deduksiya metodlarından da istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın informasiya bazasını əsasən internet resurslarının köməkliyi ilə beynəlxalq təşkilatların beynəlxalq rəqabət qabiliyyətlilik ilə bağlı hesabatları, bu sahə üzrə araşdırmaçı-alimlərin məqalə və kitabları təşkil etməkdədir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqat apararkən qarşılaşdığımız əsas problemlərdən biri Azərbaycan dilində mövcud olan mövzuların sayının azlığı və həmçinin internetdə resursun az olması, bunlarla yanaşı pandemiyanın gətirdiyi məhdudiyyətlər.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqatın elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, dövlətin iqtisadi maraqlarının və iqtisadi təhlükəsizliyinin qloballaşma şəraitində təmin edilməsi məqsədilə rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinin elmi əsaslandırmaqların tətbiqi.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Dissertasiya işinin nəzəri metodoloji əsasını Dünya İqtisadi Forumunun illik hesabatları, Rəqabət qabiliyyətlilik üzrə yerli və xarici iqtisadçı – alimlərin araşdırmaları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Gələcəyə Baxış Strateji yol xəritəsi, Doing Business hesabatları, Prezidentin çıxış və reportajları təşkil edir.

Açar sözlər: rəqabət qabiliyyətlilik; DİF; milli; qlobal; pandemiya.

THE ROLE OF NATIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE POSITION OF INTERNATIONAL COMPETITIVENESS

SUMMARY

The actuality of the subject: The main economic factors that make the economic security of countries possible are the status of the national economy and level of its competitiveness. Recently, pandemic has a significant negative impact on international competitiveness.

Purpose and of the research: The purpose of the study is to determine the main factors of the international competitive environment, as well as to determine the competitive strategy of countries in the reality of globalization of world economic relations.

Used research methods: In addition to comparison and observation methods, analysis-synthesis and induction-deduction methods were used in the research.

Research database: The research database consists mainly of reports on international competitiveness of international organizations with the help of Internet resources, articles and books of researchers in this field.

Restrictions of research: One of the main problems we encountered during the research was the limited number of topics available in the Azerbaijani language, as well as the lack of resources on the Internet as well as restrictions arising from pandemic period.

The novelty and practical results of investigation : The scientific novelty of the research is the study of the scientific basis for improving the competitiveness of the state in order to ensure its economic interests and economic security in the globalization circumstances.

Scientific-practical significance of results: Theoretical and methodological basis of the dissertation is constituted from the annual reports of the World Economic Forum, research of local and foreign economists on competitiveness, Strategic Roadmap, Doing Business Reports, interviews and speeches of the President of the Republic of Azerbaijan.

Keywords: competitiveness; WEF; national; global; pandemic.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
AB	Avropa Birliyi
AR-GE	Özəl sektor tərəfindən araşdırma və inkişaf
BVF	Beynəlxalq Valyuta Fondu
CQBK	Cənubi Qafqaz Boru Kəməri
DB	Dünya Bankı
DİF	Dünya İqtisadi Forumu
GCR	Qlobal Rəqabətlik Hesabatı
GCI	Qlobal Rəqabətlik İndeksi
İƏİT	İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı
İMD	Beynəlxalq İdarəetmə və İnkişaf Mərkəzi
OECD	İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı
TAP	Trans-Adriatik Boru Kəməri
TANAP	Trans-Anadolu Qaz Boru Kəməri
TMK	Trans Milli Korporasiyalar
TFP	Ümumi Amil Məhsuldarlığı
ÜTT	Ümumdünya Ticarət Təşkilatı
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
ÜMM	Ümumi Milli Məhsul
WEF	World Economic Forum

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	8
I FƏSİL. BEYNƏLXALQ RƏQABƏTQABİLİYYƏTLİLİYİN İQTİSADI KATEQORİYA KİMİ MAHIYYƏT VƏ NƏZƏRİ ƏSASLARI	11
1.1. İqtisadiyyatda rəqabətin mahiyyəti və daşıyıcılarının nəzəri metodoloji əsasları.....	11
1.2. Beynəlxalq rəqabət fenomeni və yaranması səbəbləri və nəzəri əsasları.....	18
1.3. Qloballaşma və milli iqtisadiyyatların rəqabətliyinin inkişaf amilinə transformasiyası.....	26
II FƏSİL. BEYNƏLXALQ RƏQABƏTLİLİK VƏ DİGƏR İQTİSADI RENKİNG SİSTEMLƏRİNİN MAHIYYƏTİ VƏ TƏSİR İSTİQAMƏTLƏRİ	36
2.1. Beynəlxalq iqtisadi renkiq sistemlərinin təsnifatı, formalaşdırma meyarları və təsir istiqamətləri.....	36
2.2. Milli və beynəlxalq rəqabət üstünlükləri: beynəlxalq dəyər zəncirinin formalaşması və dəyərin bölünməsi.....	45
2.3. Davos forumu qlobal rəqabət qabiliyyətlik indeksinin metodoloji əsasları.....	53
III FƏSİL. BEYNƏLXALQ RƏQABƏTQABİLİYYƏTLİLİYİN İNKİŞAF AMİLİNƏ TRANSFORMASİYASI	62
3.1. Milli iqtisadi sistemlərin rəqabətliyi: mahiyyət və əsas dominantları.....	62
3.2. Qloballaşma şəraitində milli iqtisadiyyatın rəqabətliyinin inkişaf amilinə transformasiyası istiqamətləri.....	68
3.3. Azərbaycan iqtisadiyyatında rəqabətliyinin DİF qiymətləndirilməsi xüsusiyyətləri.....	75
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	81
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	85
Cədvəllərin siyahısı.....	90

Giriş

Mövzunun aktuallığı: Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi əsasən onların iqtisadi rəqabət qabiliyyətliliyi ilə əlaqədardır. Effektiv iqtisadi rəqabət qabiliyyətlilik iqtisadi təhlükəsizliyi inkişaf etdirir, bununla yanaşı subyektə iqtisadi təhlükəsizliyin əhəmiyyətini və onun hüquqi səlahiyyətləri ilə yanaşı faydalılığını yenidən qiymətləndirməyə imkan verir. Hökumətdə milli prioritetlərin sərt prinsiplərini rəhbər tutaraq çevik iqtisadi siyasətin köməyi ilə yorulmadan rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi qayğısına qalmağa məcbur edir, bu da müasir dünyanın iqtisadi inkişafı dinamikliyi mühitində rəqabət qabiliyyətliliyini şərtləndirir. Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin edən əsas iqtisadi amillər, milli iqtisadiyyatın vəziyyəti, onun rəqabət qabiliyyətliliyinin səviyyəsidir. Dünya təsərrüfatında rəqabətin qızışması, dünya iqtisadi tabelində mövcud yer uğrunda mübarizədir. Bu gün innovasiyaların, azad sahibkarlığın və texnoloji prosesin inkişafı ilə bağlı global dəyişikliklər çoxlu sayda global çağırış doğurmuşdur ki, dünyanın bütün ölkələrinin iqtisadiyyatları bunlarla qarşılaşmaqdadır. Azərbaycanda, mühüm əhəmiyyət kəsb edən təbii resurların çoxlu sayda növlərinin böyük hisəsinə malik olan bir ölkə olaraq, bu və ya digər dərəcədə bu çağırışlarla üz-üzə gəlməkdədir. Məhz bu səbəbdən rəqabət qabiliyyətlilik üzrə nəzarəti daha asan və uğurlu həyata keçirmək üçün rəqabət, inhisarçılığa qarşı mübarizə sahəsində qanunvericilik yaradılıb, müxtəlif normativ hüquqi aktlar tərtib edilməkdədir. İqtisadi inkişaf proqramları hazırlanarkən əsasən xarici bazara daha çox rəqabət qabiliyyətli məhsulun ixracı, əhalinin sosial problemlərinin həlli yolları, yerli məhsullar hesabına tələbatın ödənilməsi səviyyəsinin yüksəldilməsi, iqtisadiyyatın ərazi quruluşunun təkmilləşməsi ön plana çəkilmişdir. Rəqabət qabiliyyətlilik bir sənayenin, firmanın rəqiblərinə nisbətən bərabər və ya daha yüksək məhsuldarlıq səviyyəsində beynəlxalq bazarın tələblərinə uyğun olaraq məhsul və xidmətlər istehsal etməsidir. Beynəlxalq bazarların standartlarına uyğun olaraq rəqabət qabiliyyətlilik mal və xidmətlərin daha ucuz qiymətə istehsalına imkan verən ixtira və yenilikləri həyata keçirmək qabiliyyətidir. Digər tərəfdən, milli rəqabət qabiliyyəti, bir ölkənin milli gəlirini müntəzəm olaraq artıraraq insanların rifahını

yüksəldə bilər. Rəqabət qabiliyyətlilik beynəlxalq bazarların şərtlərinə və standartlarına uyğun mal və xidmətlər istehsal etmək bacarığıdır. Beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini yüksəltmək məqsədilə firma, sənaye (sektor) və hökumət səviyyəsində lazımi tədbirlərin görülməsi dövlətlər qarşısında duran prioritet məsələlərdəndir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Tədqiqat probleminin qoyuluşunun ən əsas məsələsi iqtisadiyyatda qlobal rəqabətliliyi ətraflı şəkildə təhlil etmək, ölkələrin və cəmiyyətlərin qarşılaşdığı problemlərin həll olunmasına kömək edəcək təkliflərin irəli sürülməsidir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Araşdırmamın məqsədi rəqabət mühitinin əsas ünsürlərinin nədən ibarət olmasını müəyyən etmək və dünya təsərrüfat əlaqələrinin qloballaşması şəraitində ölkələrin rəqabət strategiyasını müəyyən etməkdir. Bu ünsürlərin aşkar edilməsi istər dövlət üçün, istərsə də şirkətlər üçün xüsusi önəmə malikdir. Belə ki, dövlət, bununla, bazarın rəqabət mühitində hüquqi və praktiki mənfə (müsbət) cəhətləri aşkar etməklə yeritdiyi rəqabət siyasətinin gələcək istiqamətini müəyyənləşdirməkdə istifadə edə bilər. Qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələr işlənilib hazırlanmış və yerinə yetirilmişdir.

- İqtisadiyyatda rəqabətin mahiyyəti və daşıyıcılarının nəzəri metodoloji əsasları araşdırılmış
- Beynəlxalq rəqabət fenomeni, bu fenomenin yaranması səbəbləri və eyni zamanda nəzəri yanaşmalar araşdırılmışdır
- Qloballaşma və milli iqtisadiyyatların rəqabətliliyinin inkişaf amilinə transformasiyası da araşdırılmışdır.

Tədqiqatın obyekt və predmeti: Tədqiqatın predmeti dünyada beynəlxalq rəqabət qabiliyyətliliyin qiymətləndirilməsi, bunun əsasında həll yolları ilə bağlı təklif və tövsiyələrin hazırlanmasıdır. Tədqiqatın obyekt kimi isə dünyada rəqabət qabiliyyətlilik hesablarında iştirak edən dövlətlər və bu sahə üzrə ixtisaslaşmış beynəlxalq forumlardır.

Tədqiqat metodları: Tədqiqat işində empirik tədqiqat metodunun növləri olan müşahidə, müqayisə, təsviretmə, eyni zamanda analiz-sintez, induksiya və

deduksiya metodlarından da istifadə olunmuşdur. Tədqiqatda empirik metodunun növü olan müşahidə üsulundan istifadə edərək beynəlxalq aləmdə milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsini təmin edəcək amilləri həm birbaşa, həm də texnoloji avadanlıqların, internet resurslarının vasitəsi ilə öyrənmə bilirik. Təsvir etmə növündən istifadə etməklə biz qeydlər apararaq təkrarçılığa yol verməmiş olacağıq. Analiz metodu zamanı biz iqtisadiyyatda rəqabətin mahiyyətini analiz edib əldə etdiklərimizi sintez metodundan istifadə edərək qloballaşma şəraitində milli iqtisadiyyatın rəqabətliliyini vahid sistemdə birləşdirməyə çalışacağıq. İnduksiya-deduksiya metodu bu zaman biz beynəlxalq rəqabət qabiliyyətliliyi həm fərdidən ümumi çərçivəyə gətirmək yolu ilə yəni induksiya metodu, həm də ümumi çərçivədən fərdiyə enərək yəni deduksiya metodu yolu ilə araşdıracağıq.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın informasiya bazasını internet resurslarından istifadə edərək Beynəlxalq rəqabətqabiliyyətlilik hesabatları, eyni zamanda alimlərin məqalə və kitabları təşkil etmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqat zamanı qarşılaşdığımız əsas problemlərdən biri internet resurslarının məhdud olması, həmçinin də pandemiyanın gətirdiyi məhdudiyyətlərdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Dissertasiya işinin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, dövlətin iqtisadi maraqlarının qloballaşma şəraitində təmin edilməsi məqsədilə rəqabətqabiliyyətliliyin yüksəldilməsi məqsədilə elmi əsaslandırılmalarda istifadə oluna bilər.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Dissertasiya işində əldə edilmiş nəticələr bənzər tədqiqatların araşdırılmasında köməkçi rol oynaya bilər eyni zamanda burada irəli sürülən tövsiyyə və nəticələrdən mövzu ilə bağlı keçirilən yerli və beynəlxalq konfranslarda istifadə oluna bilər.

I FƏSİL. BEYNƏLXALQ RƏQABƏT QABİLİYYƏTLİLİYİN İQTİSADI KATEQORIYA KİMİ MAHIYYƏTİ VƏ NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. İqtisadiyyatda rəqabətin mahiyyəti və daşıyıcılarının nəzəri metodoloji əsasları

Rəqabət - sözü, latınca “competere” ifadəsinin törəməsidir, yəni ortaq bir hədəf və ya fürsət axtarma mənasını verir. Rəqabət bazar subyektlərinin qarşılıqlı fəaliyyət forması olub bazar fəaliyyətinin tənzimlənməsi mexanizmi və iqtisadi prosesdir. Rəqabət insanın istəklərinin səviyyəsini stimullaşdırır, ən yüksək nəticələr əldə etməyə imkan verir, eyni zamanda texnoloji yenilik və məhsuldarlıq artımının hərəkətverici qüvvəsi olur. Rəqabət iqtisadi həyatın əsas vasitəsi və əsas ölçüsüdür. Stankiewicz hesab edir ki, "insanlar bir-birinə bənzər məqsədlər üçün bir-birləri ilə rəqabət etdikləri zaman bu bir fenomen olacaq, bu da bəzi insanların müəyyən hədəflərə çatmaq üçün gördükləri tədbirlər nəticəsində başqaları tərəfindən eyni hədəflərə çatmağı çətinləşdirir. Rəqabət, başqalarının eyni vaxtda və eyni şəraitdə əldə etmək istədikləri faydaları əldə etməyə çalışan şəxslərin fəaliyyəti kimi müəyyən edilir. Onun mahiyyəti eyni sənayedə fəaliyyət göstərən və öz müştərilərini ələ keçirən rəqiblərin önünə keçmək üçün görülməli fəaliyyətlərə əsaslanır.

Kapitalist iqtisadiyyatı olan ölkələrdə rəqabətin ən vacib vəzifələrindən biri də məhsul istehsalında yüksək səmərəliliyi təmin etmək və məhsuldarlığın bu səviyyəsini qorumaq və eyni zamanda da yaxşılaşdırmaqdır. Yüksək səmərəliliyin (effektivliyin) formalaşmasını təmin edəcək qüvvələr və qurumlar olmadıqda, heç bir iqtisadi təşkilatın uzunmüddətli olmasını gözləmək olmaz. Rəqabət sənaye məhsuldarlığı artımının əsasını təşkil edən yenilikçi inkişafın mənbəyidir. Rəqabət, bu xüsusiyyəti ilə israfi azaldaraq minimum xərclə maksimum nəticə almağa çalışır. Bazar giriş və çıxışın liberallaşdırılması ilə alternativ satıcılar arasında rəqabət mühiti yaradır. Rəqabət həm kiçik, həm də böyük firmalar arasında ola bilər. Firmalar yerli, regional, milli və hətta beynəlxalq bazarlarda rəqabət aparırlar. Rəqabət bazar iqtisadiyyatının güc mərkəzidir. Rəqabət, istehsalçıları daha səmərəli işləməyə sövq edir, istehlakçıların üstünlüklərinə uyğunlaşmağa məcbur

edir və səmərəsiz şirkətləri isə bazardan çıxarır. İstehlakçıları istədikləri qiymətdə və keyfiyyətdə olan mallarla təmin edə bilməyən firmalar zərərlə bazardan çıxarılır. Rəqabət mübarizəsində məhsulun keyfiyyəti, forması, satışa təqdim olunduğu yerin uyğunluğu, reklamı, qiyməti və satış sonrası xidməti kimi amillər böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bununla birlikdə, ən vacib şey istehlakçılara ən azı başqaları qədər dəyərli mal təklif etməkdir. Rəqabət eyni zamanda firmaları mallarının keyfiyyətini davamlı olaraq artırmağa və daha ucuz istehsal üsullarını araşdırmağa sövq etmək funksiyasına da sahibdir. Gələcəkdə istehlakçılar tərəfindən hansı mallara üstünlük veriləcəyini və ya istehsal texnikalarının istehsal xərclərini minimuma endirə biləcəyini heç kim qətiliklə proqnozlaşdırma bilməz. Beləliklə, rəqabət fenomeni, bu bilinməyənləri tapmağa kömək edən bir prosesdir (Çetin M., 2014). Sahibkar sərbəst şəkildə yeni bir məhsul və ya istehsal üsulu təqdim edir. Gözlədiyi yeganə şey, maliyyə investorlarının diqqətini çəkməkdir. İnsanlar təşəbbüskarların təqdim etdikləri yenilikləri qiymətləndirən istehlakçılardır. Yeni məhsulu bəyənlərsə, istehlakçılar istehsal olunan hər vahid üçün maya dəyərindən yüksək bir qiymət ödəməyə hazır olurlar. Əksinə, istehlakçıların ödəməyə hazır olduğu qiymət çəkilən xərcdən aşağı olarsa, firma üçün qaçılmaz nəticə bazardan çəkilməkdir. Bazarda qalmaq istəyən sahibkarlar rəqabət şəraitində davamlı yeniliklər edərək xərcin, istehsal etdikləri malların və ya xidmətlərin satış qiymətlərindən aşağı olmasına çalışmalıdırlar. Çünki rəqabət bazarında, bu gün uğurlu bir imtahandan keçən məhsulun sabah eyni müvəffəqiyyəti davam etdirəcəyinə dair müəyyən bir zəmanəti yoxdur. Bu səbəbdən də bazar iqtisadiyyatlarında rəqabətin istehlakçıların bəyənməsini təmin etmək üçün həm keyfiyyət, həm də ucuz qiymətə şirkətləri yarışa çıxarmaqla lazımi intizamı təmin edən ən böyük güc olduğunu söyləmək olar. İstehlakçının ödəyəcəyi qiymətdən aşağı bir xərclə istehsal edə bilməyən bir şirkət üçün, hansı növdən olursa olsun, rəqabətli bazarda yaşamaq mümkün deyil. Eyni hal firma səviyyəsində də tətbiq olunur. Bəzi istehsal sahələrində firmalar geniş miqyaslı istehsalın bütün potensial üstünlüklərini əldə etmək üçün müəyyən bir miqyasın altına düşməməlidirlər. İstehsallarını artırdıqca xərclərini azaldan iri şirkətlərlə eyni zamanda, artan xərcləri olan kiçik şirkətlərin də uğurlu olacağını

gözləmək olmaz. Bu şərtlər daxilində kiçik firmaların bazardan çəkilib yerlərini adətən şirkət səviyyəsində təşkil olunan böyük firmalara tərk etmələri qaçılmaz olur. Xülasə olaraq, keyfiyyətli rəqabət insanların öz maraqlarını önə çəkən bir yarışmaya çevrilsə də, son təhlildə də göründüyü kimi hamımızın həyat səviyyəsini yüksəldən bir müddətdir (Siudek T., Zawojcka A., 2014).

Texnologiya və yeniliklərdəki inkişaf, qloballaşan iqtisadiyyatda rəqiblərə qarşı rəqabət qazanmaq, qorumaq və yaxşılaşdırmaq üçün həm yeni imkanlar yaratdı, həm də bunları məhdudlaşdırdı. Maddi və qeyri-maddi aktivlər, proseslər, performans və şəbəkələr kimi ümumi amillər rəqabətqabiliyyətliliyi effektiv şəkildə müəyyənləşdirir və asanlaşdırır, eyni zamanda rəsmi və qeyri-rəsmi qurumların yanında bir sıra hökumət siyasətlərindən də təsirlənir. Dövlət xərcləri və vergilər, valyuta məzənnələri, faiz dərəcələri, dövlət tənzimləmə fəaliyyətləri rəqabət qabiliyyətinin əsas makroiqtisadi müəyyənedicilərinə nümunədir. İşgüzar rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün dövlət siyasətini inkişaf etdirmək rəqabət qabiliyyətini asanlaşdıran və ya maniyə törədən əsas amillərin başa düşülməsini tələb edir. Bununla yanaşı, bu amillər bir ölkədən, bölgədən və ya sənayedən asılı olaraq fərqlənə bilər. Təcrübələr göstərir ki, ən az inkişaf etmiş ölkələr üçün rəqabət qabiliyyətinə çatmaq üçün əsas maneələrdən biri iqtisadiyyatlarını qlobal rəqabət güclərinə açmağın fərqli olmasıdır (Altay A., 2017). Bazar iqtisadiyyatında rəqabət, tələb-təklif qanunu və qiymət mexanizmi bir-birindən asılı və ayrılmaz şərtlərdir. Bazarda axtarılan maldan daha çox müəyyən bir mal tapılırsa, rəqabət bu malın qiymətini aşağı salır. Aşağı qiymət, istehsalı azaldaraq istehlakı artırır. Beləliklə, rəqabət avtomatik olaraq qiymət mexanizmi vasitəsi ilə tələb və təklif arasındakı tarazlığı qurur. Rəqabət sayəsində bazarların inhisarlar tərəfindən bağlanması qarşısı alınır. Bu şəkildə istehlakçıları qorumaqla yanaşı işçilərdən sui-istifadə hallarının qarşısı alınır. Rəqabət qanunvericiliyinin hədəf aldığı rəqabət məhdudiyyətlərindən birincisi rəqabəti məhdudlaşdıran müqavilələrdir. Sahibkarların öz iradələri ilə rəqabəti məhdudlaşdırmaq üçün bir-birləri ilə razılaşdıqları kartel sazişləri ilə, hüquqi və iqtisadi varlıqlarını qoruyan müəssisələr və ya birliklər müəyyən bir malın istehsalı, marketinqi və qiyməti ilə bağlı ümumi

bir münasibət qururlar. Məsələn, eyni mal istehsal edən iki istehsalçının gələn il qiymətləri müəyyən bir nisbətdə artırmaq üçün edəcəyi bir razılaşma rəqabəti pozur və belə bir müqavilə bu şirkətlərin aralarında bir qiymət kartelini qurduqları deməkdir. Digər bir vəziyyət inhisarlardır. İnhisarçılığın rəqabətə məhdudlaşdırıcı təsiri: Bu, inhisarın bir bazarda, yəni müştərilərinə və ya geriyə, yəni bazar şərtləri baxımından müstəqil olaraq xammalla qarşılaşdığı insanlar və şirkətlərə qarşı irəliləmək gücünə sahib olmasından qaynaqlanır. Bu vəziyyətdə, inhisar qərarları digər insanların sərbəst qərar qəbul etməsinə mane olur. Lakin rəqabət qaydaları baxımından inhisarçılığın özünün sadəcə inhisarçı olduğu üçün rəqabət qaydalarını pozduğu qənaətinə gəlmək olmaz. Rəqabət siyasətinin yönəldildiyi və onlara qarşı müxtəlif qaydalar hazırladığı üç əsas möhkəm davranış növü; Bazardakı rəqiblər arasında istehsal və ya qiymətləri müəyyənləşdirmək və ya bazarları bölüşdürmək, birləşmələri və bazar hökmranlığından sui-istifadə etmək üçün rəqabəti məhdudlaşdıran müqavilələr (kartel müqavilələri). Göründüyü kimi, rəqabət qaydaları, hökumətlər tərəfindən rəqabəti və bazar hökmranlığından sui-istifadə etməyi məhdudlaşdıran hər iki firma arasındakı müqavilələrə qarşı tətbiq olunan bir sıra qaydalardır.

Paul R.Krugmanın rəqabət qabiliyyəti konsepsiyası - Məhsuldarlığın artması rəqabət qabiliyyətinin əsas hərəkətvericisidir. Ölkələrin beynəlxalq rəqabət qabiliyyəti onların yüksək həyat səviyyəsi ilə əlaqələndirilir. Krugmanın fikrincə “iqtisadçılar ümumiyyətlə rəqabətlik sözünü istifadə etmirlər” iddiasına baxmayaraq, ədəbiyyat sorğusu tədqiqatçıların bu termini aydınlaşdırmaq üçün tətbiq etdikləri geniş rəqabət xüsusiyyətlərini ortaya qoyur. Michael E.Porterin Rəqabətqabiliyyət nəzəriyyəsi isə rəqabətlik, məhsul, proses və idarəetmədə davamlı yeniliyi dəstəkləyən bir iş mühiti tələb edən uzunmüddətli məhsuldarlıqdan asılıdır. Ölkə şirkətlərinin global rəqabət qabiliyyətini şərtləndirən dörd əsas şərt vardır. Bunlar amillər vəsaiti, tələb şərtləri, əlaqəli və dəstəkləyən sahələr (qruplar) və beynəlxalq münasibətlər strategiyası, quruluşu və rəqabəti. Klassik yanaşma əsasən makro səviyyədə (beynəlxalq, ölkə, regional), neoklassik yanaşma isə mikro səviyyədə rəqabət qabiliyyətliliyinə yönəlmişdir. Ölkələrin beynəlxalq ticarətlə

sərbəst məşğul olma səbəblərini izah etmək üçün ilk cəhd, Adam Smitin 1776-cı ildə inkişaf etdirdiyi Mütləq üstünlüklər nəzəriyyəsindən qaynaqlanır. Xüsusilə Paul Krugman'ın və Michael Porter rəqabət qabiliyyətlərdə əhəmiyyətli rol oynamışdır (Melnyk O., Yaskal İ., 2013). Rəqabət qabiliyyətinə makro səviyyəli yanaşmalar çox vaxt beynəlxalq ticarətə və xarici ticarətin predmeti olan bəzi malların istehsalındakı ölkələrin müqayisəli üstünlüyünə istinad edir.

Fərdi bazarlarda rəqabət dörd əsas modeldən birinə müraciət edə bilər, bunlar: mükəmməl rəqabət, oliqopolist rəqabət, inhisarçı rəqabət və təmiz inhisarçı. Mükəmməl rəqabət aparən filial eyni məhsul və xidmət təklif edən bir çox rəqibdən ibarətdir. Məhsul fərqi olmadığı üçün qiymət bütün rəqib şirkətlər üçün eynidir. Təəssüf ki, dünyada belə bir bazar mövcud deyildir. Oligopolistik rəqabət eyni və ya qismən fərqli məhsul istehsal edən bir neçə şirkətdən ibarətdir. Bu müxtəliflik keyfiyyətə, bazar xüsusiyyətlərinə, üslub və ya xidmət səviyyəsinə təsir edə bilər. Eyni məhsulu istehsal edən şirkət, müştəriləri cəlb etmək istədiyi təqdirdə məhsullarının qiymətlərini bazardan daha yüksək səviyyədə təyin edə bilməz. Bir çox rəqibin bazar təklifini tamamilə və ya qismən fərqləndirə biləcəyi inhisarçı rəqabət sənayedə mövcuddur. Bir sıra rəqiblər bazanın seçilmiş bir segmentinə diqqət yetirirlər ki, müştərilərin ehtiyaclarını ən yaxşı şəkildə təmin edə bilsinlər və bazarda inhisarçı olmaqları səbəbi ilə müvafiq olaraq daha yüksək qiymət tələb edə bilərlər, bu da istehlakçının bəzi maraqlarına zidd ola bilər. Saf monopoliya, bir şirkətin müəyyən bir ölkədə və ya ərazidə bütün mal və ya xidmət istehsalını təmin etdiyi zaman meydana gəlir. Bu tip inhisar qanuni tənzimləmənin, patentlərin, lisenziyaların və miqyas qənaətinin və ya digər amillərin nəticəsi ola bilər. Belə bir inhisara dövlət tənzimləmələrinə tabedirsə, ondan daha aşağı qiymətlərin təyin edilməsi və ümumi rifah adına istehsal miqyasının genişləndirilməsi gözlənilir. Lakin əksər hallarda bu cür saf monopoliyalar bazarda bir şirkətin mövcud olması səbəbi ilə istədiyi kimi qiymətlərə nail olmaq və mal və xidmətin keyfiyyətinin dərəcəsini şirkət özü təyin etmək qüvvəsinə malik olurlar. Buda çox vaxt istehlakçının maraqlarına zidd olan bir situasiyadır (Shatz H.J.,2020).

Ümumiyyətlə, rəqabət qabiliyyətliliyin rəqabət edənlərin bir xüsusiyyəti olduğu güman edilə bilər. 1994-cü ildə Lozannadakı Dünya İqtisadi Forumu tərəfindən təklif olunan və "bir ölkənin və ya şirkətin dünya bazarındakı rəqiblərindən daha çox sərvət yaratma qabiliyyəti" olaraq təyin olunan ən dəqiq rəqabət tərifini kimi güman edilir. Şirkətin inkişafı üçün məhsulların ya satılması ya da satılmaması bazar tərəfindən təyin olunduğuna inanılır. Beləliklə, rəqabət rəqiblər arasındakı bir proses olaraq, həm də iş ortaqları arasında əməkdaşlıq üçün bir fürsət olaraq görülür. Şirkətin rəqabət qabiliyyətinin səviyyəsini qiymətləndirməyin mahiyyəti həqiqi nəticələri müxtəlif maraqlı tərəflər tərəfindən gözlənilən nəticələrlə müqayisə etməkdir. Bu müqayisənin nəticələrinə əsasən üç növ rəqabətqabiliyyətlilik növü fərqlənə bilər:

1. normal rəqabətqabiliyyəti - spesifik qarşılıqlı əlaqələrin nəticələri iştirak edən maraqlı tərəflərin gözləntilərinə bərabər olduqda.

2. normal rəqabətqabiliyyətdən az - həqiqi nəticələr gözləntiləri doğrultmadıqda. Sonra bu vəziyyətdə olan maraqlı tərəflər, şirkətlə qarşılıqlı əlaqədən çəkilmək və daha cəlbedici tərəfə keçmək üçün hərəkətə keçdikdə.

3. normal rəqabətqabiliyyətdən çox - həqiqi nəticələr gözləniləndən yüksək olduqda. Bu cür qiymətləndirmələr üçün əsas olan maraqlı tərəflər şirkətlə əlaqələrini gücləndirməyə çalışırlar.

Birinci meyarlara görə rəqabət qabiliyyətinin iki növünü ayırd edə bilərik: amillərlə əlaqəli və nəticə ilə əlaqəli. Amillərlə əlaqəli rəqabətliklik, şirkətlərin təsirli rəqabətin əsasını yaradan hərəkətlərə qabiliyyətini təyin edən prosesləri ortaya qoyur, məsələn: bazardakı dəyişikliklərə sürətli reaksiya verən və ya təsadüfi olmayan digər amillər zamanı rəqabət qabiliyyətini artırmaq uzunmüddətli perspektivdə şirkətlərin öz resurslarından məharətlə istifadə etməsidir (World Economic Forum., 2017).

Yuxarıdakı qeyd etdiklərimizi təhlil edərək bildirmək olar ki, bu zamanların spesifikliyi həm müəssisələrin rəqabəti, həm də fəaliyyət göstərdikləri mühitdir. Rəqabət edən şirkət, dəyişən iş şərtlərinə uyğunlaşmaq və bu prosesdən xüsusi faydalar əldə etmək üçün daxili qabiliyyət və rahatlıq ilə xarakterizə olunmalıdır.

Rəqabət üstünlüyü yaratmağın müasir konsepsiyası, əldə edilmiş bilik və mənbələrdən məharətlə istifadənin xüsusi ehtiyacını vurğulayır. Olduqları mövqedə qalmaq üçün şirkətlər vəziyyətlərini proqnozlaşdırmağı və dəqiq qiymətləndirməyi bacarmalıdır. Effektiv hərəkət etməli və daim dəyişən bir mühitdə inkişaf etmə qabiliyyətinə sahib olmalı və struktur dəyişiklikləri ilə əlaqədar daim qərarlar qəbul etməlidirlər. Bunlar yalnız şirkətin sağ qalmasının və bu mühitdəki tarazlığın bərpasının deyil, həm də onun səmərəli və səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsi, rəqabət üstünlüyü qazanması və daha da inkişafı üçün dinamik planlarını formalaşdıran faktiki amillərdir. Firmalar bir-biri ilə rəqabət etdikdə, istehlakçılar mal və xidmətlərin ən yaxşı qiymətlərini, miqdarını və keyfiyyətini əldə edirlər. Antiinhisar qanunları şirkətləri həm istehlakçıların, həm də müəssisələrin faydalanması üçün rəqabət etməyə təşviq edir. Rəqabətin vacib faydalarından biri yeniliyə təkan verməkdir. Şirkətlər arasında rəqabət yeni və ya daha yaxşı məhsulların icadına və ya daha səmərəli proseslərə təkan verə bilər. Firmalar yeni və ya fərqli bir texnologiyayı ilk satışa çıxarmaq üçün sanki yarışa girirlər. Yenilik eyni zamanda istehlakçılara yeni və daha yaxşı məhsullarla fayda verir, iqtisadi böyüməyə kömək edir və həyat standartlarını artırır. Rəqabət, şirkətləri mənfəətini artırma və rəqabət etmələrinə kömək edə biləcək daha az xərclə istehsal prosesləri icad etməsinə gətirib çıxara bilər və sonra bu qənaəti istehlakçıya ötürməlidir. Rəqabət eyni zamanda müəssisələrə istehlakçıların ehtiyaclarını müəyyənləşdirməyə, daha sonra onları ödəmək üçün yeni məhsul və xidmətlər inkişaf etdirməyə kömək edə bilər. Bazarın qeyri-qanuni və ya rəqabət əleyhinə tətbiqetmələr deyil, istehlakçıların üstünlüklərinə uyğun olaraq işləməlidir. Rəqabət sistemi yaxşı işləyəndə dövlətin müdaxiləsinə ehtiyac qalmır. Qanun bilir ki, şirkətlər arasındakı bəzi tənzimləmələr, məsələn, birgə tədqiqat və inkişaf layihələri həyata keçirmək üçün əməkdaşlıq edən rəqiblər - istehlakçılar üçün yaxşı ola bilər. Bu hallarda razılaşma daha böyük rəqabətə səbəb ola bilər.

1.2. Beynəlxalq rəqabət fenomeni və yaranması səbəbləri və nəzəri əsasları

Beynəlxalq rəqabət qabiliyyəti anlayışı ölkələrin makroiqtisadi fəaliyyətinin təhlilində tez-tez istifadə olunur. Bir ölkə və ticarət tərəfdaşları üçün beynəlxalq ticarət meyillərini izah etməyə kömək edə biləcək bir sıra gözə çarpan iqtisadi xüsusiyyətləri müqayisə edir. İxracatçılar və istehsalçılar tərəfindən müəyyən bazarlarda geniş bir rəqabət mənzərəsi əldə etmək üçün, ticarət edilə bilən malların bütün kateqoriyasını əhatə edən və mümkün qədər təfərrüatlı bir araşdırma aparmaq lazımdır. Praktikada bu cür tədqiqatlar normal olaraq ümumi istehsal məhsulu tədbirləri ilə məhdudlaşır. Aydındır ki, istehsal ümumi ticarətin yalnız bir hissəsini əhatə edir. Xüsusilə bir çox xidmət alınıb satılır, lakin xidmət qiymətlərinə dair statistika çox vaxt etibarlı olmur və istənilən halda kifayət qədər ölkələr üçün güvənilir deyildir. Xammal və enerji məhsulları ilə əlaqəli əməliyyatlara gəldikdə, bunlar nisbi rəqabət qabiliyyətinin qiymət əsaslı ölçülərinin faydalı məlumat verməməsi üçün qiymət fərqliliyinin ümumiyyətlə hakim olduğu dünya bazarlarında baş verir. Eyni şey, bir çox bazarda qiymətləri yüksək səviyyədə tənzimlənən kənd təsərrüfatı məhsulları üçün də tətbiq olunur. Beləliklə, istehsalat ticarəti əsasında qurulan indekslər, daha geniş ticarət qrupu üçün hesablanan geniş kompozit indekslərdən daha dəqiq görünür. Bundan əlavə, bu sektor üçün mövcud məlumatlar çox vaxt kifayət qədər homogenidir və beynəlxalq müqayisələrə təsir göstərir. Bu fenomen mərkəzinin istehsal sahələrində ticarətlə məhdudlaşdığı yerlərdə belə, rəqabət qabiliyyətinin göstəricilərinin qurulması üçün praktikada bir sıra fərqli dəyişənlərdən istifadə olunur: istehsalçı və ya topdansatış qiymətləri, istehlak qiymətləri, ÜDM deflyatorları, ixrac qiymətləri, vahid əmək xərcləri və valyuta məzənnələri. Aşağıda müzakirə etdəcəyimiz bütün bu tip göstəricilərin güclü və zəif tərəfləri var. Bəzən hesablanan ilk göstərici növü istehsalçıların istehsalçı qiymətləri ilə əlaqədardır. Prinsipcə həm daxili, həm də xarici bazarlarda ticarəti mümkün olan malların qiymətlərini ölçürlər. Bununla birlikdə, nəşr olunan indekslər ölkələr arasında keyfiyyətcə dəyişir, hərəkətləri, orta giriş qiymətlərindəki dəyişikliklərdən çox təsirlənir, hər şeydən əvvəl çəki və əhatə baxımından homogen olmamaları onları etibarsız edir. İstehlakçı qiymətlərindən irəli gələn nisbi göstəricilər də

mövcuddür, lakin bunlar beynəlxalq rəqabətə tabe olmayan bütün mal və xidmətlərin bir sıra çatışmazlıqlarına malikdir (Kharlamova G., Vertelieva O., 2013). Üstəlik, onların komponentləri, hesablama və çəki üsulu da ölkədən ölkəyə dəyişir. Buna baxmayaraq bu üsuldən çox vaxt istifadə olunur, çünki istehlak qiymətləri statistikasını çox sayda ölkə üçün hazırdır. Eyni səbəblərdən bəzən ÜDM deflyatorlarına əsaslanan nisbi göstəricilər istifadə olunur.

Ümumiyyətlə bu cür tədbirlər dünya səviyyəsində müəyyən edilir. Üstəlik, kifayət qədər ölkələr arasında etibarlı və müqayisə edilə bilən kapital və ya digər giriş xərcləri haqqında məlumatların tərtib edilməsində böyük problemlərlə qarşılaşılmışdır. Ümumilikdə iqtisadiyyatdan çox, istehsaldakı vahid əmək xərcləri bütün iqtisadiyyat üçün ortalamadan daha aşağı olduğu rəqabətçi sektorda vahid əmək xərclərinin daha çox təmsilçisi olaraq istifadə olunur. Beynəlxalq müqayisə məqsədləri üçün xərclərin və qiymətlərin ümumi bir istinad valyutasının ümumdünya valyutası hesab edilən ABŞ dollarına çevrilməsi lazımdır. Qiymət (və ya maliyyə) diferensialı ilə təmsil olunan rəqabət qabiliyyəti daha sonra real effektiv məzənnə ilə ölçülür. Nominal effektiv məzənnə, ədəbiyyatda tez-tez bəhs edilən bir göstəricidir, rəqabət qabiliyyətinin qiymətləndirilməsində yalnız bir amildir. Digəri isə çox nadir hallarda hesablanan nominal nisbi qiymətdir (və ya maya dəyəri). Diqqət yetirmək lazımdır ki, qiymətlərin (və ya xərclərin) sözügedən ölkədə və bütün ticarət tərəfdaşlarında eyni şəkildə hərəkət etdiyini dolayısı ilə qəbul etmək mümkündür. Hesablama inflyasiyanın oxşar səviyyələri olan bir qrup ölkə üçün aparıldıqda bunu etmək üçün əsas ola bilər. Ancaq bu vəziyyətdə də yanıltıcı nəticələr əldə edilə bilər. Bundan əlavə, OECD ölkələri üçün nominal effektiv məzənnə göstəricisi rəqabətə davamlılıq tendensiyasına yaxşı yaxınlaşsa da (əksər OECD ölkələrində inflyasiyanın ümumi dərəcələri kifayət qədər oxşar olduğundan), bu göstərici təsirli olduğu halda qərəzli olacaqdır. Valyuta məzənnələri yüksək inflyasiyalı ölkələrə (bəzi yeni sənayeləşən ölkələr kimi) nisbətən hesablanır. Nəticədə qiymət rəqabət qabiliyyət göstəriciləri müxtəlif ölkələrdə yerləşən istehsalçılar arasında qiymət rəqabətinin ölçüsü rolunu oynamaqdadır. Beləliklə, bu cür göstəriciləri hazırlayarkən, araşdırılan rəqabətin konkret tərəfini dəqiq

müəyyənləşdirmək, rəqabət qabiliyyətinin ölçülməsi lazım olan ölkələri, rəqabətin fəaliyyət göstərdiyi bazarları təyin etmək lazımdır. Beləliklə, bir ölkənin rəqabət qabiliyyətinin ölçülməsinə həm yerləşdiyi yer, həm də hesablandığı bazarların strukturu təsir edəcəkdir. Təklif olunan göstəricinin qoyulma məqsədindən asılı olaraq bir neçə mümkün yanaşma qəbul edilə bilər. Praktikada üç seçim var: tədqiqat ya hər ölkənin ixrac bazarları, ya da daxili bazarla məhdudlaşa bilər; və ya başqa bir ölkənin həm ixracatı, həm də daxili bazarlarında rəqabətçi mövqeyi ölçülə bilər. Rəqiblərin ölçülməsində çox əhəmiyyətli fərqlər yarana bilər, bu zaman analiz üçün seçilən bazarlardan asılı olacaqdır. Məsələn, idxal və ixracat rəqabət qabiliyyətinin ölçüləri çox fərqli şəkildə davrana bilər. Beləliklə, hər hansı bir göstəricinin yalnız ticarət fəaliyyətinin müəyyən bir tərəfi ilə əlaqəli ola biləcəyini və istifadə olunan göstəricinin verilən sualdan asılı olduğunu qəbul etmək vacibdir. Bazarlara qərar verildikdən sonra rəqabəti ölçmək üçün istədiyimiz ölkələri seçmək lazımdır. Əsas məqamda dünyadakı rəqiblərin məcmuəsini nəzərdən keçirmək istəsə də, məlumat məhdudiyyətləri ümumilikdə yalnız bir rəqibin alt qrupunun nəzərə alınmasını nəzərdə tutur - əsasən OECD ölkələri və istehsal olunmuş mal ticarəti olan az sayda inkişaf etməkdə olan ölkələr dünya miqyasında əhəmiyyətlidir. Xülasə etsək, rəqabət qabiliyyətinin ölçülməsi, yaxşı müəyyən edilmiş bir konseptual çərçivə daxilindədir, mövcud məlumatlarla çox uzlaşmaq məsələsidir və fərqli meyarlar, hədəflər arasında bir sıra mübahisələrə səbəb olur. Bundan əlavə, rəqabətqabiliyyət göstəricilərinin qurulmasında bir sıra texniki mülahizələr ortaya çıxır, bunların hamısı nəzəri olaraq da birmənalı həllərə malik deyildir (Sabır H., 2013).

Son bir neçə on ildə ölkələr arasında iqtisadi rəqabət daha da güclənmişdi. Hər bir dövlətin çoxu beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin nüfuzlu və vacib oyunçusu olmağa və qloballaşmanın yaratdığı böyük risklərin qarşısını almaq üçün dünya iqtisadi bazarında layiqli yerini tutmağa can atır. Dövlətlər və millətlərin hələ də rəqabət etdiyinə dair bəzi şübhələr olsa belə, vəziyyət belə qalır - bazar açıq olduğu zaman yalnız rəqabət edən yalnız müəssisələr deyil həmçinin dövlətlərinə rolu vardır. Təşəbbüskarlıq yalnız müəyyən dövlət idarəedici mühitlərdə mümkün olduğu üçün dövlətlər arasında makro səviyyədə formalaşır və bunlar mənbələr

(investisiyalar, neft kimi), ətraf mühit (“yaşıl texnologiyalar”) və sairədir. Dünya iqtisadi böhranının təcrübəsi göstərir ki, xarici təsirlərə ən həssas olanlar, milli rəqabət qabiliyyəti aşağı olan ölkələrdir. Deməli, rəqabətqabiliyyətlilik mövzusu (qiymətləndirmə, gücləndirmə siyasətləri) hər bir dövlətin gələcək inkişafı üçün çox aktual və vacibdir. Günümüzdə milli rəqabət qabiliyyətinin bir konsepsiya kimi şərh edilməsinə və digər əsas iqtisadi kateqoriyalardakı yerinin müəyyənləşdirilməsinə vahid, vahid yanaşma yoxdur. Ticarət amillərinin (qloballaşmanın əsas hərəkətvericiləri kimi) rəqabətqabiliyyətlilik indeksinin dəyərinə təsirini ölçmək üçün riyazi bir yanaşma (korrelyasiya təhlili) tətbiq etmək və bu səviyyəni ekonometrik üsulla proqnozlaşdırmaq imkanını təmin etmək modeli, ağırlıqlı və sağlam beynəlxalq iqtisadi siyasəti davam etdirmə qabiliyyəti ilə dövlətlərin rəqabət qabiliyyətinin xüsusiyyətlərinə görə bölünməsinə nəzərdən keçirməlidir.

Beynəlxalq rəqabət - sivilizasiyaların, bölgələrin, ölkələrin, qlobal komplekslərin və ixtisaslaşmış sahələrin, qlobal və çoxmilli şirkətlərin, maliyyə institutlarının və qlobal məkanın digər qurumlarının rəqabət üstünlükləri uğrunda apardığı mübarizəni əks etdirən çoxşaxəli iqtisadi bazar kateqoriyasıdır. Rəqabət yüksək səviyyədə inhisarlaşma şəraitində davam edir, əvvəllər təcrid olunmuş amillərin ümumi təsirinin artması, iştirakçıların aqressivliyinin dərinləşməsinə səbəb olur. Bütün qeyd olunan faktlar dövlətlərin inkişafındakı paradigma dəyişikliyinə mürəkkəbliyini artırır. Beynəlxalq rəqabət qabiliyyəti elm adamları tərəfindən iki baxımdan müəyyən edilmişdir: Bunlar Mikro (biznes və sənaye) və Makro (ölkə) perspektivlərdir. Ölkədəki müəssisələr arasındakı rəqabət və bu rəqabətin milli bazardakı təsirləri mikro səviyyəli yanaşmada araşdırıldığı halda, ölkənin beynəlxalq rəqabətdəki mövqeyi makro yanaşmada vurğulanır. "Rəqabətlik, ölkələrin sərbəst və qurulmuş bazar şərtləri altında vətəndaşların real gəlirlərini artırmağa çalışarkən öz məhsullarını və xidmətlərini beynəlxalq bazarlara təqdim etmə qabiliyyətidir." Makro yanaşmada daha çox istifadə edilən və istinad edilən bu tərifdə rəqabət gücünə çatmağın məqsədinin, ölkə vətəndaşlarının real gəlirlərini və rifahını artırmaq, müəyyən bir yaşayış səviyyəsini təmin etmək olduğu vurğulanır. Digər bir vacib məsələ də, ölkədəki həyat səviyyəsindəki artımın sərbəst

bazar şəraitində davamlı olmasıdır. Bir çox akademik bu inkişafın əldə olunmasının ölkənin beynəlxalq ticarət sahəsində müxtəlif məhsulların dizaynı, istehsalı, paylanması və bazara çıxarılması qabiliyyətinin yaxşılaşdırılmasından asılı olduğunu bildirir. Müxtəlif təşkilatların və tədqiqatçıların rəqabət qabiliyyətinin ölçülməsi ilə bağlı araşdırmaları ölkələrin və ya müəssisələrin rəqabət sferasındakı mövqelərini təyin etmək baxımından çox vacibdir. Dünya İqtisadi Forumu rəqabət gücünü, sahibkarların məhsul və xidmətlərin dizaynı, istehsalı və qiymətləndirilməsində rəqiblərindən üstünlüyü olaraq təyin edir. İqtisadçılar ölkələrin rəqabət qabiliyyətini müqayisə etdikdə ümumiyyətlə iki göstəricidən istifadə edirlər. Ən çox vurğulanan ilk göstərici olan ümumi amil məhsuldarlığına əsaslanan araşdırmalar, ümumi faktor məhsuldarlığı yüksək olan ölkələrin uzun müddətdə həyat səviyyələrini yaxşılaşdıracaqlarına işarə etdi. Bryan (1994), əmək məhsuldarlığına əsaslanan rəqabət qabiliyyətini təyin etdi və məhsuldarlıq nisbətində rəqiblərinə bərabər və ya üstün olan bir sənayenin müvəffəqiyyətli olduğunu bildirdi. Rəqabətçilik, müəssisələrin, sahələrin, ölkələrin ümumi məhsuldarlığı artırmaq qabiliyyəti olaraq ifadə edilir. Artan rəqabət qabiliyyəti insan resurslarının, kapitalın və təbii ehtiyatların yenilənmə, inkişaf etdirmə və texnoloji dəyişikliklərə sürətlə uyğunlaşma qabiliyyətindən asılıdır. Bundan əlavə, istehsaldaxili və sahələrarası əlaqələrin inkişafının da məhsuldarlığın artmasına təsir göstərən başqa bir amil olduğu bildirilir. İqtisadçılar ölkələr arasındakı rəqabət qabiliyyətini müqayisə edərkən istifadə etdikləri ikinci göstərici alıcılıq indeksinə görə hesablanan adambaşına düşən milli gəlirin artmasıdır. Bu iki göstəriciyə həyat keyfiyyəti ilə əlaqəli amillər (ətraf mühit, uzunömürlülük, əyləncə, risk və s.) daxil olmasa da, obyektiv müqayisə etmə qabiliyyəti ilə də digər meyarlardan üstündür (Durand M., Giorno C., 1987).

Beynəlxalq Rəqabətçilik Yanaşmaları Rəqabət qabiliyyətliliyinə dair tədqiqatların əksəriyyəti makro və mikro perspektivlərə əsaslanarsa da, müxtəlif tədqiqatçılar ölkələrin rəqabət qabiliyyəti üzərində işləyərkən hər iki yanaşmanı birlikdə nəzərdən keçirməyə ehtiyac duydular. Ölkələrin beynəlxalq aləmdəki rəqabət qabiliyyətini araşdıran fərqli yanaşmalar aşağıda kimi izah olunur. Rəqabətli

üstünlüklər nəzəriyyəsi yanaşması Porter (1990), inkişaf etdirdiyi almaz modeli ilə bir ölkənin müəyyən sahələrdə müvəffəq olmasının və digərlərində uğursuz olmasının səbəblərini izah edir. Porterə görə, ölkələr milli almazın ən səmərəli olduğu sənaye və sənaye seqmentlərində uğur qazanırlar. Porterə görə, təcrid olunmuş və xarici integrasiyaya nail ola bilməyən sahələrdə deyil müvəffəqiyyət qruplarından əldə edilir. İş qrupları, iş, müxtəlif dövlət və özəl sektor institutlarının təchizatçıları, digər əlaqələri ilə birlikdə fəaliyyət göstərdikləri sənaye sahələridir. Bu qrupların inkişafı rəqabət üstünlüklərinin əldə olunma sürətini artıracaqdır. Brilyant modelində ölkənin rəqabət gücünü izah etmək üçün dörd təyinedici amildən istifadə olunur.

Faktor Şərtləri: Ölkənin istehsal faktorlarının qiymətləndirildiyi bu məqalədə, müəyyən sahələrdə rəqabət aparmaq üçün lazımlı infrastruktur sərmayələri və mütəxəssis kadrların olub olmadığı vurğulanır. **Tələb şərtləri:** Ölkələrin cəmləşdiyi sektorlarda istehsal olunan məhsul və ya xidmətlərə əlavə olaraq, ölkənin tələbinin quruluşu da ikinci müəyyənədiçi amil kimi qəbul edilir. Əlaqəli və dəstək sənayeləri (əsas şirkətlər və təchizatçı şirkətlər): Üçüncü amil kimi ölkələrin cəmləşdiyi sektorlarla əlaqəsi olan digər sahələrə və sənayələrə hər cür dəstək verən təchizatçı müəssisələrin inkişaf səviyyəsi və rəqabət qabiliyyəti. İş Strategiyaları, Strukturu və Rəqabət Xüsusiyyətləri: Ölkədəki müəssisələrin formalaşma prosesi, təşkilati quruluşu, idarəetmə üslubu, imkanları və daxil olduqları rəqabət quruluşu dördüncü müəyyənədiçi amil olaraq nəzərdən keçirilir. Ölkənin ümumi rəqabət quruluşunu ortaya qoyan almazdakı bu dörd amil daim qarşılıqlı əlaqədədir və bir-birini dəstəkləyir. Bir amildə dəyişiklik digər amilləri və onların arasındakı dinamik əlaqəni də təsir edir. Porter, ölkənin rəqabət quruluşunu araşdırarkən xarici olaraq qəbul etdiyi vəziyyət və şans faktorlarını da bu sistemə əlavə edir. Şans faktoru texnoloji quruluşdakı partlayışlar və ya gözlənilməz siyasi inkişaf, müharibələr kimi fəvqəladə hadisələrə aiddir, bu amillərin dövlətin və müəssisələrin nəzarəti xaricində baş verdiyi açıqlanır. Dövlətin ölkənin ümumi rəqabət qabiliyyətinə çox əhəmiyyətli bir təsiri olduğu, bu dörd dəyişikliyin birbaşa struktur dəyişikliyinə və inkişafına kömək etdiyi vurğulanır. Bu işdə Porter, milli rəqabət qabiliyyətini

araşdırarkən sənaye quruluşunu araşdırmağın zəruriliyini bildirdi. Orada ölkələrin yalnız rəqiblərinin əhatə dairəsi xaricindəki təcrid olunmuş sahələrdə müvəffəqiyyət qazanmayacaqları, üfüqi və şaquli əlaqələrin çox güclü olduğu müxtəlif sənaye qruplarında həqiqi uğurlar əldə edə biləcəyi bildirilir. Porter tərəfindən hazırlanan bu model, ölkənin sənaye sahələrinin rəqabət qabiliyyətinin təhlili baxımından çox faydalı bir analitik vasitə kimi qiymətləndirilə bilər. Porter bildirir ki, iqtisadiyyat üçün dövlət siyasətinin əsas məqsədi ölkənin resurslarını (işçi qüvvəsi, təbii ehtiyatlar, kapital və s.) yüksək məhsuldarlıq və davamlı məhsuldarlıq artımı olan sahələr arasında bölüşdürməkdir. Müqayisəli üstünlük nəzəriyyəsi tarixən istehsal amilləri ilə zəngin olan əmək amilinə əsaslanırsa da, həm də rəqabət üstünlükləri ədədi meyarlara və amillərə əsaslanır. Müqayisəli üstünlüklərdən fərqli olaraq, rəqabət üstünlükləri, iş strategiyaları və dövlət siyasətindəki dəyişikliklərdən asanlıqla təsirlənə bilər. Bu çərçivədə əmək axını ilə istehsal amillərinin səmərəli birləşdirilməsi və yaradılan əlavə dəyərin bölüşdürülməsində sosial razılığın təmin edilməsi təbii resurs zənginliyindən daha vacibdir (Çivi E., Erol İ., İnanlı T., Erol E.D., 2008).

Beynəlxalq rəqabətqabiliyyətliliyə bütövlükdə iqtisadiyyatda sahə (sahə) və ya korporativ ölçü üzrə baxılır. Beynəlxalq rəqabət qabiliyyətliliyi, müəyyən metodologiyası və hərtərəfli məlumat toplusu (Dünya İqtisadi Forumu (DİF) tərəfindən və s., Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF), İqtisadi əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (İƏİT) beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən müəyyən edilmiş indeksin işlənilməsi və hazırlanması və müxtəlif hesablama üsulları və digər ölçülmüş üsulları nəzərə alınmaqla öyrənilmişdir.

Bu çərçivədə rəqabət qabiliyyətinin ölçülməsi üçün beynəlxalq üsullar Dünya İqtisadi Forumunun Qlobal Rəqabətlik Hesabatında nəşr olunan Qlobal Rəqabətlik indeksi biznesin Rəqabətlik indeksinə və onların alt indeksinə aiddir. Beynəlxalq İdarəetmə İnkişaf Mərkəzinin indeksi (IMD) Dünya rəqabət qabiliyyətliliyinin illik tərtibatında universal və ətraflı göstəricilərə əsaslanan ölkələrin rəqabət qabiliyyətliliyinin ümumi reytingi təqdim edilmişdir. IMD dünya rəqabətlikliyinin illik tərtibatında beynəlxalq biznes rəqabəti dəstəkləmək üçün ətraf

mühitin yaradılması və saxlanması baxımından ölkələrin səlahiyyətləri təhlil edir və bununla müəyyən reyting təklif edir. Beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinin illik İMD-də qeyd olunur ki, iqtisadiyyatın beynəlxalq rəqabət qabiliyyətliliyi yalnız ÜDM-ə və məhsuldarlığa endirilə bilməz, çünki müəssisələr də siyasi, sosial, mədəni məsələlərlə məşğul olmalıdırlar. Beləliklə, qeyd olunur ki, ölkələr öz bizneslərinin beynəlxalq rəqabət qabiliyyətliliyinə kömək edən daha effektiv struktura, institutlara və siyasətə malik mühit təklif etməlidirlər. Bu çərçivədə iqtisadiyyatın beynəlxalq rəqabət qabiliyyətliliyi bütövlükdə iqtisadi göstəricilər, hökumətin səmərəliliyi, biznesin effektivliyi və infrastruktur amilləri əsasında əldə edilir ki, bunların da hər biri bir çox determinantları əsas götürərək beş subfaktordan ibarətdir. IMD-nin illik rəqabət qabiliyyətliliyi ölkələrin ümumi beynəlxalq rəqabətqabiliyyətlik reytingini, eləcə də hər bir ölkənin beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinin əsas amillərini və sub-amillərini ətraflı təhlil edir, onun güclü və zəif tərəfləri üzə çıxarır. Bundan başqa, hər bir əsas amilin əhatə etdiyi bütün meyarlar əsasında ölkələrin rəqabət qabiliyyətliliyinin beynəlxalq reytingi təklif olunur.

Rəqabət qabiliyyətlilik təriflərinin çoxluğunun əsas səbəbi onun mürəkkəbliyi, birləşmiş xarakteri və bir kateqoriya kimi özünün sistematik konsepsiyasıdır. Milli rəqabət qabiliyyətini qloballaşma ilə sinergetik təsiri mövqeyindən düşünməyə çalışdıq və bunun daha çox ticarət, investisiya qloballaşması altında meydana gəlmiş qənaətinə gəldik. Ölkələr beynəlxalq ticarətə nə qədər açıqdırsa, rəqabət səviyyəsi və indeksləri onlar üçün bir o qədər vacib və sağlamdır. Dövlətlərin aqlomerasiyalarını rəqabətqabiliyyətlilik səviyyələrinə görə nəzərdən keçirmək üçün klaster analiz texnikasından istifadə etdik. 36 ölkənin nümunə üzrə klaster analizinin nəticələri beş əsas homogen ölkəni ayırmışdır (IMD World Competitiveness Center., 2020). Beynəlxalq rəqabət qabiliyyəti anlayışı, bir ölkəyə məxsus şirkətlərin beynəlxalq bazarlarda uğur qazanma qabiliyyəti ilə birlikdə dövlət vətəndaşlarının yaşayış səviyyələrini və həyat keyfiyyətlərini artırması deməkdir. Bu çərçivədə dövlətlər öz ölkələrinin rəqabət qabiliyyətlərini artırmaq və bu artımı davamlı etmək üçün möhkəm dəstəklənən və bazar iqtisadiyyatına əsaslanan siyasətlərə riayət etməlidirlər. Tədqiqatın birinci hissəsində rəqabətqabiliyyət nəzəriyyəsi və rəqabət

qabiliyyətini təyin edən amillər müzakirə olunur. Son hissədə dövlətin beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini artırmaqda rolları izah etməyə çalışdım. Bir dövlətin mövcudluğunun əsas səbəbi vətəndaşlarının rifahını və həyat keyfiyyətini artırmaq və bu artımın davamlı olmasını təmin etməkdir. Bu mövcudluq səbəbini dərk etməyin yolu beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinin davamlı artmasına nail olmaqdır. Rəqabət qabiliyyətinin davamlı artması üçün dövlət, dövlət sektorunun səmərəliliyinin artırılması və makroiqtisadi islahatların qurulması və davam etdirilməsi kimi iki əsas siyasəti həyata keçirməlidir. Ölkələr çalışmalıdırlar ki, mümkün olduğu qədər rəqabət qabiliyyətli bir bazar mühiti yaratsınlar. Bu həm dövlət iqtisadiyyatı həm də insanların rifahi üçün dolayısı ilə ölkənin gələcəyi üçün çox vacibdir.

1.3. Qloballaşma və milli iqtisadiyyatların rəqabətçiliyinin inkişaf amilinə transformasiyası

Bizim yaşadığımız dünya artıq qlobal struktura çevrilmə prosesindədir. Mərkəzi planlaşdırma iqtisadiyyatlarının bazar iqtisadiyyatına açılması 1990-cı illərdəki dəyişiklik prosesinin mühüm hərəkətverici qüvvəsi olmuşdur. Digər tərəfdən, maliyyə bazarlarındakı liberallaşma beynəlxalq miqyasda kapitalın hərəkətçiliyinin artmasına, informasiya və kommunikasiya sahələrində texnoloji inkişaf nəqliyyat, rabitə və məlumat əldə etmə xərclərində dramatik azalmalara səbəb oldu. Bu dəyişiklik prosesi nəticəsində bir çox sektoru beynəlxalq ticarətə açıldı və fiziki maneələri azaldaraq qlobal iqtisadiyyat reallığını yaratdı. Bu gün qlobal iqtisadiyyatda müşahidə olunan ən vacib fenomen, getdikcə güclənən rəqabətdir. Ənənəvi iqtisadiyyatda olan tənhalıq və proteksionizm nəticəsində, ölkə daxilində total rəqabət bazarları üstünlük təşkil edir. Ancaq xarici ticarətdəki maneələrin aradan qaldırılması yeni bazarların meydana gəlməsinə, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları sayəsində beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin asanlaşdırılmasına səbəb oldu. Nəticə etibarilə səbəblər rəqabətin artmasına və qlobal iqtisadiyyatda əhəmiyyət qazanmasına nail oldu. Qlobal iqtisadiyyat və qlobal yönümlü rəqabət "rəqabət qabiliyyəti" adlı bir performans göstəricisini

gündəmə gətirdi. Qapalı iqtisadiyyat dövründə, yalnız ölkədəki şirkətlər arasında əhəmiyyətli olan rəqabət qabiliyyəti anlayışı, həm ölkə daxilində həm də xaricində açıq iqtisadiyyatda əhəmiyyətli bir müvəffəqiyyət və performans hədəfi olmuşdur. "Rəqabət gücü", "rəqabət qabiliyyəti", "rəqabət üstünlüyü" kimi anlayışlar və buna bənzər anlayışlar yalnız şirkətlər səviyyəsində deyil, həm də sənaye səviyyəsində ölkələr arasında müzakirə olunmağa başlandı. Bu gün "rəqabət gücü" bir ölkənin iqtisadi rifah səviyyəsini təyin edən əsas amil kimi qəbul edilir.

Qloballaşma və Dördüncü Sənaye İnqilabı yeni imkanlar yaratdı, eyni zamanda iqtisadiyyatlar və cəmiyyətlər arasında pozulma, qütbləşmə kimi mənfi təsirlər yaratdı. Bu çərçivədə, Dünya İqtisadi Forumu, 2019 – cu ildə uzunmüddətli rəqabət qabiliyyətliliyinin etalon göstəricilərinin 40 illik təcrübəsinə əsaslanan, çox ehtiyac duyulan yeni bir iqtisadi pusula olan Qlobal Rəqabət İndeksi 4.0 təqdim etdi. İndeks siyasətçilər üçün qısamüddətli tədbirlərin öhdəsindən gəlmək yerinə bunun əvəzinə məhsuldarlığı təyin edən bütün amillərlə müqayisədə irəliləmələrini qiymətləndirmək üçün illik bir meyardır. Bunlar 12 sütuna bölünür: Müəssisələr; İnfrastruktur; İKT-nin qəbulu; Makroiqtisadi sabillik; Sağlamlıq; Bacarıqlar; Məhsul bazarı; Əmək bazarı; Maliyyə sistemi; Bazar ölçüsü; Ticarət dinamizmi; və İnnovasiya qabiliyyəti. GCI 4.0-ın 2019-cu ildəki nəticələri ortalama olaraq əksər iqtisadiyyatların rəqabət qabiliyyətinin bütün amillərinə görə ümumi idealdan uzaq olmağa davam etdiyini göstərir (IMD World Competitiveness Center., 2020).

Qlobal Rəqabət qabiliyyətlilik Hesabatı, dördüncü Sənaye İnqilabı dövründə siyasətçilər, iş adamları və digər maraqlı tərəflərin iqtisadi strategiyalarını formalaşdırmalarına kömək etmək üçün hazırlanmışdır. Ümidvarıq ki, bu, hər kəsə fürsət verən böyüyən, davamlı və əhatəli iqtisadiyyatlar yeni bir iqtisadi gündəm qurmaq üçün tələb olunan vizioner və cəsarətli rəhbərliyə cəlb olunmaq üçün hərəkətə çağırış rolunu oynayacaqdır. Qlobal Rəqabətlik İndeksi 4.0: 2018-ci ildə tanındılmış Qeyri-müəyyən dövrlər üçün iqtisadi bir pusula, GCI 4.0, Dördüncü Sənaye İnqilabı dövründə məhsuldarlığı, böyüməni və insan inkişafını şərtləndirən amillər və xüsusiyyətlərin detallı bir xəritəsini təqdim edir. 2019 nəşri dünya ÜDM-nin 99% -ni təşkil edən 141 iqtisadiyyatı əhatə edir. İndeks artım uçotu iqtisadi

ədəbiyyatına bağlanmışdır və iqtisadi artımın istehsal amillərindəki artımla izah olunmayan hissəsi olan "ümumi amil məhsuldarlığı"nın (TFP) hərəkətvericilərini ölçməyi hədəfləyir. TFP, bu amillərin nə qədər ağıllı şəkildə istifadə edildiyi və uzunmüddətli iqtisadi böyümənin əsas müəyyənedicisi olduğu kimi yozula bilər. Sadəcə dillə desək, əmək və kapital vahidləri nəticə çıxarmaq üçün səmərəli birləşdirilir (Schwab K., 2020) Qloballaşan dünya insanlar rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün müxtəlif təkliflər irəli sürürlər. Burada ən mühüm inkişaflardan biri artan rəqabət fenomenidir. Qloballaşma həm beynəlxalq səviyyədə, həm də ölkə daxilində rəqabətin formasını və intensivliyini əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirdi. Qloballaşan qlobal iqtisadiyyatda firma, sənaye (sektor) səviyyəsində və hökumət səviyyəsində beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün lazımi tədbirlər görülür. Nəticədə beynəlxalq bazarlarda rəqabət edən böyük şirkətlərdir. Bu baxımdan şirkətlər əvvəlcə rəqabət qabiliyyətlərini artırmaq üçün tədbirlər görməli və həyata keçirməlidirlər. Şirkətlərə əlavə olaraq həm də sənayeni və ya sektoru təmsil edən qeyri-hökumət təşkilatları (kamera-birlik-birlik) mühüm vəzifə, məsuliyyət daşıyırlar. Nəhayət, beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün dövlət tərəfindən bir sıra tədbirlər görülməsi son dərəcə vacibdir. Hər şeydən əvvəl, milli rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün yaxşı bir dövlət idarəçiliyi tələb olunur. Yaxşı rəhbərlik və ya son illərdə çox istifadə olunan bir ifadə olaraq yaxşı idarəetmə; dövlət idarəçiliyində təmsilçilik, iştirak və nəzarət, təsirli vətəndaş cəmiyyəti, qanunun aliliyi, mərkəzsizləşmə, idarəetmədə aydınlıq və cavabdehlik, keyfiyyət və etik, qaydalar, məhdudiyyətlər, rəqabət və bazar iqtisadiyyatı ilə uyğun alternativ xidmət təqdim etmə metodları, nəhayət dünyada baş verən rəqəmsal inqilab vacibdir. Bu yeni əsas texnologiyalardakı inkişafalara uyğunlaşan bir siyasi və iqtisadi sərəfə aiddir. Digər tərəfdən, milli rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün dövlətin iqtisadiyyatda rolunu, vəzifələrini və funksiyalarını yenidən təyin etmək və bu çərçivədə dövlətin yenidən qurulması vacibdir. Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün dövlət optimal ölçüdə olmalıdır, başqa sözlə ən uyğun miqyasda fəaliyyət göstərməlidir. Xülasə olaraq, dövlətin yenidən qurulması və yaxşı bir idarəetmənin yaradılması beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinin artırılması

üçün vacibdir. Qloballaşma fenomeni, dünyanın əsas amillərinə, mallarına və xidmətlərinə böyük fərqlər olmadan çatmaq kimi ifadə edilə bilər. Qloballaşma nəticəsində əmtəə və amil bazarları bir-birinə bağlıdır. Bu vəziyyətdə ölkələr və firmalar da bir-biri ilə yüksək səviyyədə qarşılıqlı əlaqə qururlar. Qloballaşma və rəqabətlik bir-biri ilə əlaqəli terminlərdir. Çünki istehsal olunan məhsulun dəyəri xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyətinin göstəricisidir. İstehsalın maya dəyəri nə qədər aşağı olarsa, xarici rəqabət qabiliyyəti də bir o qədər artır. Çünki bənzər bir məhsulu digər ölkələrə daha ucuz qiymətə satmaq məhsula olan tələbi artıracaqdır. Xarici bazarlarda rəqabət gücünü təyin edən istehsal xərcləri xaricində başqa bir amil xarici bazarların tanınmasıdır. Başqa sözlə, ixrac bazarı nə qədər yaxşı bilinirsə, rəqabət qabiliyyəti də bir o qədər yüksək olacaqdır. Qloballaşma nəticəsində artan informasiya, rabitə və nəqliyyat texnologiyaları dünyanı kiçik bir kəndə çevirdi. Ancaq bilinməyən və boş bazarların çox olduğu bir həqiqətdir. Qloballaşmadan əvvəl dünyanın bir çox yerləri az bilinirdi və bu bölgələrlə ticarət bəzi şirkətlərin, ölkələrin inhisarında idi. Sözügedən ölkələr və firmalar istehsal etdikləri malların keyfiyyətindən və qiymətindən asılı olmayaraq bu bölgələrlə ticarət edə bilirdilər. Lakin dünyadakı iqtisadi və siyasi inkişaf nəticəsində mövcud vəziyyət çox dəyişir. Qloballaşan dünyada beynəlxalq səviyyədə rəqabət aparmaq həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Ümumiyyətlə, siyasətçilər üçün ən vacib məsələlər iqtisadiyyatı rəqabət şəraitinə gətirmək və qlobal riskləri ehtiyatlı və rəşional bir yanaşma ilə həll etməkdir. Bundan əlavə, qloballaşmanın artması mövcud bazara gələn daha çox rəqib kimi yozula bilər. Buna görə bazarda mövqeyini qorumaq istəyən şirkət rəqiblərindən bir addım qabaq olmalıdır. Bu yalnız rəqabət gücü yüksək olduqda mümkündür. Başqa sözlə, qloballaşma səviyyəsi artdıqca firmanın bazarda qalan rəqabət gücü artır. Günümüzdə kənd təsərrüfatı, sənaye və xidmət sektorlarının hamısı dünyadakı rəqiblərinə qarşı, hətta keçmiş bazarlarla müqayisədə daxili bazarlarında böyük rəqabətlə qarşılaşırlar. Bu səbəbdən gələcəkdə bütün sektorların mövcudluğu daxili və xarici bazarlarda rəqibləri üzərindəki rəqabət gücündən asılıdır. Qlobal bazarda rəqiblərinə qarşı qiymət və qeyri-qiymət faktorları ilə rəqabət edə bilən firmalar

inkişaf edir, rəqabət edə bilməyənlər isə bazardan çəkilməyə məcbur olurlar. Bu baxımdan beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini təsir edən amillər, rəqabət qabiliyyətinin müəyyənediciləri və rəqabət qabiliyyətinin göstəriciləri həm akademik, həm də iqtisadi idarələr tərəfindən daha tez-tez və diqqətlə nəzərdən keçirilmişdir (Shatz H.J., 2020). Son 20 ildə beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinin təxminən necə dəyişdiyi, sektor, milli və beynəlxalq əsasda akademik tədqiqatlar yolu ilə araşdırılır. Bu çərçivədə, ölkələrin və sektorların beynəlxalq rəqabət qabiliyyətlərini artırmaq üçün nə etməli olduqları barədə müxtəlif təkliflər və hesabatlar dərc olunur. Məsələnin əhəmiyyətinə görə Rəqabətlik fenomeni hər iki ölkənin və şirkətlərin artım müzakirələrinin mərkəzindədir. Rəqabət qabiliyyətinin artması yalnız beynəlxalq aləmdə rəqibləri ilə yenilik etmək, maliyyətlərini azaltmaq, dünya bazarında və standartlarda mal istehsal etmək, satmaq üçün lazımi iş və iş mühitini tənzimləmək üçün mübarizə aparən müəssisələrdən asılıdır. Beynəlxalq rəqabət qabiliyyətliliyi, onun müəyyənediciləri üçün ölçü texnikaları barədə bir fikir birliyi yoxdur. Bəzi tədqiqatçılar təbii qaynaq sahibliyi və ya ucuz maliyyətli istehsalın üstünlüyünü ifadə edir, bəziləri isə yüksək səviyyəli klaster formalaşması, texniki inkişaf və ya yüksək böyümə kimi makroiqtisadi göstəriciləri vurğulayır. Ümumiyyətlə, rəqabət qabiliyyətinin artmasını təmin etməklə, ölkə əhalisinin həyat səviyyəsinin uzun müddətli artırılma biləcəyi ifadə edilir. Qlobal səviyyədə rəqabət aparmaq üçün tələb olunan üstünlüklər əsasən ölkə daxilində yaradılmışdır. Xarici ticarət üçün maneələrin olduğu bir dünyada, milli quruluş ixtisaslı işçi qüvvəsi səviyyəsinin, innovasiya qabiliyyətinin və rəqabət qabiliyyətinə təsir edən texnologiyanın yüksəldilməsində böyük əhəmiyyətə malikdir. Ölkələrin şərtlərindən və tətbiq etdikləri strateji qərarlardan asılı olaraq şirkətlərin əldə etdikləri üstünlük nəticəsində həm özləri, həm də ölkələri üçün rəqabət gücü qazanırlar. Beynəlxalq müvəffəqiyyət milli şərtlərdən və şirkətlərin rəqabət strategiyalarından səmərəli istifadə edilməsindən asılıdır. Tətbiq etdikləri qlobal strategiyalarla şirkətlər qlobal səviyyədə yerli üstünlüklərini qoruyub saxlayırlar və milli rəqabət qabiliyyətinə töhfə verirlər. Ölkələr və hökumətlər üçün yerli firmaların beynəlxalq səviyyədə rəqabət qabiliyyəti, istehsalda ixtisaslaşma, məşğulluq və xarici ticarət balansının

təmin edilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır. Beynəlxalq rəqabət şirkətlər üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir və bu yarışmada şirkətlər istehsal etdikləri məhsulun qiyməti və keyfiyyəti ilə rəqabət aparırlar. Digər tərəfdən, ölkələr malların, xidmətlərin və kapital hərəkətlərinin qloballaşdığı müasir dünyada investisiya mühitini yaxşılaşdıraraq xarici kapital qoyuluşlarından daha çox pay almaq üçün bir-biri ilə rəqabət aparırlar. Krugmana (1994) görə firmalar arasında rəqabəti təyin etmək daha asandır. Çünki mövcud şərtlərin tələb etdiyi performans göstərə bilməyən şirkətlərin (bazar tələbi, xərclərin minimuma endirilməsi, səhmlərin idarə edilməsi) bazardan çəkiləcəyini və şirkətlər arasındakı rəqabət qabiliyyətinin gəlirlilik, bazar dəyəri, satış həcmi kimi ölçülərlə qiymətləndirilə biləcəyini vurğuladı. Bu vəziyyət ölkə səviyyəsində biz qiymətləndirildikdə, rəqabət qabiliyyəti olmayan ölkələrin dünya səhnəsindən çəkilməsi mümkün olmadığı üçün bütün ölkələrin birlikdə rəqabət qabiliyyətini ölçmək daha çətindir. Bu səbəbdən ölkələrin rəqabət qabiliyyəti mövcud makroiqtisadi göstəricilərə baxaraq qiymətləndirilə bilər. İnkişaf etmiş və ya inkişaf etməkdə olan ölkələr əmək və xammal üstünlüklərini beynəlxalq rəqabət qabiliyyəti baxımından, inkişaf etmiş ölkələr texnologiya və Ar-Ge üstünlüklərindən istifadə edərək istehsal etdikləri məhsul və xidmətlər ilə dünya bazarlarında rəqabət aparırlar (Aktan C.C., 2011).

Milli rəqabət qabiliyyətinin təriflərinin çoxluğunun əsas səbəbi terminin mürəkkəbliyidir, kompozit xarakteri və üstəlik kateqoriyanın sistem anlayışıdır. Rəqabətlik çoxşaxəli bir kompleks anlayışdır. Milli iqtisadiyyatın, əsasən beynəlxalq ticarət sahəsindəki əlverişli mövqeyini və eyni zamanda bu mövqeyi gücləndirmək qabiliyyətini əks etdirir. Digər tərəfdən, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyəti mal və xidmətlərdə həyata keçirilən iqtisadi, elmi, texnoloji, təşkilati, idarəetmə, marketinq və digər imkanların konsentrasiyalı ifadəsidir, rəqibləri olan xarici mal və xidmətləri daxili bazarda uğurla sığortalayır. Milli rəqabət qabiliyyəti bir dövlətin yüksək iqtisadi inkişaf templərinə nail olmaq, real əmək haqlarının davamlı artmasını təmin etmək, yerli firmaların dünya bazarında təşviqi, məhsul və xidmətlərin keyfiyyətini yaxşılaşdıran yüksək performans qrupları ilə təmsil olunmasıdır. Qlobal bazarda baş verən dəyişikliklərə uyğunlaşmaq üçün bu rəqabət

qabiliyyəti investisiya həcmi, innovasiya qabiliyyəti, istehsal müəssisələri və digərləri kimi aşağıdakı iqtisadi amillərə əsaslanır. Bununla yanaşı, onların göstəriciləri milli iqtisadiyyatın dünya bazarında fəaliyyət göstərməsinə də təsir göstərən siyasi və sosial faktorlarla birləşdirilməlidir. Dünyadakı dövlətlərin iqtisadi inkişafının milli rəqabət qabiliyyəti prizmasından təhlili aşağıdakı milli rəqabət qabiliyyətinin artırılması modellərini çəkməyə imkan verir. Beləliklə, hər hansı bir ölkənin milli rəqabət qabiliyyətinin nəzərdən keçirilməsi və qiymətləndirilməsi üçün eyni mərhələlər tətbiq edilə bilər, bu milli potensialdan (investisiya mühiti və s. kimi) ixrac-idxal təhlili ilə klaster paylanmasına qədər. Üstəlik, bu cür məntiqə görə, milli rəqabət qabiliyyətinin Qlobal Rəqabət Qabiliyyəti reytingində bir dərəcə kimi qiymətləndirilməsidir. Biz Porterin rəqabətdə fərqli meyarlar, məhsuldarlıq və gəlir səviyyəsi ilə xarakterizə olunan üç iqtisadi inkişaf mərhələsi olduğu fikrinin konkretləşdirilməsini inkişaf etdirdik: amillərdən asılı iqtisadiyyat → sərmayədən asılı iqtisadiyyat → yenilik - asılı iqtisadiyyat. M. Porterin fikirləri əsasında Dünya İqtisadi Forumu iqtisadi rəqabət qabiliyyətinin beş mərhələsini (iki tranzit mərhələsi daxil olmaqla) ayırdı. İllik Qlobal Rəqabətlik Hesabatı ölkələri bu mərhələlərə görə beş qrupa bölmüşdür. İnanırıq ki, M. Porter tərəfindən ayrılan amillərin (ixrac və iqtisadiyyata birbaşa xarici investisiyalar kimi) bir dövlətin milli rəqabət qabiliyyətinə təsirinin qiymətləndirilməsini və istiqaməti araşdırılmalıdır. Milli rəqabət qabiliyyətini riyazi kateqoriyalarında birləşdirmək, zamanın bir funksiyası olduğu üçün dinamik şəkildə araşdırılmalı olduğunu vurğulayırıq. Həm də nəzərə alın ki, qlobal bazarda milli iqtisadiyyatın sahələri həmişə eyni səviyyədə rəqabətə davamlı deyil. İndiki zamanda lider olan firmalar və sənaye, uzun müddətdə bu üstünlüyünü itirə bilər və xarici rəqiblərinə qələbə qazandıra bilər. Beləliklə, rəqabət qabiliyyətinin funksiyası dinamik və çox amilli bir funksiyadır. Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq ümumiləşdirə bilərik ki, bir ölkənin rəqabət qabiliyyəti, orada mövcud olan milli təhlükəsizlik problemlərinin həllinə, iqtisadi inkişafına, insanların həyatının yaxşılaşdırılmasına kömək edən şərait və resursların formalaşması mexanizmləri ilə xarakterizə olunur. Siyasi və mədəni kimi iqtisadi qurumlar qədər səmərəli olan (bir ölkənin daxilindəki iqtisadi proseslərə təsiri

baxımından) qeyri-iqtisadi qurumlara sahib olan dövlət rəqabətçi sayıla bilər, yalnız rəqabət üstünlüyü üçün böyük potensiala sahib deyil. Qlobal bazar, eyni zamanda siyasi, mədəni və sosial sistemlərin fərqləndirici işləməsi ilə bağlı üstünlüklərə malikdir. Son onilliklər ərzində qloballaşma qlobal iqtisadiyyatın xarakterik tendensiyasına çevrilmişdir, çox ölçülü performans miqyaslı iqtisadiyyatlarda və malların, xidmətlərin istehsal, məlumat, texnologiya amillərinin beynəlxalq hərəkətinin dinamikliyi nəzərə alınmalıdır. Bu proses bir tərəfdən milli iqtisadiyyatların yaxınlaşmasını sürətləndirir; digər tərəfdən, dövlətlərarası və bir-birilə ziddiyyətlərin artmasına, regional, sub-regional və qlobal səviyyədə beynəlxalq iqtisadi münasibətlər subyektləri arasında artan rəqabətə səbəb olur. Qloballaşma, ilk növbədə beynəlxalq rəqabətin tələblərini həyata keçirməyə həm müsbət, həm də mənfi təsir göstərən ölkələrin rəqabət mühitində kəmiyyət və keyfiyyət dəyişikliklərini yerinə yetirməyə yönəlmiş obyektiv bir prosesdir. Birincisi, bazar iqtisadiyyatına əsaslanan yeni bir iqtisadi sistemə olan tələbi gücləndirir və beləliklə ümumilikdə rəqabətin rolunu aktuallaşdırır. İkincisi, rəqabətin güclənməsinə kömək edir, üçüncüsü isə ciddi bir rəqabəti diktə edir, nəticədə rəqabət əlaqələrini dəyişdirir. Qloballaşmanın məhz bu xüsusiyyətində hər iqtisadiyyat və milli rəqabət qabiliyyətinin özü üçün sinergetik təsir görürük. Bəzi ölkələr qloballaşma və rəqabət çətinlikləri altında güclənə bilər, digərləri isə dramatik şəkildə uğursuz ola bilər, eyni zamanda potensialından çox istifadə edə bilər. Deməli, günümüzdə milli rəqabət qabiliyyəti problemi təkcə bazar segmentləri üçün maraqlıdır və ya mübarizədən kənara çıxır. Yüksək səviyyədə milli rəqabət, hər hansı bir ölkə üçün sərmayələrin cəlb edilməsi, texnologiyaların ötürülməsi, bazar iştirakının genişlənməsi və yeni ticarət müqavilələrinin imzalanması imkanlarını artırır. Əksinə, aşağı reytinglər, icmalar müəyyən ölkələrin hökumətləri tərəfindən qiymətləndirilməməsinin göstəricilərinə və milli mühitin yaxşılaşdırılmasına ehtiyac olduğunu göstərir. Bu, şirkətləri bazar uğrunda ciddi mübarizəyə sövq edə bilər. Hər bir ölkə öz bazarlarında və qlobal bazarda beynəlxalq rəqabətə tab gətirmə qabiliyyəti barədə kifayət qədər tam bir təsəvvür yaradan müəyyən bir meyar dəsti üçün özlərini digər ölkələrlə müqayisə etməyin zəruriliyini hiss edir.

Beynəlxalq rəqabət - sivilizasiyaların, bölgələrin, ölkələrin, qlobal komplekslərin, ixtisaslaşmış sahələrinin, qlobal və çoxmilli şirkətlərinin, maliyyə institutlarının, qlobal məkanın digər qurumlarının rəqabət üstünlükləri uğrunda apardığı mübarizəni əks etdirən çoxşaxəli iqtisadi bazar kateqoriyasıdır. Rəqabət yüksək səviyyədə inhisarlaşma şəraitində davam edir, əvvəllər təcrid olunmuş amillərin ümumi təsirinin artması, iştirakçıların aqressivliyinin dərinləşməsi kimi özünü biruzə verir. Bütün qeyd olunan faktlar dövlətlərin inkişafındakı paradıqma dəyişikliyinə mürəkkəbliyini artırdı. Beləliklə, hər hansı bir ölkənin iqtisadiyyatı yalnız özünün məntiqi və elmi əsasları ilə qapalı dövrdə fəaliyyət göstərməsi ilə məhdudlaşdığı təqdirdə inkişaf edə və ya böyük rəqabətçi status qazana bilməz. İstehsal və əmək amillərinin sərbəst hərəkəti üçün qloballaşma tələblərini rəhbər tutaraq dünya inkişafı milli sərhədlərin açıqlığını əhatə edir.

Beləliklə, qlobal rəqabətin mövcud səviyyəsi əsasən xarakterizə olunan rəqabət üstünlüyü paradıqmasının formalaşmasına gətirib çıxardı. Rəqabət üstünlüyü paradıqmasına aşağıdakılar daxildir :yeniliklərin davamlı zəruriliyi; rəqiblər tərəfindən asanlıqla təkrarlana bilməyən bu cür rəqabət üstünlüklərinin formalaşması; beynəlxalq cəmiyyətin üzvü olmaq üçün texnoloji, sosial, mənəvi mədəniyyət və idarəetmə mədəniyyətinin aşağı səviyyəsini aşmağın yüksək zəruriliyi. İntestisiya mühiti və işgüzar mühit, iqtisadi azadlıq və insan hüquqları, idarəetmənin keyfiyyəti - ölkənin iqtisadiyyatın fəaliyyətini təmin etmək, iş yerlərinin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinə şərait yaratmaq və nəticədə yaxşılaşdırma imkanlarını müəyyənləşdirən amillərdir (Kharlamova G., Vertelieva O., 2013). Milli rəqabətqabiliyyətlilik modellərinin nəzəri komponentinin təhlili və onun tərifiyə yanaşma müasir milli rəqabət modelinin özəyinin milli (daxili) rəqabətdən istifadə olduğuna inanmağa imkan verir. Sərbəst açıq ticarət konsepsiyası ilə eyni zamanda qloballaşma, milli rəqabət qabiliyyətinin modellərini çox təsir edə bilər. Qloballaşma şəraitində bir dövlətin rəqabət üstünlüyünü potensial olaraq artırma / azalda bilən amillər siyahısı ilə rəqabət qabiliyyəti səviyyəsi arasında yüksək əlaqə var. Yuxarıda xarici və yerli alimlərin, beynəlxalq reyting agentliklərinin apardıqları işlərin təhlili olaraq qloballaşma şəraitində hər hansı bir ölkənin rəqabət

qabiliyyətini daha çox müəyyən edən amillərin ÜDM, xarici investisiyaların daxil olması, xarici ticarət balans, ixrac və s. ola biləcəyini fikirlərinin şahidi olduq.

II FƏSİL. BEYNƏLXALQ RƏQABƏTLİLİK VƏ DİGƏR İQTİSADI RENKİNG SİSTEMLƏRİNİN MAHİYYƏTİ VƏ TƏSİR İSTİQAMƏTLƏRİ

2.1. Beynəlxalq iqtisadi renkiq sistemlərinin təsnifatı, formalaşdırma meyarları və təsir istiqamətləri

Beynəlxalq rəqabət qabiliyyəti anlayışı, bir ölkəyə məxsus şirkətlərin beynəlxalq bazarlarda uğur qazanma qabiliyyəti ilə birlikdə dövlət vətəndaşlarının yaşayış səviyyələrini və həyat keyfiyyətlərini artırması deməkdir. 1986-cı ildə ilk dəfə Lozanna MİBİ tərəfindən DİF–in iştirakı ilə də ilk “Dünya Rəqabətqabiliyyətlilik Hesabatı” hazırlanmışdır. 1996-cı ildən başlayaraq bu qurumlar fərqli metodikalar üzrə müstəqil tədqiqatlar apararaq nəticələri iki nəşr - Davos DİF tərəfindən hazırlanmış “Qlobal Rəqabətqabiliyyətlilik Hesabatı” və Lozanna MİBİ tərəfindən hazırlanmış “Dünya Rəqabətqabiliyyətlilik İlliyi” kimi dərc olunur. 2000-ci ildə isə Qlobal Rəqabətlik İndeksinin hesablanması metodikasına dəyişikliklər olunmuşdu. Prof. C. Saks iqtisadi artım nəzəriyyəsinə əsaslanan “Artım Rəqabət qabiliyyətliliyi İndeksi”, professor M.Porter isə mikroiqtisadi amilləri nəzərə alan və mikro səviyyədə rəqabət qabiliyyətliliyi qiymətləndirməyə imkan verən “Biznesin Rəqabətqabiliyyətliliyi İndeksi”nin hesablanması üçün metodika yaratdılar. 2004-cü ildən prof. Xavier Sala-i-Martin rəqabət qabiliyyətliliyin makro və mikro iqtisadi amillərini özündə birləşdirən “Qlobal Rəqabətqabiliyyətlilik İndeksi”ni təklif etdi. 2008 - ci ilə qədər bu indeks “Biznesin Rəqabətqabiliyyətliliyi İndeksi” ilə birgə dərc olunmağa başlandı. Bu prof. M.Porterin rəhbərliyi altında bu iki indeks birləşdirən vahid “Qlobal Rəqabətqabiliyyətlilik İndeksi”nin hesablanması metodikası yaradıldı. İndeks milli iqtisadiyyatın təmin edə biləcəyi məhsuldarlıq həddinin determinantları əsasında hesablanır. DİF Qlobal rəqabətqabiliyyətlilik indeksinin hesablanması üçün əsasən iqtisadi artımı müəyyən edən 111 makroiqtisadi, sosial və s. meyardan istifadə edilir. Bu meyarlar əsasında 3 subindeksin hesablanması üçün istifadə olunan 12 indikator müəyyənləşir. Hesablamaların məlumat bazası kimi BVF və DB-nın şərtləri də daxil olmaqla statistik məlumatlar (Hard date criteria) və DİF tərəfindən

icraedicilərin rəy sorğusu proqramı çərçivəsində aparılan sorğunun nəticələri istifadə olunur (Karaaslan A., Tuncer G., 2010).

İnstitutlar - İnstitusal mühit fərdlərin, firmaların və hökumətlərin sərvət əldə etmək üçün qarşılıqlı fəaliyyət göstərdiyi hüquqi və inzibati çərçivə ilə müəyyən edilir. Azərbaycanda mövcud olan institutsional mühit investisiya qərarlarına, istehsalın təşkilinə təsir göstərir, cəmiyyətlərin faydaları bölüşdürmələri, inkişaf strategiyaları və siyasətlərinin xərclərini öz üzərinə götürmələri üçün əsas rol oynayır. Dövlətin bazarlara, azadlıqlara münasibəti və fəaliyyətinin səmərəliliyi də çox vacibdir. Dövlət maliyyəsinin düzgün idarə olunması milli iş mühitinə inamın təmin edilməsi üçün vacibdir.

İnfrastruktur - Geniş və səmərəli infrastruktur iqtisadiyyatın səmərəli fəaliyyətini təmin etmək üçün vacibdir, çünki bir ölkə daxilində inkişaf edə biləcək fəaliyyət növlərini və ya sahələrini müəyyənləşdirmək üçün vacib amildir. İnkişaf etmiş infrastruktur regionlar arasındakı məsafənin təsirini azaldır, milli bazarı digər ölkələr və regionlarla daha az məsrəflərlə əlaqələndirməyə imkan yaradır. Azərbaycanda da infrastrukturun inkişafı diqqət çəkəcək qədərdir. Əlavə olaraq, infrastruktur şəbəkələrinin keyfiyyəti və genişliyi iqtisadi böyüməyə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir, gəlir bərabərsizliklərini, yoxsulluğu müxtəlif yollarla azaldır. Ölkəmizdə çəkilən keyfiyyətli yollar, dəmir yolları, limanlar, hava nəqliyyatı daxil olmaqla effektiv nəqliyyat növləri sahibkarlara mallarını, xidmətlərini təhlükəsiz və vaxtında bazara çıxarmaq, işçilərin ən uyğun iş yerlərinə getməsini asanlaşdırmaq imkanı verir.

Makroiqtisadi mühit - Makroiqtisadi mühitin sabitliyi iş üçün vacibdir və bu səbəbdən bir ölkənin ümumi rəqabət qabiliyyəti üçün əhəmiyyətlidir, təkcə makroiqtisadi sabitliyin bir millətin məhsuldarlığını artırma bilməyəcəyi şübhəsizdir. İnflyasiya dərəcələri əldən çıxdıqda firmalar səmərəli fəaliyyət göstərə bilmirlər. Pandemiya şəraitinin olmasına baxmayaraq Azərbaycan da bu vəziyyətdən ən az itki ilə çıxmağa çalışır. İnflyasiya dərəcəsinin aşağı olması üçün müəyyən tədbirlər həyata keçirilir. Ümumiyyətlə, makro mühit sabit olmasa iqtisadiyyat davamlı şəkildə böyüyə bilməz.

Səhiyyə və ibtidai təhsil - Sağlam işçi qüvvəsi bir ölkənin rəqabət qabiliyyəti və məhsuldarlığı üçün vacibdir. Xəstə olan işçilər potensiallarına uyğun fəaliyyət göstərə bilmirlər, bunun nəticəsində daha az məhsuldar olacaqdır. Xəstə işçilər tez-tez iştirak etmədikləri və ya daha aşağı səmərəliliyində çalışmaları əhəmiyyətli dərəcədə əlavə xərclərə səbəb olur. Bu sütun sağlamlıqdan əlavə, bugünkü iqtisadiyyatda getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edən əhalinin aldığı əsas təhsilin miqdarı və keyfiyyətini nəzərə alır. Əsas təhsil hər bir fərdi işçinin səmərəliliyini artırır. Təməl təhsilin olmaması, şirkətlərin daha inkişaf etmiş və ya dəyər tələb edən məhsullar istehsal etməkdə çətinlik çəkməsi ilə işin inkişafına mane ola bilər. Azərbaycan da səhiyyə və təhsilin inkişafı üçün yatırımlar edili və inkişaf planları hazırlanmaqdadır.

Ali təhsil və peşə hazırlığı - Dəyər zəncirini sadə istehsal prosesləri, məhsullarından kənara çıxarmaq istəyən iqtisadiyyatlar üçün keyfiyyətli yüksək təhsil çox vacibdir, xüsusən bugünkü qloballaşan iqtisadiyyat ölkələrdən mürəkkəb tapşırıqları yerinə yetirə bilən, onların dəyişən mühitə və istehsal sisteminin inkişaf etməkdə olan ehtiyaclarına cavab verən, sürətlə uyğunlaşa bilən savadlı işçilər yetişdirməsini tələb edir. Bu sütun müəssisə rəhbərləri tərəfindən qiymətləndirilən orta və ali məktəblərə qəbul səviyyələrini, habelə təhsilin keyfiyyətini ölçür. Ölkəmizdə hər bir gəncin ali təhsil alması üçün bütün imkanlar yaradılmışdır. Peşə hazırlıqlarının təkmilləşdirilməsi üçün peşə məktəbləri xüsusi diqqətdə saxlanılır.

Əmtəə bazarının effektivliyi - Səmərəli mal bazarlarına sahib olan ölkələr, müəyyən tələb, təklif şərtləri nəzərə alınmaqla məhsul və xidmətlərin düzgün qarışığını istehsal etmək, bu malların iqtisadiyyatda ən təsirli ticarətini təmin etmək üçün yaxşı bir mövqedədirlər. Həm yerli həm də xarici ölkələrdə sağlam bazar rəqabəti bazarın tələb etdiyi mallar istehsal edən ən səmərəli firmaların inkişaf etməsini təmin etməklə bazar səmərəliliyinin artırılması və beləliklə iş məhsuldarlığı baxımından vacibdir. Mal mübadiləsi üçün mümkün olan ən yaxşı mühit, iş fəaliyyətinə mane olan minimum dövlət müdaxiləsini tələb edir.

Əmək bazarının effektivliyi - Əmək bazarının səmərəliliyi, çevikliyi işçilərin iqtisadiyyatda ən səmərəli istifadəsinə ayrılmasını və işlərində ən yaxşı səylərini

göstərmələri üçün stimullarla təmin edilməsi çox vacibdir. Bu səbəbdən əmək bazarlarında işçiləri sürətlə, aşağı xərcə bir iqtisadi fəaliyyətdən digərinə keçirmək və çox sosial pozuntu olmadan əmək haqlarının dəyişməsinə imkan vermək üçün elastiklik olmalıdır.

Maliyyə bazarının yetkinliyi - Səmərəli bir maliyyə sektoru, bir ölkə vətəndaşının və iqtisadiyyata xaricdən daxil olanların qənaət etdiyi mənbələri ən məhsuldar istifadələrinə ayırır. Resursları, siyasi cəhətdən əlaqəli deyil, ən yüksək gözlənilən gəlirə sahib olan təşəbbüskar və ya investisiya layihələrinə yönəldir. Buna görə riskin hərtərəfli və düzgün qiymətləndirilməsi sağlam maliyyə bazarının əsas tərkib hissəsidir. Ticarət investisiyaları məhsuldarlıq üçün də vacibdir. Bu səbəbdən iqtisadiyyatlar, sağlam bir bank sektorundan alınan kreditlər, yaxşı tənzimlənən qiymətli kağızlar mübadiləsi, riskli kapital və digər maliyyə məhsulları kimi mənbələrdən özəl sektor investisiyaları üçün kapital hazırlaya biləcək inkişaf etmiş maliyyə bazarlarına ehtiyac duyurlar. Bütün bu funksiyaları yerinə yetirmək üçün bank sektoru etibarlı, şəffaf olmalıdır. Maliyyə bazarları investorları və iqtisadiyyatdakı digər aktorları qorumaq üçün müvafiq tənzimləməyə ehtiyac duyur.

Texnoloji hazırlıq - Günümüzdə qloballaşan dünyada texnologiya firmaların rəqabət etməsi və inkişaf etməsi getdikcə daha da vacib rol oynayır. Texnoloji hazırlıq sütunu, iqtisadiyyatın gündəlik fəaliyyətlərdə və istehsal proseslərində informasiya, kommunikasiya texnologiyalarından tam istifadə etmə qabiliyyətinə xüsusi diqqət yetirərək, sənayesində məhsuldarlığı artırmaq üçün mövcud texnologiyaları mənimsədiyi çevikliyi ölçür, yeniliyi təmin edir. Qeyd etmək vacibdir ki, bu kontekstdə ölkəmizdəki firmalar üçün mövcud olan texnologiya səviyyəsinin və bilik sərhədlərini genişləndirilməsi üçün geniş tədqiqatların aparılması labüddür.

Bazarın ölçüsü - Bazarın ölçüsü məhsuldarlığa təsir göstərir, çünki böyük bazarlar firmalara miqyaslı iqtisadiyyatlardan istifadə etməyə imkan verir. Ənənəvi olaraq, firmalar üçün mövcud bazarlar milli sərhədlərlə məhdudlaşdırılıb. Bu günkü qloballaşma şəraitində beynəlxalq bazarlar, xüsusilə də kiçik ölkələr üçün daxili bazarın davamı, əvəzləyicisi kimi çıxış edir.

Biznesin yetkinliyi - Şübhəsiz ki, inkişaf etmiş iş təcrübəsi mal və xidmət istehsalında daha yüksək səmərəliliyi təmin edir. Biznesin mühiti bir-biri ilə sıx bağlı olan iki elementə, bir ölkənin ümumi iş şəbəkələrinin keyfiyyəti və ayrı-ayrı firmaların əməliyyat, strategiyalarının keyfiyyətini özündə ehtiva edir. Müəyyən bir sektordan olan şirkətlər, tədarükçülər coğrafi baxımdan yaxın qruplarda fəaliyyət apardıqda səmərəlilik artır, proseslərdə və məhsullarda yenilik üçün daha böyük imkanlar yaranır, yeni firmalar üçün giriş maneələri azalır.

İnnovasiya - İnnovasiya texnoloji və ya texnoloji olmayan biliklərdən yarana bilər. İnnovasiyalar, biliklərin yeni sahələrini yaradan, ekzogen texnologiyaları uğurla uyğunlaşdıran və həmçinin tətbiq edən ölkələr üçün zəruridir. Daha az inkişaf etmiş ölkələr, mövcud texnologiyaları tətbiqi və digər sahələrdə təkmilləşmələr etməklə məhsuldarlığını artırmağa çalışırlar. İnkişafın innovasiya mərhələsində olan ölkələr üçün bu, məhsuldarlığın artırılması kifayət deyildir. Bu ölkələrdəki firmalar rəqabət üstünlüyünü qorumaq və daha da yüksək əlavə fəaliyyətə keçmək üçün qabaqcıl məhsullar, proseslər dizayn etməli və inkişaf etdirməlidirlər. Bu irəliləyiş yenilikçi fəaliyyət üçün əlverişli və həm dövlət, həm də özəl sektor tərəfindən dəstəklənən bir mühit tələb edir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz bu 12 indikatorun nəticələrini ayrı-ayrılıqda bildirsək də, müstəqil olmadıqlarını unutmamalıyıq, bir-birlərini gücləndirməyə meyillidirlər və bununla yanaşı bir sahədəki zəiflik əksər hallarda digərlərinə mənfi təsir göstərir. Məsələn, güclü bir yenilik qabiliyyətinə (sütun 12) sağlam, yaxşı təhsilli və təlim keçmiş işçi qüvvəsi olmadan (4 və 5-ci sütunlar) yeni texnologiyaların mənimsənilməsində usta olan (sütun 9) və kifayət qədər maliyyələşdirmə olmadan çox çətin olacaq (sütun 8) və ya bazara yeni yeniliklər gətirməyi mümkün edən səmərəli mal bazarı (sütun 6) formalaşmayacaqdır. Çünki bu cür detallar müəyyən bir ölkənin inkişaf etməsi üçün lazım olan spesifik sahələrin mənasını verir. Təsvir olunan bütün sütunların iqtisadiyyatlar üçün müəyyən dərəcədə əhəmiyyətli olmasına baxmayaraq, müxtəlif iqtisadiyyatlara fərqli şəkildə təsir edəcəkləri açıqca aydındır. İnkişaf mərhələlərinin tanınmış iqtisadi nəzəriyyəsinə uyğun olaraq, GCI, birinci mərhələdə iqtisadiyyatın faktora əsaslandığını və ölkələrin öz amillər

ianələrinə əsasən rəqabət aparən işçi qüvvəsinə və mövcud təbii ehtiyatlarına görə rəqabət apardıqlarını hesab edə bilərik. İnkişafın bu mərhələsində rəqabət qabiliyyətinin qorunması ilk növbədə yaxşı işləyən dövlət və özəl qurumlara (1-ci sütun), inkişaf etmiş bir infrastruktura (2-ci sütun), sabit bir makroiqtisadi mühitə (3-cü sütuna), əsas təhsil (sütun 4) və ən azı sağlam işçi qüvvəsinə bağlıdır. Bir ölkənin rəqabət qabiliyyəti artıq paralel inkişaf sürətlənir, məhsuldarlıq və əmək haqqı yüksəlir. Ölkələr əsasən sonradan səmərəliliyi əsas götürən inkişaf mərhələsinə keçməklə, istehsal proseslərini inkişaf etdirməyə və məhsulların keyfiyyətini artırmağa çalışırlar. Bu nöqtədə rəqabət qabiliyyəti getdikcə ali təhsil və təlim (5-ci sütun), səmərəli mal bazarları (6-cı sütun), yaxşı işləyən əmək bazarları (7-ci sütun), inkişaf etmiş maliyyə bazarları (8-ci sütun), faydalardan istifadə etmək bacarığı ilə getdikcə daha çox inkişaf edəcəkdir. Mövcud texnologiyaların (sütun 9) və böyük daxili və ya xarici bazarın (sütun 10) bu inkişafda əhəmiyyətli rolu olacaqdır. Nəhayət, ölkələr innovasiyalara əsaslanan mərhələyə keçidlə insanların yaşayış səviyyəsini, əmək haqları artırılmasına nail olacaqlar. Yüksək əmək haqqını və insanların həyat səviyyəsinin artırılmasına nail olmaq üçün müəssisələrin yeni, unikal və innovasiyalı məhsullarla qarşılıqlı rəqabət edə biləcəkləri bir mühit yaradılmalıdır, bu reallaşdığı təqdirdə inkişaflarını daha sürətli davam etdirə biləcəkdirlər. Bu mərhələdə şirkətlər ən inkişaf etmiş istehsal proseslərindən istifadə edərək yeni və fərqli mallar istehsal etməklə (sütun 11) və yenilərini (sütun 12) yeniləşdirərək rəqabət etməlidirlər. GCI, müəyyən inkişaf mərhələsini nəzərə alaraq bir iqtisadiyyat üçün daha uyğun olan sütunlara nisbətən yüksək nisbi çəkilər aid edərək inkişaf mərhələlərini nəzərə alır. Yəni 12 sütunun hamısı müəyyən dərəcədə bütün ölkələr üçün əhəmiyyətli olsa da, hər birinin nisbi əhəmiyyəti bir ölkənin müəyyən inkişaf mərhələsindən asılıdır. Bu konsepsiyayı həyata keçirmək üçün sütunlar hər biri inkişafın müəyyən bir mərhələsi üçün vacib olan üç alt hissəyə bölünmüşdür. Əsas tələblər subindex faktora əsaslanan mərhələdə ölkələr üçün ən vacib olan bu sütunları qruplaşdırır. Səmərəliliyi artıran subindeks, effektivliyə əsaslanan mərhələdə ölkələr üçün kritik olan bu sütunları əhatə edir. Qlobal rəqabət qabiliyyətlilik indeksi milli iqtisadiyyatların rəqabət qabiliyyətlərini

formalaşdırın uzunmüddətli meyillər haqqında təsəvvür yaradır. Bunu nəzərə alaraq demək olar ki, həmin indeks milli iqtisadiyyatları təhlil edir, sərmayədarlar və eyni zamanda yerli sahibkarlar üçün əlverişli şərait yaradır. Ümumilikdə indeks yalnız bu gün üçün nəzərdə tutulmamışdır, o həm də dövlətin və cəmiyyətin gələcək inkişaf perspektivlərini təhlili edir, proqnozlaşdırmaq üçün zəmin yaradır. Buna görə də Azərbaycanın Qlobal rəqabət qabiliyyətlilik indeksindəki irəliləyişindən danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, Prezident tərəfindən qəbul olunmuş, milli iqtisadiyyatın inkişaf dairəsini əks etdirən, hakimiyyətin qarşısına qoyduğu məqsədləri təcəssüm etdirən “Azərbaycan – 2020: gələcəyə baxış” proqramı böyük əhəmiyyət kəsb edir. İndeks bütövlükdə Azərbaycana nə verir? Qlobal Rəqabət qabiliyyətlilik İndeksi Azərbaycan iqtisadiyyatında rəqabət qabiliyyətliliyini formalaşdırın uzunmüddətli meyillər və perspektivlər haqqında müəyyən bir təsəvvür yaradır (Həsənov R.T., 2016). Burada biz həmin İndeks Azərbaycan iqtisadiyyatının təhlil etməsinə, həm sərmayədarlar, həm də yerli sahibkarlar üçün ən əlverişli şərait yaratmasına diqqət yetirməliyik. Biz bilməliyik ki, indeks yalnız indiki proseslər üçün nəzərdə tutulmamışdır, həm də dövlətin və ictimaiyyətin gələcək inkişaf perspektivlərini analizi proqnozlaşdırmaq üçün əlverişli mühit yaradır.

Doing Business, daxili tənzimləmə üçün vacib olan iş tənzimləməsinin aspektlərini ölçən 11 göstərici dəstini əhatə edir. Digər iqtisadi ədəbiyyatlardan alınan məlumatlara diqqət yetirdikdə Doing Business tərəfindən ölçülən sahələrin iqtisadi əhəmiyyətliliyini görəəcəyik. Son araşdırmalar təkmilləşdirilmiş iş tənzimləməsinin müsbət təsirlərini göstərir. Məsələn, daha az prosedur və minimum kapital səviyyələri, bir işə başlamaq prosesi ilə müsbət və əhəmiyyətli dərəcədə əlaqəlidir. Prosedurların daha mürəkkəb və ya aydın olmadığı yerlərdə korrupsiya ehtimalı daha yüksəkdir. Rəsmi qeydiyyatdan keçən şirkətlərin yeni avadanlıqlara daha çox giriş və daha geniş miqyaslı fəaliyyət kimi rəqabət qabiliyyətinə səbəb ola biləcək faydaları müzakirə edə bilərik. İnşaat icazəsi kontekstində sadəlik, şəffaflıq müəssisələrin yeni və təhlükəsiz infrastrukturun genişləndirilməsinə, qurulmasına imkan verən açardır (The World Bank Group., 2019). Tədqiqatlar göstərir ki, tənzimləyici yüklər çox vaxt investorlar üçün böyük maneələr yaradır. Məsələn,

mövcud qanunlar arasındakı müxtəlifliklər lazımsız və hətta ziddiyyətli uyğunluq tələblərinə səbəb ola bilər. İqtisadiyyatın ən yaxşı tənzimləmə praktikasına olan mövqeyini göstərən bir indeks daha yaxşı əks etdirmək üçün Doing Business - sərhad puanı arasındakı məsafənin adı "iş hesabının asanlıığı" olaraq dəyişdirildi. Buna baxmayaraq, indeksin hesablanması prosesi əvvəlki kimi qalır. İndeks, şirkətə başlamaq üçün vaxt və ya əmlakın köçürülməsi prosedurları kimi ölçüləri birləşdirir (The World Bank Group., 2020). Doing Business 2020 Azərbaycan göstəricilərindən danışarkən aşağıdakıları qeyd edə bilərik. Əmlakın qeydiyyatına alınması Azərbaycan kadastrın əhatə dairəsini artıraraq və kadastr planlarını rəqəmsallaşdıraraq əmlakın qeydiyyatını asanlaşdırdı və daha şəffaf etdi. Azərbaycan ayrıca notarius depozit hesabına vəsait qoymağı məcburi hala gətirərək əmlak köçürməsinə daha da çətinləşdirdi. Kredit almaqla Azərbaycan, malların, gəlirlərin və orijinal girovun əvəzlənməsinin avtomatik olaraq yayılacağı gələcək aktivlər də daxil olmaqla, ehtiyatların istifadəsi ilə bağlı hər hansı bir məhdudiyət qoyulmadan daşınan aktivlərin bir kateqoriyasında sahibsiz təhlükəsizlik maraqlarına icazə verməklə kreditə çıxışını gücləndirdi. Azərbaycan borc və öhdəliklərin ümumi təsvirinə, habelə təhlükəsizlik maraqlarının məhkəmədənənar icrasına icazə verib. Müqavilələrin icrası Azərbaycan iddiaçıların ilkin şikayəti elektron qaydada təqdim etməsinə imkan verən elektron sistem tətbiq edərək və könüllü vasitəçilik haqqında birləşmiş qanun qəbul edərək müqavilələrin icrasını asanlaşdırdı. Həm fərdlərin, həm də özəl sektorun çevikliyi və mövcud vəziyyətə uyğunlaşması, ölkələr üçün iqtisadiyyatlarında pandemiya nəticəsində yaranan situasiyanı bərpa etməyə kömək edə bilər. Bu il ki nəticələr keçən ilkinə nisbətən ilk onluqda az dəyişiklik görsənir. Bununla birlikdə, 2020 nəticələrindəki üç açıq tendensiya, daha yüksək eşelonlara imza atan bütün iqtisadiyyatları əhatə edir. Bunlar rəqəmsal istedadın səmərəli istifadəsi, texnoloji infrastrukturun yerində olmasının və mövcud texnologiyadan istifadənin əksidir. Otuz ildən çoxdur ki, IMD Dünya Rəqəbat Qabiliyyət Mərkəzi, ölkələrin və şirkətlərin davamlı dəyər yaratmağın təməlini qoymaq üçün necə rəqəbat etdiklərinə dair araşdırmalara öncüllük etmişdir. Xalqların rəqəbat qabiliyyəti, yəqin ki, müasir idarəetmədə ən əhəmiyyətli inkişaflardan biridir və

IMD bu sahəyə rəhbərlik etməyə çalışır (IMD World Competitiveness Center., 2020). Rəqəmsal Rəqabətlik Faktorlarının hər biri üçün qlobal reytinglər daha sonra fərdi sıralama cədvəlləri kimi göstərilir. Yenə də iqtisadiyyatlar ən çoxdan ən az rəqəmsal rəqabət səviyyəsinə qədər sıralanır və əvvəlki ilin reytingləri (2019) mötərizədə göstərilir. Bununla birlikdə, 100 faktoru olan yalnız bir iqtisadiyyat və dörd faktorda 0 bal olan bir iqtisadiyyat mövcuddur. Bu bölmədə üç rəqəmsal rəqabət amilinin hər biri üçün ümumi reytinglər və 5 illik meyillər təqdim olunur: Bilik, Texnologiya və Gələcəyə hazırlıq. Beləliklə, biz son bir neçə ildə bir iqtisadiyyatın digərlərinə nisbətən rəqəmsal təkamülünü qlobal əsasda təhlil edə bilərik. Doqquz alt amil reytinglərin xülasəsi 2020-ci il üçün 63 iqtisadiyyat üzrə təqdim olunur. Bir baxışda iqtisadiyyatın hansı rəqəmsal rəqabət qabiliyyətini üstün və ya xüsusi zəif cəhətləri olduğunu müəyyən etmək , ölkələr arasında müqayisə aparmaq mümkündür. Bu reytinglər rəqəmsal çevrilmənin spesifik aspektlərinin daha ətraflı araşdırılmasını təmin edir və məsələn, bir ölkənin texnoloji çərçivəsini qiymətləndirmək və ya beynəlxalq investisiya qərarlarını dəstəkləmək üçün istifadə edilə bilər. Əlbətdə ki, hər bir şirkət öz iqtisadi sektorunun məntiqini, iqtisadi proqnozları və öz ənənələrini əsas tutmalı, eləcə də hökumətlər iqtisadiyyatının milli kimliyini və dəyər sistemini nəzərə almalıdır. IMD Dünya Rəqəmsal Rəqabətlik Sıralamasına daxil olan 63 iqtisadiyyatdan birinin fəaliyyətini təhlil edir. İqtisadiyyatlar əlifba sırası ilə təqdim olunur. Bir baxışda, hər bir iqtisadiyyatın zamanla rəqəmsal təkamülünü və nisbi güclü və zəif tərəflərini qiymətləndirmək mümkündür. Bununla birlikdə, hər bir iqtisadiyyatın konkret vəziyyətinə inkişaf səviyyəsi, siyasi məhdudiyyətlər və sosial dəyər sistemi təsir göstərir. 2020-ci il dünya üçün çətin bir il oldu. Həyatımızın hər istiqaməti COVID-19-dan təsirləndi və biz ümid edirik ki, uzaq olmayan bir gələcəkdə virusa qarşı yeni rəqabət qabiliyyətliliyə əsaslanan həll yolları tətbiq oluna bilər (The World Bank., 2020).

2.2. Milli və beynəlxalq rəqabət üstünlükləri: beynəlxalq dəyər zəncirinin formalaşması və dəyərin bölünməsi

Biz hal hazırda dünyamızda sürətli qloballaşma dövründə yaşayırıq, bu da qlobal dəyər zənciri analizlərini vacib edən bir çox səbəbləri özü ilə birlikdə gətirir. Qloballaşma sistemətik rəqabət qabiliyyətinin getdikcə artan əmək bölgüsü və komponentlərin istehsalının dünya səviyyəsində bölüşdürülməsi ilə vacib hala gəlməsidir. Qloballaşan dünyada müvəffəq olmağın əsas elementlərindən biri olan qlobal dəyər zəncirlərinə qatılan millətlər, sektorlar və şirkətlər daha çox beynəlxalq rəqabətlə üzləşirlər. Ticarət, texnoloji inkişaf və qlobal informasiya şəbəkəsinin inkişafı ilə beynəlxalq rəqabət daha çox güclənir. Yerli şirkətlər, xarici şirkətlərlə rəqabət edərək texnoloji inkişafa böyük əhəmiyyət verir və müsbət inkişaf aspektlərini istinad olaraq götürərək özlərini inkişaf etdirirlər. Qlobal rəqabət qabiliyyətə töhvə vermək üçün edilən bu araşdırmada qlobal dəyər zənciri ilə beynəlxalq rəqabət qabiliyyəti arasında səbəbiyyət əlaqəsinin olub-olmaması təhlil ediləcəkdir. Birincisi, əlaqənin olub olmadığını yoxlamağa əgər bir səbəbiyyət varsa, bu əlaqənin birtərəfli ya ikitərəfli olmasını və əlaqənin istiqamətini aşkarlamaq məqsədi daşıyır. Ölkələrin rəqabət qabiliyyətini göstərən qlobal dəyər zəncirindəki ölkələrin irəli və geri iştirak indeksləri ilə rəqabətlik indeksi arasındakı uzunmüddətli və qısamüddətli əlaqələr, bu dəyişənlər arasındakı səbəbiyyət əlaqələri panel koordinasiya testləri ilə araşdırılacaq. Qlobal dəyər zəncirləri, qlobal dəyər zəncirlərində irəliləyiş və qlobal dəyər zəncirlərində geri iştirak anlayışları biz mütləq araşdırılmalıdır (Arslan İ.K., Çöp S., 2020). Qlobal dəyər zənciri (GVC), son məhsulun inkişafı, formalaşması, satışı və paylanması üçün tələb olunan bütün əlavə dəyər fəaliyyətləri əhatə edən zəncirlər kimi müəyyən edilir. Eyni zamanda, Qlobal dəyər zənciri daha yüksək dəyər əldə etmək və istehsal etmək üçün girişlərin nəticələrə çevrilməsindəki proseslərə dərinliklə diqqət yetirirlər. Dəyər zənciri bir xidmətin və ya məhsulun necə tərtib edildiyini, müxtəlif inkişaf mərhələlərindən keçdiyini, fiziki dəyişikliklərdən həmçinin digər müxtəlif dəyişikliklərdən sonra son istehlakçıya çatdığını, istifadədən sonra isə bütün fəaliyyətləri və əlavə dəyərin necə meydana çıxdığını göstərən bir modeldir.

Qloballaşmanın təsiri, dəyişən ticari fəaliyyət və artan rəqabət ticarətinin, istehsalın qlobal dəyər zəncirləri ətrafında təşkil olunmasına səbəb oldu. İnformasiya və nəqliyyat texnologiyalarındakı irəliləyişlər, ticarət maneələrinin azalması, müxtəlif yerlərdə ucuz işçi qüvvəsi istehsalını darmadağın etdi. İstehsalın parçalanması aralıq mal və xidmətlərin bir neçə dəfə sərhədləri keçərək qlobal dəyər zəncirlərində iştirak etməsi həmçinin başqa sözlərdə desək dəyər zəncirində iştirak etməsi deməkdir. İyirmi birinci əsrin ən vacib fenomeni olan qlobal dəyər zəncirlərində yalnız son mal və ya xidmətlər alınıb satılmır. Zəncir daxilində ara mallarla da ticarət edilə bilər və istehsal daha da böyük zəncirlərə bölünə bilər. Qlobal dəyər zənciri, fərqli coğrafiyalarda, bir çox fəaliyyətdə olduğu üçün kompleks strukturlara malikdir. Qlobal dəyər zəncirləri, hər birinin müqayisəli üstünlüyündən istifadə edərək coğrafi cəhətdən dağınıq yerlərdə iqtisadi fəaliyyətləri birləşdirir. Əsas səbəb texnoloji və iqtisadi güclər tərəfindən dəstəklənən GVC-ləri qlobal qarşılıqlı əlaqəli modelləri dəyişdirərək ön plana çıxmasıdır (Dünya Bankı və Dünya Ticarət Təşkilatı, 2019). Bu səbəbdən qlobal iqtisadiyyatda istehsal və xarici ticarətdəki struktur dəyişikliyi qlobal dəyər zəncirlərinə yönəlmişdir. Ölkələrin qlobal dəyər zəncirindəki iştirakı istehsal sistemlərinə və quruluşlarına görə dəyişir. Qlobal dəyər zəncirlərində iştirak bu ölkənin qlobal dəyər zəncirlərinə nə dərəcədə inteqrasiya olunduğunu göstərir. Qlobal platformada iqtisadiyyatlar həm xarici girişlərdən istifadə edir, həm də digər iqtisadiyyatların ixracatında istifadə olunan malların tədarükçüləri kimi qlobal zəncirlərdə iştirak edirlər, beləliklə qlobal dəyər zəncirlərində iki yolla iştirak edirlər. Ölkələrin ümumi ixracatında yerli əlavə dəyər irəliləməyi təmsil edərkən, ümumi ixracatda xarici dəyər əlavə iştirak və ya əlaqələrlə izah olunur. Bu əlaqələrin irəli və ya geri olması, rəqabət üstünlüyünün qorunması və inkişaf etdirilməsi ilə yanaşı, beynəlxalq ticarətdə iqtisadiyyatların rəqabət qabiliyyətinə təsir göstərən mühüm amillərdir. Qlobal dəyər zəncirindəki irəliləyişlər iqtisadiyyatdakı sektorların tədarükündən asılılığını göstərir. Qlobal dəyər zəncirlərini nəzərə alsaq, eyni ölkələrin digər ölkələrə ixracatında istifadə olunan ara məhsulları əks etdirdikləri, yəni istehsal prosesində davam etməsi üçün bu ölkənin digər ölkələrin ixracatından asılılığı olduğu fikri olduqca güclüdür (Eraslan H., Helvacıoğlu A.D., Bakan

İ., 2008). Rəqabət gücünə dair önəmli fikirlər əsasən Porter tərəfindən edilmişdir. Porter (1990) ölkələrin dünyada niyə fərqli rəqabət gücünə sahib olduğunu, bəzilərinin niyə rəqabətə davamlı, digərlərinin isə firma, sektor və millət səviyyəsində aşağı olduqlarını araşdırırdı. Porter əsasən rəqabət qabiliyyətinin dörd determinantının daxili dəyişənlər, tələb şərtləri, əlaqəli və dəstək sənayesi ilə yanaşı möhkəm strategiyalar, quruluş və rəqabət olaraq ifadə etdiyi amil şərtləri olduğunu bildirdi (Porter M., 1990). Daha sonra vəziyyət və şans faktorları ekzogen dəyişənlər kimi əlavə olunur. Almas modelinin firma - sektor səviyyəsində tətbiqi ilə müəyyən bir sektorun milli və beynəlxalq rəqabət qabiliyyət səviyyəsini müəyyənləşdirməsinə, rəqabətdə bir artıma nail olmaq mümkün olmuşdur. Bundan əlavə, rəqabət qabiliyyəti analizində M. Porter maliyyəlilik, fərqlilik və fokusdan rəqabət üstünlüyünü və ya rəqabət gücünü artıracaq üç əsas strategiya kimi qeyd etdi. Beynəlxalq rəqabət qabiliyyəti sadəcə ölkələrin bir-biri ilə rəqabət aparma qabiliyyəti olaraq təyin edilir. Rəqabətlik, bir ölkənin qlobal bazarda tələb olunan mal və xidmətlər istehsal etmək, real gəlir əldə etmək, bununla birlikdə ölkənin ümumi rifahını artırmaq qabiliyyətidir. Bu səbəbdən beynəlxalq ticarətlə məşğul olan ölkələr üçün rəqabət daha yüksək bazar payı, birbaşa xarici investorların artması, xarici kapitalın cəlb edilməsi, qabaqcıl şirkətlərin istehsal yeri kimi üstünlük verilməsi, marka, patent yaradılması, yenilik və yeni sektorlar yaratmaqdır. Rəqib iqtisadiyyatlara qarşı beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinin artırılması və ya rəqabət üstünlüyü qazanmağın kapitalla və təbii qaynaqlara, texnoloji dəyişikliklərin çevikliyinə, təhsil səviyyəsinə və makroiqtisadi təsirlərə bağlı olduğu ifadə edilir. Bu illər ərzində beynəlxalq rəqabətlik, yüksək səviyyəli performans əldə etmək üçün iqtisadiyyatların mübarizələrində hədəf olmuşdur. Əslində bir ölkənin rəqabət qabiliyyəti, bu ölkədəki şirkətlərin qlobal rəqibləri ilə rəqabət edə bilməsindən asılıdır. Ölkələr yüksək rəqabətçi bir qlobal bazarda mənfəət əldə etmək istəkləri üçün, daha çox səy göstərməkləri vacibdir. Rəqabət ölkəyə və ya sektora gəlir, iş və qazanc təmin edir. Rəqabət gücünü yerli potensialla qlobal hala gətirən dünya miqyaslı düşüncə, davranışı möhkəm, sektor, bölgə və millət səviyyəsində qalıcı bir iqlimin yaradılması ilə yanaşı inkişafıdır. Bir ölkənin rəqabət qabiliyyətini

qiymətləndirərkən, makroiqtisadi təhlillərdən əlavə, valyuta məzənnəsi, məzənnədəki dəyişikliklər, məzənnə siyasəti, ÜDM, xarici ticarətdə proteksionizm siyasəti, beynəlxalq ticarət quruluşu, işçi qüvvəsi və xərclər, istehsal amillərinin məhsuldarlığı, istehsal gücü, vergilər, infrastruktur, keyfiyyət, daxili tələb quruluşu, ölkənin iqtisadi quruluşu, insanların təhsil vəziyyəti, texnoloji inkişaf vəziyyəti, demoqrafik quruluş sadalana bilər. Bu səbəblərdən millətlərin davamlı rəqabətə qatqı təmin etməsi səbəbi ilə qlobal bazarlarda əməkdaşlıq şəbəkələri qurma qabiliyyəti getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Rəqabətlik, bir sıra dəyər zəncirindəki yerli mənbələrdən istifadə, investisiya cəlb etmə, sərmayə qoymaq və bazara əlavə dəyər məhsulları gətirmək kimi amillərin təsirindən qaynaqlanır. Bir iqtisadiyyatın və ya sənayenin qlobal bazarda rəqibləri ilə rəqabət edə bilmə qabiliyyətinin qlobal dəyər zəncirində yüksək əlavə dəyəri olan fərqli məhsullar istehsal etmə və təklif etmə qabiliyyəti ilə əlaqəli olduğu iddia edilir. Dünya ticarətində ənənəvi ticarətlə yanaşı qlobal dəyər zəncirlərinin artması qlobal ticarət anlayışının quruluşunu dəyişdirdi və ortaya çıxan qlobal dəyər zənciri ticarət yanaşması qlobal ticarətdə rəqabətçi oyunçu olmaq istəyən iqtisadiyyatlar üçün əhəmiyyətli bir element halına gəlmişdi. Qlobal dəyər zəncirlərinin inkişafı ilə, xüsusən də istehsalın parçalanması ilə birlikdə beynəlxalq ticarətdə iştirak edən ölkələrin sayı artdı. Parçalanma müxtəlif ölkələrdə və aşağı qiymətin vacib olduğu, rəqabətin yüksək səviyyəyə çatdığı sahələrdə meydana gələ bilər. Bu səbəbdən beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinin qlobal dəyər zəncirlərində iştiraka təsiri nəzərə alındıqda həm hərəkətverici qüvvə, həm də nəticə olaraq hesab olunur. Ölkələrin sənaye sahələrində beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinin, bu sektorlarda qlobal tədarük zəncirinin nə qədər güclü və yaxşı idarə olunduğu ilə əlaqəlidir. Ölkələrin qlobal dəyər zəncirlərində qazandıqları əlavə dəyər, zəncirlərdə irəli və geri iştirakından asılıdır. Qlobal dəyər zəncirlərində hər hansı bir fəaliyyətdə də güclü rəqabət var. Hər mərhələdə rəqabətlik yerli mənbələrdən faydalanma, xarici investisiyaların cəlb edilməsi, istehsal amillərinin məhsuldarlığı kimi bir sıra amillərdən asılıdır. Bu baxımdan, beynəlxalq ticarət strukturları, proteksionizm siyasəti, strateji mərkəz nöqtələri, infrastruktur və istehsal imkanları kimi qlobal dəyər zəncirlərində baş

verməyə təsir edəcək strategiyaları inkişaf etdirmək üçün ölkələr arasındakı əlaqəni anlamaq lazımdır, bu da beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini növbəti bir səviyyəyə çıxaracaqdır. Rəqabətin təsiri səmərəsiz müəssisələrin yox olmasına, yüksək məhsuldarlığı olan müəssisələrin texnoloji inkişafının artırmasına, irəliləməsinə və yenilik etməsinə səbəb olur. Texnologiyanın inkişafı ilə istehsal güclərinin delokalizasiya meylləri və istehsalın olduğu məlumat bazasının paylanması zamanı dəyər zəncirinin bütün seqmentlərində qlobal rəqabət qabiliyyəti baxımından imkanlar yaranır. Qlobal dəyər zəncirindəki iqtisadiyyatların yenilik qabiliyyətləri ilə rəqabət üstünlüyü qazanma arasında bir əlaqə olduğunu müşahidə edirik. Bir millətin rəqabət qabiliyyəti, sənayesinin yenilik etmə və inkişaf etdirmə qabiliyyətindən asılıdır. Şirkətlər təzyiq və çətinlik üzündən dünyanın ən yaxşı rəqiblərinə qarşı üstünlük qazanırlar, güclü daxili rəqiblərdən, aqressiv ev əsaslı təchizatçılardan və tələbkar yerli müştərilərdən faydalanırlar. Getdikcə artan qlobal rəqabət dünyasında millətlər daha az əhəmiyyətli deyil daha vacib hala gəlməkdədir. Rəqabətin əsası getdikcə daha çox biliyin yaradılması və mənimsənilməsinə yönəldikcə millətlərin rolu artır. Rəqabət üstünlüyü yüksək dərəcədə lokallaşdırılmış bir proses vasitəsilə yaradılır və davam etdirilir. Milli dəyərlər, mədəniyyət, iqtisadi quruluşlar, qurumlar və tarixlərdəki fərqliliklər hamısı rəqabət müvəffəqiyyətinə kömək edir. Nəticə etibarlı ilə millətlər, müəyyən sahələrdə uğur qazanırlar, çünki ev mühiti ən perspektivli, dinamik və çətin bir yerdir. Beynəlxalq rəqabət beynəlxalq şirkətlərin nəzarətindən kənarında olan siyasətlərdən təsirlənə bilər. Müxtəlif beynəlxalq ticarət müqavilələri ticarət maneələrini azaltmağa və ya aradan qaldırmağa xidmət etsə də, bu cür maneələr hələ də qalmaqdadır. Beynəlxalq ticarətdə ən çox yayılmış ticarət maneəsi, ümumiyyətlə idxala tətbiq olunan bir tarif və ya gömrükdür. Qlobal ticarətin məhdudlaşdırılmasına və beynəlxalq rəqabətə təsir göstərməyə xidmət edən qeyri-tarif maneələri kateqoriyası da mövcuddur. Hökumətlər ticarət maneələri yaradaraq ölkələrindəki beynəlxalq şirkətlərə əhəmiyyətli üstünlüklər verə bilərlər. Yerli istehsalçıları, xüsusən də sənayedə xarici rəqiblərdən qorumaq, bir ölkənin ticarət şərtlərini yaxşılaşdırmaq, daxili işsizliyi azaltmaq və ölkənin ödəmə balansı vəziyyətini yaxşılaşdırmaq xarici mallara idxal

tarifləri tətbiq edilməsinin səbəblərindəndir. Gömrük rüsumları və onlarla yanaşı beynəlxalq ticarətdə vergisiz maneələr də mövcuddur. Bunlara bir ölkə tərəfindən və ya iki və ya daha çox ölkə arasındakı razılaşmalar nəticəsində tətbiq edilə bilən kəmiyyət məhdudiyyətləri və ya kvotalar daxildir. Kəmiyyət məhdudiyyətlərinə beynəlxalq əmtəə müqavilələri, könüllü ixrac məhdudiyyətləri və müntəzəm marketinq qaydaları aiddir. Dövlət subsidiyaları, hökumət siyasətinin beynəlxalq ticarətlə məşğul olan yerli şirkətlərə yardım göstərməsinin başqa bir yoludur. İxracat subsidiyaları istehsal olunacaq malların yerli istehsalçılarna verilir. İxracat subsidiyaları, birbaşa ödəmələr, dəstək qiymətləri, vergi güzəştləri və təhsil fondları kimi müxtəlif dövlət yardımları şəklində ola bilər. Avropa Birliyində (AB) ixracat subsidiyalarına dəyişən subsidiyalar deyilir. AB ölkələrinin dəyişkən subsidiyalarını təsir edən qaydalar AB-nin Ümumi Kənd Təsərrüfatı Siyasətinə daxil edilmişdir. ÜTT, ixracat subsidiyalarının istifadəsinə dair məhdudiyyətləri əhatə edir. Məsələn, əksər inkişaf etmiş ölkələrin istehsal olunmuş malların ixracatını dəstəkləmək üçün subsidiyalardan istifadə etmələri qadağandır. ÜTT-yə görə, subsidiyalar inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatına ciddi ziyan vurmazsa, ixrac ediləcək istehsal mallarına subsidiya icazəsi az inkişaf etmiş ölkələrə verilir. Ticarət partnyorunun ixracat subsidiyalarından haqsız olaraq istifadə etdiyi müəyyən edildiyi hallarda ÜTT, barter vergiləri ilə mübarizə kimi vasitələr də təqdim edir. Bir çox amillərin beynəlxalq rəqabətin artmasına kömək edəcəyi aydındır. Bunlara iqtisadi amillərlə yanaşı texnoloji və siyasi amillər də daxildir. Sürətli texnoloji inkişafa sahib sektorlar artıq qlobal səviyyədədir. İstehsal müəssisələri demək olar ki, dünyanın hər yerində ola bilər və mövcuddur. Beynəlxalq və çoxmillətli ticarət müqavilələrinin beynəlxalq ticarəti asanlaşdırmaq üçün yazıldığı siyasi baxımdan aydın görünür. Beynəlxalq rəqabətin artmaqda davam edəcəyi ehtimal olunur. Şirkətlər beynəlxalq bazarlara ixracat və birbaşa investisiya, lisenziyalaşdırma, digər müqavilələr yolu ilə çıxmağa davam edirlər. Beynəlxalq ticarət sövdələşmələri TMK səylərini asanlaşdıracaq və potensial olaraq onları daha gəlirli edəcəkdir. Dünyadakı istehlakçılar daha yüksək həyat səviyyəsinə sahib olan geniş məhsul və xidmətlərdən faydalanacaqlar. Rəqabətin üstünlükləri barədə geniş ictimaiyyəti maarifləndirmək

rəqabət nəticələrini bir neçə cəhətdən yaxşılaşdırmağa bilər. Bu da öz növbəsində müəssisələri daha inkişaf etmiş alıcıları qazanmaq üçün rəqabət səylərini artırmağa sövq edə bilər. Ümumi ictimaiyyət rəqabətin vacibliyini düşünən siyasətçiləri təşviq edə və dəstəkləyə bilər. Qurucu istehlakçıların dəstəyi ilə siyasətçilər, rəqabətdəki maneələri minimuma endirərkən, xüsusilə tənzimləyici maneələr şəklində vətəndaşların sağlamlığını və təhlükəsizliyini təşviq edən siyasətləri qəbul etmə ehtimalı daha çox ola bilər. Çox vaxt qaydalar qanunvericiləri və tənzimləyiciləri rəqabəti azaltmaqla mənfəələrini qoruyan siyasət yürütməyə təşviq edə bilən kiçik bir qrupa (iş qrupları kimi) fayda gətirir. Bu arada, geniş ictimaiyyət kimi böyük və müxtəlif qruplar, daha güclü rəqabətli bazarlar vasitəsilə istehlakçılara fayda gətirən dövlət siyasətinin həyata keçirilməsini təşkil və təsir etmək daha çətindir (<https://www.internationalcompetitionnetwork.org>). Bir millətin rəqabət qabiliyyəti, sənayenin yenilik etmə və inkişaf etdirmə qabiliyyətindən asılıdır. Şirkətlər təzyiqlə və meydan oxuma səbəbi ilə dünyanın ən yaxşı rəqiblərinə qarşı üstünlük qazanırlar. Güclü ev rəqiblərindən, aqressiv ev əsaslı təchizatçılardan və tələbkar yerli müştərilərdən faydalanırlar. Qlobal rəqabətin artdığı bir dünyada ölkələr daha az deyil, daha da vacib hala gəlirlər. Qloballaşan dünyada indiki tendensiya şirkətlərin birləşmə, ittifaq, strateji tərəfdaşlıq, əməkdaşlıq və transmilli qloballaşmasıdır. Bir ölkənin sektoru, dünyanın ən yaxşı rəqibləri üzərində rəqabət üstünlüyünə sahib olduğu təqdirdə beynəlxalq səviyyədə uğurlu olaraq hesab edilir. Bildirilən gəlirlilik kimi bir çox rəqabət üstünlüyü tədbirləri yanılıcı ola bilər. Ən yaxşı göstərici olaraq, bir çox ölkələrdə əhəmiyyətli və davamlı ixracat və ya yerli olaraq yaradılmış bacarıq, aktivlərə əsaslanan əhəmiyyətli xarici investisiya aktivlərinin göstəricilərindən birini seçmək mümkündür. Milli rəqabət qabiliyyəti hər bir dövlətdə hökumət və sənayenin mərkəzi yerləri arasındadır. Bununla birlikdə, klassik nəzəriyyə rəqabətin qloballaşması və inkişaf etmiş sektorlarda, iqtisadiyyatlardakı texnologiyanın gücü ilə kölgədə qalmaqdadır. Yeni bir nəzəriyyə müasir beynəlxalq rəqabətdə şirkətlərin yalnız ticarətlə deyil, xarici investisiyalarla əlaqəli qlobal strategiyalarla da rəqabət etdiyini qəbul etməlidir. Yeni bir nəzəriyyənin izah etməsi lazım olan şey, bir millətin niyə beynəlxalq rəqabətçi

şirkətlər üçün əlverişli bir ev bazası təmin etməsidir. Ev bazası, təşkilatın əsas rəqabət üstünlüklərinin qurulacağı və qorunacağı millətdir. Bir xalqda ev bazasının olması digər əlaqəli yerli sektorlara ən çox müsbət təsir göstərir və ölkə iqtisadiyyatında digər üstünlüklərə səbəb olur. Yeni bir nəzəriyyə bir millətin rəqabət üstünlüyü xaricindədir. Segmentləşdirilmiş bazarlar fərqli məhsullar, texnologiya fərqləri və miqyas iqtisadiyyatı kimi zəngin rəqabət konsepsiyasını əks etdirməlidir (<http://economie.ens.fr>). Yeni bir nəzəriyyə, bəzi millətlərdən olan şirkətlərin niyə keyfiyyətə, xüsusiyyətlərə və yeni məhsul yeniliyinə əsaslanan fayda yaratmaqda digərlərindən daha yaxşı olduğunu izah etmək üçün xərcləri aşmalıdır. Rəqabətin dinamik və inkişaf etdiyi yeni bir nəzəriyyə ön sözdən başlanmalıdır. Dəyər zənciri analizi, bir təşkilatın təklif etdiyi xidmətlər və ya məhsullar üçün müəyyən bir qaydada həyata keçirdiyi əməliyyatları araşdırır. Bu nöqtədə zəncirdəki rəqabət baxımından həlledici olan güclü və zəif tərəfləri sisteməlik olaraq müəyyənləşdirmək, təyin etmək və qiymətləndirmək olacaqdır. Dəyər Zənciri termini Michael Porter tərəfindən hazırlanmış strateji bir anlayışdır və bir işdə əlavə dəyərin necə yaradıldığına dair bir modeldir. Bu nöqtədə dəyər zənciri bir xidmət və ya məhsulun konseptual inkişaf nöqtəsindən son məhsula və ya xidmət müddətinə keçdiyi bütün istehsal, xidmət əməliyyatlarını əhatə edir. Dəyər zənciri analizi, qlobal rəqabət qarşısında iqtisadi cəhətdən əhəmiyyətli sahələrin mövqelərini görmək və rəqabət üstünlüyünü təmin etmək üçün hansı əməliyyatların inkişaf etdirildiyi və ya hansı əməliyyatların şirkətdən kənarlaşdırıldığı kimi strateji qərarların qəbul edilməsində səlahiyyətli mövqelərə mühüm dəstək verir .

2.3. Davos forumu qlobal rəqabət qabiliyyətlik indeksinin metodoloji əsasları

Qlobal Rəqabətlik İndeksi fərqli ağırlıqlı ortalamaları ortaya qoyaraq rəqabət qabiliyyətini və məhsuldarlığı təyin edən amilləri əks etdirir. Tədqiqatın əsas məqsədi ölkələrin məhsuldarlıq səviyyəsini təyin edən amilləri aşkar etmək, bu ölkənin güclü və zəif tərəflərini üzə çıxarmaqla yanaşı mövcud siyasətçilərə rəhbərlik etməkdir. Dünya İqtisadi Forumu (DİF) 2005-ci ildən bəri rəqabət qabiliyyətliliyə əsaslanan təhlilini Qlobal Rəqabətlik İndeksinə söykəmişdir. Bu indeks milli rəqabət qabiliyyətinin mikroiqtisadi və makroiqtisadi əsaslarını ölçən hərtərəfli bir vasitədir. DİF ölkələrin inkişaf səviyyələrini əhatə edir. Bunun əsasında indeks üç alt indeks başlığı altında qruplaşdırılmış 12 komponentdən ibarətdir. Dünya İqtisadi Forumu Beynəlxalq Əməkdaşlıq Təşkilatıdır. Forum qlobal, regional və sənaye gündəmlərini formalaşdırmaq üçün cəmiyyətin öndə gələn siyasi, işgüzar, mədəni və digər liderlərini cəlb edir. 1971-ci ildə mənfəət gətirməyən bir fond kimi qurulmuş və bu fondun mərkəzi İsveçrənin Cenevrə şəhərində yerləşir. Bu fond müstəqil fəaliyyət göstərərək qərəzsiz və heç bir xüsusi maraqlara bağlı deyildir. Forum, ən yüksək idarəetmə standartlarını dəstəkləyərək qlobal ictimai maraqlar daxilində sahibkarlığı nümayiş etdirmək üçün bütün səylərini göstərir. Əxlaqi və intellektual bütövlüyü, etdiyi hər şeyin mərkəzində dayanır. Forumun fəaliyyətləri ümumilikdə bir təşkilatın, cəmiyyətin bütün hissələrinə cavabdeh olduğunu iddia edən maraqlı tərəflər nəzəriyyəsi üzərində qurulmuş bənzərsiz bir institusional mədəniyyət ilə formalaşır. Bu forum həm dövlət, həm də özəl sektor, beynəlxalq təşkilatlar və akademik təşkilatlardan ibarət bir çox təşkilatların ən yaxşısını özündə birləşdirir və eyni zamanda tarazlaşdırır. Dövlət və özəl sektorda möhkəm dayanan Forum, dünyanın ən qabaqcıl idarəediciləri, dövlət başçıları, nazirlər və siyasi qərar verənlər, mütəxəssislər və akademiklər, beynəlxalq təşkilatlar, gənclər, texnologiya yenilikçiləri və nümayəndələrini bir araya gətirən bu rola xidmət edən yeganə qlobal təşkilatdır. Forum həmçinin qeyri-obyektiv bir məkanda vətəndaş cəmiyyətinin müsbət tərəfə doğru dəyişməsinə səbəb olur. Buna görə də Forum unikaldir. Çünki bu forum qərəzsiz, qlobal, vahid, irəli baxış kimi xüsusiyyətləri özündə cəmləşdirir.

Qərəzsizdir – Forumun ideoloji və ticarət maraqları yoxdur. Lakin bu, bitərəf olduqları anlamına gəlmir yəni dünyanı obyektiv, ölçülə bilən və davamlı şəkildə yaxşılaşdırmağa sadıqdır. Qlobal – Əsasən diqqəti qlobal cəmiyyətin gələcəyini təsir edən problemlərə yönəltməkdir. Dünya bir-biri ilə əlaqəli bir ekosistem olduğundan, heç bir məsələnin təcrid olunmadığına diqqət etməli eyni zamanda sistematik və ciddi şəkildə nəzərə aldığımız təsirlər, qarşılıqlı asılılıqlar həmişə var. Vahid - Bütün maraqlı tərəflərdən perspektivləri fəal şəkildə dəvət edirik. Çünki inanaraq ümid edirik ki, dünyanın çətinlikləri yalnız qlobal cəmiyyətin bütün üzvləri ilə əlaqə qurmaqla həll edilə bilər. İrəli baxış – Forum əsasən günün fəvqəladə vəziyyətlərinə deyil, uzun müddətdə davam edən problemlərə diqqət ayırır. Bu prinsipə dayanaraq demək olar ki, əldə edilən uğur yalnız ani nəticələrlə ölçülmür. Çünki açıq şəkildə görünür ki, həqiqi tərəqqi mütləq şəkildə vaxt və davamlı öhdəlik tələb edir. Forum əsasən konfranslar təşkil etmir. Forum hər görüşdə dəqiq nəticələr və hərəkət nöqtələri təqdim edərək söylərinin təsirini təmin etməyi də hədəfləyir.

Forumun böyümə modelləri ilə bağlı fərziyyələr ləğv olunduqca, beynəlxalq güc balansı pozulmağa davam edir və elmi, texnoloji irəliləyişlər iqtisadiyyatları və cəmiyyətləri dəyişdirməyi vəd edir. Forumun təqdim etdiyi bənzərsiz platforma həyatda hər tərəfdən liderlərə hədsiz dərəcədə pozucu dəyişikliyə hazırlaşmağa kömək edir. Müsbət qlobal dəyişiklik potensialının problemlərin kəsişməsində mövcud olduğuna və tərəqqinin, həyatın bütün təbəqələrindən olan liderləri bir araya gətirərək ortaq anlaşma, məqsəd həтта lazım olduqda fəaliyyət göstərmək üçün gələcəyinə inanır.

DİF dünyada gedən iqtisadi meyillər haqqında ətraflı məlumat əldə etməyə köməklik edir. Azərbaycan 2007-ci ildən başlayaraq Davosda bu Forumun İllik Toplantısında iştirak edir. Dünya İqtisadi Forumu Azərbaycan reallıqlarını beynəlxalq ictimaiyyətə təqdim etmək üçün gözəl bir platforma rolunu oynayır. İslahatların davamlı şəkildə aparılmaası Azərbaucana xarici investisiyaların cəlb edilməsinə şərait yaradır. Həyata keçirilən islahatlar nəticəsində 2007 - 2019-cu illərin müqayisəsini aparsaq ölkə iqtisadiyyatının 80 faiz, qeyri-neft sektorunun həcmnin 2,1 dəfə, strateji valyuta

ehtiyatlarının təxminən 13 dəfə artmasını müşahidə edə bilərik, bununla yanaşı Azərbaycanda yoxsulluq səviyyəsinin təxminən 4 dəfədən çox, əsas problemlərdən biri olan işsizlik səviyyəsinin isə 4,9 faiz azaldığını görəcəyik. Qeyd etmək istəyirəm ki, Azərbaycanın Qlobal Rəqabətqabiliyyətlik indeksi hesablanarkən ölkəmiz amillər mərhələsindən investisiyalar mərhələsinə keçən ölkə kimi götürülüb. Cədvəl 1 – də 2016- 2019- ci illərdə Azərbaycanın Qlobal Rəqabətqabiliyyətlik İndeksləri digər MDB ölkələri ilə müqayisəli şəkildə verilmişdir.

Cədvəl 1: 2016-2019 – ci illərdə MDB ölkələrinin “Qlobal Rəqabətqabiliyyətlik Hesabatı”nda mövqelər

İllər Dövlətlər	2016-2017		2017-2018		2019	
	Bal	Yer	Bal	Yer	Bal	Yer
Azərbaycan	4.6	37/138	4.7	35/137	63	58/141
Rusiya Federasiyası	4.5	43/138	4.6	38/137	67	43
Ukrayna	4.0	85/138	4.1	81/137	57	85
Moldova	3.9	100/138	4.0	89/137	57	86
Gürgüstan	4.3	59/138	4.3	67/137	61	74
Ermənistan	4.1	79/138	4.2	73/137	61	69
Qazaxıstan	4.4	53/138	4.3	57/137	63	55
Qırğız Respublikası	3.7	111/138	3.9	102/137	54	96
Tacikistan	4.1	77/138	4.1	79/137	52	104

Mənbə: 2016-2019- ci illərdə MDB ölkələrinin Qlobal Rəqabətqabiliyyətlik İndekslərinin hesablanmasında istifadə olunan əsas indikatorlar üzrə göstəricilər qeyd olunmuşdur.

<https://www.weforum.org/>

Qeyd etmək istərdim ki, 2019-ci ilə kimi göstəricilər 5 ballı şkala ilə qiymətləndirilirdi, artıq 2019 – cu ildən bu göstəricilər 100 ballıq şkala ilə qiymətləndirilir. Cədvəl 1-dən göründüyü kimi 2016-2017-ci illər göstəricilərinə əsasən Azərbaycanın rəqabət qabiliyyətliliyi əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlmiş və ölkəmiz 138 ölkə içərisində 4,6 balla 37-ci yeri tutmuşdur ki, bu da MDB ölkələri içərisində ən yüksək mövqedir. MDB ölkələri içərisində rəqabət qabiliyyətliliyinə görə Azərbaycandan sonra gələn Rusiya Federasiyası 4,5 balla 43-cü mövqedə qərarlaşmışdır. 2017-2018-ci illər ərzində ölkəmiz daha da rəqabət qabiliyyətlik mövqeyini gücləndirmişdir. Cədvəldən də göründüyü kimi 137 ölkə içərisində 4,7 balla 35-ci yerdə olmuşdur. Bu nəticə ilə Azərbaycan yenə də MDB ölkələri arasında öz liderlik mövqeyini saxlamışdır. Rusiya Federasiyası 38-ci yerdə, MDB

ölkələri arasında isə ikinci, Qazaxıstan isə 4,3 balla 57-ci mövqedədir, yəni üçüncü yerdədir (World Economic Forum., 2018).

Cədvəl 2: Azərbaycanın 2016-2019-cü illərdə “Qlobal Rəqabətqabiliyyətlilik indeksinin hesablanmasında istifadə olunan əsas indikatorlar üzrə göstəriciləri

	İllər	2016-2017		2017-2018		2019	
		Bal	Yer	Bal	Yer	Bal	Yer
1	İnstitutlar	4.2	48/138	4.6	33/137	58.5	49/141
2	İnfrastruktur	4.3	55	4.5	51	77.4	38
3	Makroiqtisadi mühit	5.2	39	4.8	65	55.1	73
4	Səhiyyə və ibtidai təhsil	5.7	75	5.7	74	68.9	98
5	Ali təhsil və peşə hazırlığı	4.2	78	4.5	68	69.8	48
6	Əmtəə bazarının effektivliyi	4.5	50	4.8	31	64.3	23
7	Əmək bazarının effektivliyi	4.8	26	5.0	17	69.4	21
8	Maliyyə bazarının inkişaf səviyyəsi	4.5	97	3.8	79	55.4	96
9	Texnoloji hazırlıq	4.5	55	4.6	56	55.1	73
10	Bazarın ölçüsü	3.9	63	4.0	63	54.0	67
11	Biznes şəraiti	4.0	60	4.4	40	71.5	23
12	İnnovasiyalar	3.6	44	4.0	33	38.3	68

Mənbə: Azərbaycanın 2016-2019-cü illərdə Qlobal Rəqabətqabiliyyətlilik İndekslərinin hesablanmasında istifadə olunan əsas indikatorlar üzrə göstəricilər qeyd olunmuşdur.

<https://www.weforum.org/>

Cədvəldən də görüldüyü kimi, “effektivliyi artıran şərtlər” subindeksinə daxil olan indikatorlardan, “Ali təhsil və peşə hazırlığı”, “Əmtəə bazarının effektivliyi”, “Əmək bazarının effektivliyi”, “Maliyyə bazarının inkişaf səviyyəsi”, “Marketinq ölçüsü” Azərbaycanın rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəlməsində böyük əhəmiyyət daşıyır. Eyni zamanda qeyd oluna bilər ki, daima artan tempə inkişaf olub və bunlarda ölkənin rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılmasına müsbət təsirini göstərir. Buna misal olaraq, “Maliyyə bazarının inkişaf səviyyəsi” indikatoruna baxsaq çox yüksək səviyyədə inkişafa, artıma nail olunduğunu görə bilərik. 2016-2017-ci ildə 97-ci, 2017-2018-ci ildə isə 79-cu yerdə qərarlaşmışdır. Eyni zamanda digər indikatorlar üzrə də yüksək inkişafı müşahidə edə bilərik. Bunlar arasında yalnız “Texnoloji hazırlıq” indikatoru üzrə kiçik bir geriləmə müşahidə edilmişdir. Biz 2016-2019 –ci illər ərzində “Baza şərtləri” subindeksinə daxil olan “Makroiqtisadi mühit” indikatorunda ciddi şəkildə geriləmə olduğunu görürük. Belə ki, 2016-2017-cü ildə 39, 2017-2018 – ci ildə isə 65- ci yerdə qərarlaşmışdır. Bu nəticəyə

gəlirik ki, bu indikator üzrə yüksək bir geriləmə baş verib. Biz indikatorların düzgün şəkildə müəyyən olunması üçün Azərbaycanın göstəricilərini daha ətraflı təhlil etməliyik. Bu meyarlardan bir qrupuna görə ölkənin mövqeyi kifayət qədər yüksəkdir və 2016-2019-cu illər ərzində ciddi dəyişiklik müşahidə olunmur. Meyarlar üzrə ölkənin mövqeyində əhəmiyyətli dərəcədə həm mənfi həm də müsbət dinamika müşahidə olunur.

2020 İllik Toplantısı indiyə qədər keçirilən ən davamlı beynəlxalq zirvələrdən biri olmuşdur. COVID-19, dünya miqyasında rəqəmsal bərabərsizliklərə məruz qalmasına səbəb oldu və bu rəqəmsal uçurumu daha da artırdı. Daha çox əsas xidmətlər onlayn rejimdə hərəkət edir və zəngin ölkələrdə əlçatanlıq problemlərini vurğulayan pandemiya ilə, bu dərin rəqəmsal boşluqlar bərabərsizliyi daha da artırır. Bu hər kəsin rəqəmsal iqtisadiyyatda əlverişli şəkildə iştirak edə biləcəyini təmin etmək üçün dövlət sektorunun və bütün sahələrin liderlərinin ilk qlobal səfərbərliyidir. COVID-19 pandemiyası, heç bir qurumun və ya fərdin təkbaşına, bir-birinə bağlı dünyamızın iqtisadi, ekoloji, sosial və texnoloji problemlərini həll edə bilməyəcəyini göstərdi. Pandemiyanın özü dünyanı dəyişdirməyəcək, ancaq yaranmasından əvvəl aşkar olan sistem dəyişikliklərini sürətləndirəcəkdir. 2020-ci ildə ortaya çıxan qüsurlar xətliəri indi 2021-ci ildə kritik bir yol ayrımı kimi görünür. İtirilmiş güvənləri yenidən qazanmaq, həlledici seçimlər etmək vaxtı prioritetlərimizin yenidən qurulması zərurəti və sistemlərdə islahatların aktuallığı artırmaqdadır. Davos gündəmi, bu çətin yeni kontekstdə lazım olan prinsipləri, siyasəti və tərəfdaşlığı formalaşdırmaq üçün qlobal liderlərin öncül bir səfərbərliyidir. 2021-ci ildə həyatın hər təbəqəsindən olan liderlərin ən qısa müddətdə daha əhatəli, bir araya gəlməsi və davamlı gələcək üçün birlikdə çalışmaları vacibdir. Bu məqsədlə Dünya İqtisadi Forumu 50 ildən çoxdur ki, etibarlı bir platforma rolunu oynayır. İş, hökumət, beynəlxalq təşkilatlar, vətəndaş cəmiyyəti və akademik liderlər hər ilin əvvəlində kritik məsələləri həll etmək üçün burada toplanırlar. Bütün qlobal proqramlaşdırma həftəsi liderlərin gələn il ərzində pandemiyanı dayandırmaq və sağlam bir bərpa üçün yenilikçi, cəsarətli həllər seçmələrinə kömək etməyə həsr ediləcəkdir. Davos Gündəmi aşağıdakıları təqdim

etməkdədir: bunlar G20-dən və beynəlxalq təşkilatlardan dövlət və hökumət başçıları, dünyanın vəziyyəti ilə əlaqədar xüsusi müraciətlər edən, eləcə də dünyanın müxtəlif ölkələrindəki ticarət liderləri ilə dialoq quran insanlardır. Lider panellərdə COVID-19 peyvəndi, iş yerlərinin açılması və iqlim dəyişikliyi kimi kritik mövzularda dövlət və özəl əməkdaşlığı necə inkişaf etdirmək, sürətləndirmək barədə müzakirə edən sənaye liderləri və ictimai xadimlər çıxış edirlər. Beynəlxalq iş şurası da daxil olmaqla Forumun əsas icmaları təsir sessiyalarında qlobal, regional və sənaye təşəbbüslərindən əldə etdikləri fikir və tövsiyələrini bölüşməkdədirlər. Qlobal Rəqabətlik Hesabatı (GCR) seriyasının 2020-ci il xüsusi buraxılışı çox çətin və qeyri-müəyyən tarixi bir anda ortaya çıxır. COVID-19 pandemiyasının başlanması, yalnız 2008-2009 maliyyə böhranı dövründəki tənəzzüldən daha dərin bir qlobal sağlamlıq böhranı, dərin iqtisadi tənəzzülə səbəb oldu, həm də gələcək dünyagörüşü ilə əlaqədar böyük bir qeyri-müəyyənlik mühiti yaratdı. Bu mühüm anda, "daha yaxşı bir şəkildə geri qurma" çağırışlarına gətirib çıxartdı. Təcili prioritet səhiyyə böhranına cavab vermək olsa da, bu an həm də maliyyə böhranından bəri tənəzzül etmiş böyümə və məhsuldarlığın əsas hərəkətvericiləri üzərində düşünmək üçün unikal bir fürsət yaranmaqdadır. Gələcəkdə iqtisadi sistemlərimizi yalnız məhsuldar deyil, həm də ekoloji davamlılığa və ortaq rifaha gətirib çıxaracaq şəkildə necə formalaşdırma biləcəyimizi müəyyənləşdirməliyik. Qlobal Rəqabətqabiliyyətlik Hesabatı seriyası ilk buraxılışından bu yana siyasətçiləri qısa müddətli böyümədən kənar saxlamağa və uzunmüddətli firavanlığa hədəfləmişdir. Qlobal Rəqabətlik Hesabatının 2019-cu il buraxılışı, məhsuldarlığın əsas cəhətlərindəki azalma tendensiyalarının uzunmüddətli uyğun pul siyasəti ilə necə örtüldüyünü göstərməkdədir, lakin bu iqtisadi inkişafın möhkəmlənməsində problem olaraq qalmaqdadır. Qeyri-adi məqam siyasətdə yenilikçi və çox ehtiyac duyulan dəyişikliklərə səbəb olur. Bu səbəbdən 2020-ci ildə uzun müddətdir davam edən Qlobal Rəqabətlik İndeksi (GCI) sıralamasının yayımlanması dayandırılmışdı. Bunun əvəzinə, yayımlanmış bu xüsusi buraxılış bərpa və dirçəliş prioritetlərinin işlənilməsinə və "məhsuldarlıq", "insanlar" və "planet" hədəflərini birləşdirən yeni iqtisadi sistemlərə çevrilmənin

təməl bloklarını nəzərdən keçirməyə həsr edilmişdir. 2021-ci ildə, hesabat gələcək iqtisadi böyümə istiqaməti üçün yeni bir pusula təmin edəcək bir müqayisə tətbiqinə qayıdacaqdır. Bu xüsusi buraxılışda rəqabətqabiliyyətlilik amilləri ilə bağlı tarixi meyllər və gələcək prioritetlər barədə son düşüncə təhlil edilmişdir. Üç zaman diliminə qarşı tövsiyələr verilmişdir: a) səhiyyə böhranından əvvəl tarixi təhlildən irəli gələn prioritetlər; b) iqtisadiyyatı yenidən başlatmaq üçün, COVID-19 böhranına dərhal reaksiyalar xaricində, insanları və planetimizi iqtisadi siyasətə yeritərkən (önümüzdəki 1-2 il ərzində dirçəliş) lazım olan bu prioritetlər; c) gələcəkdə davamlı və əhatəli rifah əldə etmək üçün iqtisadi sistemlərin daha uzun müddətdə yenidən başladılması üçün lazım olan bu prioritetlər və siyasətlər (yaxın 3-5 il ərzində çevrilmə). Tövsiyələr və müddətlər dörd geniş fəaliyyət sahəsinə bölünməkdədir, bunlar 1) əlverişli mühiti canlandırmaq və dəyişdirmək, 2) insan kapitalını canlandırmaq və dəyişdirmək, 3) bazarları canlandırmaq və dəyişdirmək və 4) innovasiya ekosistemini canlandırmaq və dəyişdirmək. Ölkələrin transformasiyaya hazır olması barədə ilkin qiymətləndirməsi də əsas prioritetləri 37 iqtisadiyyat üçün kəmiyyət tədbirlərinə çevirmək şərti ilə təmin edilir. COVID-19 tərəfindən başlanan dərin iqtisadi-sosial tənəzzülün nəticələri hələdə davam etməkdədir. Pandemiyanın başlamasından bəri, inkişaf etməkdə olan və inkişaf etmiş iqtisadiyyatların əksəriyyətində işsizlik nisbəti sürətlə artdı, yoxsulluq səviyyəsi son bir neçə onillikdə qazandıqları qazancları geri alaraq yenidən artmağa başladı. Son hesablamalara görə, COVID-19-un yaratdığı iqtisadi və sağlamlıq böhranının 2020-ci ildə 88 milyon ilə 115 milyon arasında daha çox insanı həddindən artıq yoxsulluğa aparması gözlənilir. Qlobal iqtisadiyyatın iş saati itkilərinə baxarkən 245 milyon tam günə 2020-ci ilin sonunadək iş yerlərinin dünya səviyyəsində itirilməsi gözlənilir ki, bu da qlobal işçi qüvvəsinin 8,6% - i istehsal qabiliyyətinin itirilməsinə bərabərdir. Bu səhiyyə böhran, sosial müdafiə sistemlərindən tutmuş mövcud infrastruktur və siyasətlərin qeyri-kafiliyini də ortaya qoydu. 2021-ci il üçün qlobal iqtisadi görünüş həm pandemiyanın təkamülünə, həm də hökumətlərin bərpa strategiyalarının effektivlərinə çox bağlıdır. Bu bənzərsiz kontekstdə, ölkələr böyüməyə qayıdışından daha çox öz fokuslarını necə

genişləndirə biləcəyini düşünməyi hədəfləyir. Hökumətlərin qlobal pandemiyanın başlanğıcından bəri qlobal miqyasda 12 trilyon dollara yaxın sərmayə ayırması ilə ev təsərrüfatlarının və iş yerlərinin təcili gəlir, pul axını dəstəyi ilə təmin etdiyi misilsiz maliyyə, pul və tənzimləmə siyasəti tədbirləri reallaşmışdır. Mövcud dəstək tədbirləri bir neçə ölkədə sona çatmağa başladığı üçün, iqtisadiyyatların bərpa yoluna keçdikləri zaman dəstək ola biləcək struktur islahatlarını qurmaq vacibdir. Kilidləmə tədbirləri ləğv edildiyi üçün bir neçə iqtisadiyyatın yaşadığı ÜDM-dəki geri dönüşü sürətlə əldə edilə bilən bir bərpa əlaməti olaraq düşünmək cazibədar bir hala çevrilə bilər. Bunun əvəzinə iqtisadi canlanmaya gedən yol müxtəlif iqtisadiyyatlar arasında uzun, asimmetrik və asinxron olacaq, məhsuldarlıq, insanlar və planet üçün optimal nəticələri proaktiv şəkildə formalaşdırmaqla yanaşı idarə edə bilər. Ümumdünya İqtisadi Forumu uzun müddət ÜDM-dən daha çox açar kimi görünməkdə ön plandadır. Qlobal Rəqabətlik İndeksi vasitəsilə iqtisadiyyatda bərabərliyi vurğulamaq, İnküziv Böyümə İndeksi sayəsində iqtisadiyyatları daxilolma meyarlarına qarşı qiymətləndirmək, iqtisadiyyatda sosial-iqtisadi hərəkətlilik konsepsiyasını təbliğ etmək, qlobal rəqabətlik indeksi ilə uzunmüddətli və bütöv düşüncəni dəstəkləmək. Bu yaxınlarda Yeni İqtisadiyyat üçün İdarəetmə firavanlığı və insanlara, planetə, təşkilatlara yönəlmiş genişləndirilmiş hədəflər dəstəni təqdim etməyi hədəfləyir. Qlobal Rəqabətqabiliyyət Hesabatı Xüsusi Edition 2020 seriyası, ilk buraxılışından bəri fokusu yalnız böyümə paradigmasından kənara çıxarmaq məqsədi daşıyır, buun üçün də ictimai işbirliyinə ehtiyac olması açıqdır. Hesabatda yer alan Qlobal Rəqabətlik İndeksi (GCI), son iqtisadi düşüncə, cəmiyyətin ehtiyacları və texnoloji inkişafarla birlikdə irəliləməkdədir. 2018-ci ildə başlanan Qlobal Rəqabətlik İndeksi 4.0, əsasən məhsuldarlıq amillərinin geniş spektrinə diqqət ayırır. O il, daha uzun müddətdə böyüməni sürdürmək, daha yaxşı işləyən cəmiyyətlər yaratmaq və ətraf mühiti yaxşılaşdırmaq üçün tədbirlər qəbul etmək arasında qazanclı bir qələbə olduğu göstərilmişdir. Bu ilki xüsusi buraxılış, siyasətçilərin bərpa strategiyalarını dəstəkləmək, bütöv bir yanaşma çağırışı, bir neçə siyasət sahəsini əhatə etmək və fərqli islahat hədəfləri arasında sinerji yaratmaq məqsədi daşıyır (World Economic Forum., 2018). Xüsusi nəşr, müxtəlif beynəlxalq

təşkilatların itkin məlumatları və COVID-19 şokundan sonra iqtisadi bərpa ilə bağlı yeni düşüncələrə ehtiyac olduğu üçün ölkə reytinglərini təqdim etməkdədir. Beləliklə, siyasətçiləri və digər liderləri "daha yaxşı bir şəkildə geri qaytarmaq" yollarını müəyyənləşdirmək üçün yeni bir istiqamətin təməlini qoyulmaqdadır. Bu hesabat altı hissə ətrafında qurulmuşdur. İlk dörd hissədə iqtisadiyyatın əsas təməl daşları olan geniş tematik sahələr üzrə keçmiş və mövcud tendensiyalar təhlil etməkdədir: Ətraf Mühit, İnsan Kapitalı, Bazarlar və İnnovasiya Ekosistemi. Bu tematik sahələrin hər birində siyasət hazırlayanlar üçün Qlobal Rəqabət Qabiliyyəti Hesabatı Xüsusi Edition 2020 də Ölkələrin Qurtuluş Yolunda necə fəaliyyət göstərdiklərini nəzərə alaraq, məhsuldar, bölüşülmüş firavanlığı artıran və ətraf mühitə uyğun iqtisadi sistemləri inkişaf etdirmək üçün təqdim olunmuşdur. Bu prioritetlər əsasən üç zaman dilimində təşkil edilmişdir: 1) COVID-19 böhranının qısamüddətli şok təsiri də daxil olmaqla maliyyə böhranından bəri davamlı və əhatəli məhsuldarlığın əsas hərəkətvericilərinin inkişafını qiymətləndirən son 12 ildə; 2) COVID-19 böhranına dərhal reaksiyaların xaricində daha uzunmüddətli məhsuldarlıq, daxilolma və davamlılıq meyarlarını tətbiq edərkən iqtisadiyyatı yenidən başlatmaq üçün prioritetlərə baxan növbəti iki il (dirçəliş); 3) 3-5 il (çevrilmə), sosial və ekoloji hədəfləri siyasət dizaynına tam inteqrasiya edən iqtisadi sistemlər üçün prioritetləri nəzərdən keçirir. Hesabatın beşinci bölümü ölkələrin dörd tematik sahə üzrə gələcək transformasiyaya hazır olmasını qiymətləndirmək üçün ilk cəhdləri təqdim edilmişdir. İqtisadi sistemlərin daha yaxşı məhsuldarlıq, bölüşülmüş firavanlıq və planetar sərhədlər daxilində işləmə şəklinə müsbət nəticələr verməyə yönəldilməsi üçün alətlərimiz, göstəricilərimiz və müvəffəqiyyət meyarlarımız da dəyişməlidir. 2021-ci ilə nəzər yetirdikdə, gələcək iqtisadi böyümə üçün yeni bir "kompas"ı daha da saflaşdırmaq məqsədilə xüsusi buraxılışda verilmiş təməllər üzərində daha da inkişaf etməliyik.

III FƏSİL. BEYNƏLXALQ RƏQABƏTQABİLİYYƏTLİLİYİN İNKİŞAF AMİLİNƏ TRANSFORMASIYASI

3.1. Milli iqtisadi sistemlərin rəqabətliyi: mahiyyət və əsas dominantları

İqtisadi sistem, cəmiyyətlərin və ya hökumətlərin mövcud mənbələri, xidmətləri, malları coğrafi bölgə və ya ölkə daxilində təşkil etmə, paylama vasitəsidir. İqtisadi sistemlər torpaq, kapital, işçi qüvvəsi və fiziki qaynaqlar daxil olmaqla istehsal amillərini tənzimləyir. İqtisadi sistem- müəyyən bir topluluğun iqtisadi effektivlik, böyümə, azadlıq və bərabərlik kimi bir çox fərqli hədəfləri iqtisadiyyat üçün arzuolunan kimi görünə bilər. İqtisadi sistem istehsal, iqtisadi girişlərin, iqtisadi məhsulların bölüşdürülməsi, ev sahibləri və torpaq mövcudluğu, ev təsərrüfatları (bir iqtisadiyyatda mal və xidmətlərin qazancı və xərclənməsi istehlakı), maliyyə qurumları, firmalar və hökuməti əhatə edə bilər. Alternativ olaraq, iqtisadi sistem, sonlu məhsuldar mənbələrin ayrılması yolu ilə qıtlığın yaratdığı iqtisadi problem kimi iqtisadiyyat problemlərinin həll olunduğu prinsiplərin məcmusudur. Çağdaş iqtisadi sistemlərə aşağıdakılar daxildir: Planlaşdırılan sistemlər, Azad bazar sistemləri və Qarışıq iqtisadiyyat. Bu gün dünya böyük ölçüdə sərbəst bazar istehsal üsuluna əsaslanan qlobal iqtisadi sistem altında işləyir. Planlaşdırılan sistemlər - Planlı bir sistemdə hökumət malların və ya xidmətlərin hamısının və ya bir neçəsinin bölgüsü, paylanması üzərində nəzarəti həyata keçirir. Ən yüksək hökumət nəzarətinə sahib sistem kommunizmdir. Nəzəri olaraq, kommunist iqtisadiyyatı, hökumətin bütün və ya əksər müəssisələrə sahib olduğu bir iqtisadiyyatdır. Hökumətin mərkəzi planlaşdırması hansı mal və ya xidmətin istehsal olunduğunu, necə istehsal olunduğunu, onları kimin alacağını diktə edir. Praktiki olaraq saf kommunizm bu gün mövcud deyil və yalnız bir neçə ölkə sərbəst, mərkəzləşdirilmiş şəkildə planlaşdırılmış iqtisadi sistemlər altında fəaliyyət göstərir. Sosializm dövründə kommunal xidmətlər, bankçılıq və səhiyyə kimi zəruri xidmətlər göstərən sənaye sahələri dövlətə məxsus ola bilər. Digər müəssisələr isə özəldir. Mərkəzi planlaşdırma, hökumət, idarə olunan sənayelər tərəfindən istehsal olunan mal və xidmətləri ayırır, ortaya çıxan sərvətin bərabər paylanmasını təmin etməyə çalışır. Bunun əksinə

olaraq, özəl şirkətlər sahibləri üçün mənfəət əldə etmək məqsədi ilə fəaliyyət göstərirlər. Ümumiyyətlə, sosialist iqtisadiyyatlardakı işçilər kapitalist iqtisadiyyatlardakı işçilərdən daha az saat işləyirlər, daha uzun tətillərdə olurlar və daha çox sağlamlıq, təhsil, uşaq baxımı müavinətləri alırlar. Dövlət xidmətlərinin yüksək qiymətini ödəmək üçün vergilər ümumiyyətlə yüksəkdir. Əksər müəssisələrin şəxslərə məxsus olduğu və idarə olunduğu iqtisadi sistem kapitalizm olaraq da bilinən sərbəst bazar sistemidir. Sərbəst bazarda rəqabət mal və xidmətlərin necə ayrılacağını diktə edir. Ticarət yalnız məhdud hökumətin iştirakı ilə aparılır. Kapitalist iqtisadi sistemdə istehsal özəl mənfəəti maksimum dərəcədə artırmaq üçün həyata keçirilir. İnvestisiya və istehsal vasitələrinin istifadəsi ilə bağlı qərarlar bazarda rəqabət edən sahibkarlar tərəfindən müəyyən edilir. İstehsal kapital yığılması prosesi daxilində baş verir. İstehsal vasitələri əsasən özəl müəssisələrə məxsusdur, kapital bazarlarında özəl mülkiyyətçilər tərəfindən təyin olunan istehsal və investisiya ilə bağlı qərarlar verilir. Sosial ədalət və sərvətlərin daha ədalətli bölüşdürülməsi və ya bazar uğursuzluqlarının yaxşılaşdırılması məqsədi ilə kapitalist sistemlər, minimal hökumət tənzimləməsi, dövlət təşəbbüsü ilə tənzimlənən sosial bazar sistemlərinə qədər dəyişir. Mükəmməl rəqabət ilə xarakterizə olunan bazarda qiymət tələb və təklif mexanizmləri ilə müəyyən edilir. Qiymətlərə həm satıcılardan məhsul tədarükü, həm də alıcıların məhsula olan tələbi təsir göstərir. Dünyada bir çox iqtisadiyyat növü mövcuddur. Hər birinin özünəməxsus fərqləndirici xüsusiyyətləri var, baxmayaraq ki, hamısı bəzi əsas xüsusiyyətləri özündə ehtiva edir. Hər bir iqtisadiyyat özünəməxsus şərtlər və fərziyyələr məcmuəsinə əsaslanaraq fəaliyyət göstərir. İqtisadi sistemlər dörd əsas növə bölünür: ənənəvi iqtisadiyyat, komandanlıq iqtisadiyyatı, qarışıq iqtisadiyyat və bazar iqtisadiyyatı. 1. Ənənəvi iqtisadi sistem mallara, xidmətlərə və işlərə əsaslanır, bunların da hamısı öz növbəsində müəyyən meylləri izləməkdədir. Əslində, ənənəvi iqtisadiyyat çox əsas və dörd növün ən qədimidir. Dünyanın bəzi hissələri hələ də ənənəvi iqtisadi sistemlə işləyir. İqtisadi fəaliyyətin əsasən əkinçilik və ya digər ənənəvi gəlir gətirmə fəaliyyətlərinin olduğu ikinci və üçüncü dünya ölkələrində kənd yerlərində tez-tez rast gəlinir. Ənənəvi iqtisadi sistemlərə sahib

icmalarda bölüşmək üçün ümumiyyətlə çox az resurs var. Bölgədə təbii olaraq az miqdarda qaynaq meydana gəlir və ya bunlara giriş bir şəkildə məhdudlaşır. Beləliklə, ənənəvi sistem digər üç sistemdən fərqli olaraq artıqlıq yaratmaq potensialından məhrumdur. Buna baxmayaraq, ənənəvi iqtisadi sistem məhz ibtidai təbiətinə görə olduqca davamlıdır. Bundan əlavə, kiçik çıxışı səbəbi ilə digər üç sistemlə müqayisədə çox az israf var.

2. Dominant mərkəzləşdirilmiş iqtisadi sistemi - bir əmr sistemində iqtisadi quruluşun əhəmiyyətli bir hissəsini idarə edən dominant bir mərkəzləşdirilmiş hakimiyyətdir. Planlı bir sistem olaraq da bilinən, əmr iqtisadi sistemi kommunist cəmiyyətlərdə hökmrandır, çünki istehsal qərarları hökumətin ixtiyarındadır. Bir iqtisadiyyat bir çox mənbələrdən istifadə etmək hüququ qazanırsa, əmrli bir iqtisadi quruluşa meyl etmə ehtimalı vardır. Belə bir vəziyyətdə hökumət gəlir və qaynaqlar üzərində nəzarəti həyata keçirir. İdeal olaraq, mərkəzləşdirilmiş nəzarət qızıl və ya neft kimi dəyərli mənbələri əhatə edir. İnsanlar iqtisadiyyatın kənd təsərrüfatı kimi daha az əhəmiyyətli sahələrini tənzimləyir. Nəzəri olaraq, mərkəzi hakimiyyət ümumi əhalinin ən yaxşı maraqlarını nəzərə alaraq nəzarəti həyata keçirdiyi müddətcə əmr sistemi çox yaxşı işləyir, ancaq nadir hallarda bu belə görünür. Komanda iqtisadiyyatı digər sistemlərlə müqayisədə sərtidir. Güc mərkəzləşmiş olduğundan dəyişimə yavaş reaksiya verirlər. Bu onları iqtisadi böhranlara və ya fəvqəladə vəziyyətlərə qarşı həssas edir, çünki dəyişən şərtlərə tez uyğunlaşa bilmirlər.

3. Bazar iqtisadi sistemi - Bazar iqtisadi sistemləri sərbəst bazar konsepsiyasına əsaslanır. Başqa sözlə, hökumətin müdaxiləsi çox azdır. Hökumət resurslara az nəzarət edir və iqtisadiyyatın vacib seqmentlərinə müdaxilə etmir. Bunun əvəzinə, tənzimləmə insanlardan tələb və təklif arasındakı əlaqədən gəlir. Bazar iqtisadi sistemi əsasən nəzəri xarakter daşıyır. Yəni təmiz bir bazar sistemi həqiqətən mövcud deyildir. Bütün iqtisadi sistemlər mərkəzi bir orqanın bir növ müdaxiləsinə tabedir. Məsələn, əksər hökumətlər ədalətli ticarəti və inhisarları tənzimləyən qanunlar qəbul edirlər. Nəzəri baxımdan bazar iqtisadiyyatı əhəmiyyətli dərəcədə böyüməni asanlaşdırır. Mübahisəli olaraq, bazar iqtisadi sistemində böyümə ən yüksəkdir. Bazar iqtisadiyyatının ən böyük mənfə cəhəti, özəl qurumların, xüsusən də böyük dəyəri olan mənbələrə sahib olanların çox iqtisadi güc

toplmasına imkan verməsidir. Resursların bölgüsü ədalətli deyil, çünki iqtisadi cəhətdən müvəffəq olanlar bunların çoxunu idarə edirlər. Qarışıq sistemlər bazarın xüsusiyyətlərini birləşdirir və iqtisadi sistemləri yönləndirir. Bu səbəbdən qarışıq sistemlər ikili sistem olaraq da bilinir. Bəzən bu termin ciddi tənzimləmə nəzarəti altında bir bazar sistemini təsvir etmək üçün istifadə olunur. İnkişaf etmiş qərb yarımkürəsində bir çox ölkə qarışıq bir sistem tətbiq edir. Sənayelərin əksəriyyəti özəldir, digərləri isə əsasən dövlət xidmətlərindən ibarətdir və hökumətin nəzarəti altındadır. Qarışıq sistemlər dünya miqyasında əsasən normadır. Bəzi düşüncələrə görə qarışıq bir sistem bazar və əmr sistemlərinin ən yaxşı xüsusiyyətlərini özündə birləşdirir. Lakin praktik olaraq qarışıq iqtisadiyyatlar sərbəst bazarlar və dövlət nəzarəti arasında düzgün tarazlığı tapmaq problemi ilə üzləşirlər. Hökumətlər lazım olduğundan daha çox nəzarət edirlər.

Milli rəqabət qabiliyyəti konsepsiyası, bazarlar və investisiyalar üçün rəqabət, digər beynəlxalq rəqabət sahələrində iqtisadi vasitələrdən istifadə və qlobal iqtisadi sistemin mahiyyəti üzərində rəqabət daxil olmaqla müxtəlif iqtisadi rəqabət formaları müzakirə olunur. Millətlər arasında strateji rəqabət ideyası iqtisadçılar arasında rəqabət qabiliyyətinə dair uzun müddət davam edən bir mübahisəyə yerləşmişdir. Rəqabət qabiliyyətlilik milli sənayenin qlobal bazar mövqeyi ilə əlaqəli olduğu bir fikirdir. Əksər iqtisadçılar üçün milli iqtisadi rəqabət qabiliyyəti, daxili iqtisadi siyasətlərə diqqət yetirərək məhsuldarlıqda və həyat səviyyəsində artımları yüksəltmək mənasında qəbul edilir və nəticədə rəqabət hesab edilə bilər. Bütün millətlər bir-birlərinə birbaşa təsir etmədən, təhsil sistemlərini yaxşılaşdırmaq kimi məhsuldarlığı və həyat səviyyələrini artırmaq üçün siyasət qura bilirlər. Bununla birlikdə, qlobal texnologiya liderliyi ideyası və bunu təşviq etmək üçün hökumətin hərəkət etməsi lazım olduğu təqdirdə fikir ayrılığı var. Bu cür fikir ayrılıqları, hökumətlərin geniş şəkildə faydalı qurumlara dəstəyindən tutmuş, müəyyən texnologiyalara və ya iqtisadi sektorlara dəstək siyasətlərinə qədər hansı qurumları, siyasətləri və faktorları dəstəkləmələri üzərində dayanır. Ölkələr iqtisadi rəqabəti iqtisadiyyatlarının “rəqabətçi” olmasını təmin etmək xaricində bir neçə fərqli şəkildə aparırlar. Ticarət profisitlərinin iqtisadi böyüməni və dövlət gücünü

inkişaf etdirmək məqsədi olaraq gördükləri on səkkizinci əsr merkantilizmini səsləndirərək ixrac bazarları və daxili birbaşa xarici investisiyalar (FDI) üçün rəqabət aparırlar. Tez-tez bunu subsidiyalı maliyyə yolu ilə və ya digər birbaşa yardım yolu ilə edirlər. Həm də texnoloji intensiv sahələrdə liderliyi inkişaf etdirmək üçün rəqabət aparırlar. Həqiqətən bir texnologiya sahəsindəki dominant firmalara hansı ölkələrin ev sahibliyi etdiyini və texnoloji cəhətdən ən inkişaf etmiş məhsulların haradan gəldiyini görmək mümkündür. Ancaq ixracat və ya investisiyalardan daha çox, hökumətin fəaliyyətindən texnoloji dominantlığa gedən yolu izləmək çətindir və texnoloji intensiv sənayeləri artırmaq üçün siyasətlər çox vaxt pis nəticələnir və ya iqtisadiyyatı daha geniş inkişaf etdirmir. Nəhayət, ölkələr sənayeləri üçün əlverişli standartların daha geniş qəbul edilməsini təmin etmək üçün rəqabət aparırlar. Bunlar tənzimləmə tələbləri və ya texniki standartlar şəklində ola bilər. Texnologiya liderliyinin və ya qlobal iqtisadiyyatda uğurlu rəqabətin son hakimi, bir ölkənin siyasi cəhətdən dözümlü bir bərabərsizlik səviyyəsi ilə daxili iqtisadi böyüməni dəstəkləmək qabiliyyəti olaraq qalır. Beynəlxalq rəqabətə böyük bir diqqət yetirilməsinə baxmayaraq, səmərəli dövlət xərcləri, təsirli təhsil proqramları və həssas tənzimləmə rejimləri kimi dünyəvi məsələlərə dair daxili iqtisadi siyasətlər iqtisadi gücə və müvəffəqiyyətə təsir göstərməkdə ön sıraları tutur. İqtisadiyyat bir rəqabət sahəsi olaraq yalnız böyümə və bazar axtarışını əhatə etmir. Buraya daha çox geosiyasi hədəflər üçün iqtisadi vasitələrdən - fəaliyyət kimi rəqabətdən istifadə də daxildir. Bu istifadələr bəzi analitiklər və siyasətçilər tərəfindən geoiqtisadiyyat olaraq bilinir. Bu, bir millətin iqtisadiyyatını yaxşılaşdırmaq üçün iqtisadi vasitələrin istifadəsi deyil. Daha doğrusu, milli maraqların müdafiəsi və daha əlverişli siyasi, diplomatik və ya təhlükəsizlik nəticələri əldə etmək də daxil olmaqla digər hədəfləri dəstəkləmək üçün iqtisadi vasitələrin istifadəsidir. Bu cür hərəkətlər ticarət, investisiya, maliyyə və insanlara istiqamətli müxtəlif sanksiyaları əhatə edə bilər. İqtisadi müharibə yalnız iqtisadi deyil, həm də hərbi və geosiyasi hədəflərə çatmaq üçün iqtisadi əməliyyatları əhatə edəcəkdir. İqtisadi müharibənin məqsədləri iqtisadi rəqabətin hədəflərindən fərqli olsa da, bir çox vasitə eynidir. Lakin, iqtisadi müharibə bu vasitələrdən çox kənara

çıxa bilər və limanların mühasirəyə alınması, fabriklərin bombalanması və ya siyasi və ya hərbi hədəflərə edilən kibernetik hücumları əhatə edə bilər və gizli hərəkətləri də əhatə edə bilər. İqtisadi alətlər mükafatlandırmaq üçün də istifadə edilə bilər. Dünyadakı ölkələr və qurumlar, iqtisadi inkişaf və ya rifahı təşviq etmək üçün hökumətlər tərəfindən təklif edilən güzəştli maliyyə şərtləri ilə qrantlar və ya kreditlər daxil olmaqla 225 milyard dollardan çox rəsmi inkişaf yardımını verirlər. Bu yardım bu hədəflərə çatmaq üçün faydalı ola bilər. Ümumiyyətlə yardım həmişə strateji rəqabət obyektivindən baxıla bilən xarici siyasət hədəflərinə sahib olmuşdur. Bundan əlavə, açıq səxavətə baxmayaraq, yardım həm inkişaf üçün, həm də siyasi hədəflərə çatmaq üçün mənfi nəticələrə səbəb ola bilər. Rəqabət, az tərəfli bir hədəf uğrunda mübarizə aparan iki və ya daha çox partiyayı əhatə edir, nəticədə tərəflərdən birinin gücünü və ya təsirini digərinə nisbətən artırmasıdır. Bu nəticənin sıfır cəm olması lazım olduğu anlamına gəlmir, eyni zamanda eyni dərəcədə qazanmaq deyil. Beynəlxalq aləmdəki rəqabət, güc, təhlükəsizlik, sərvət, nüfuz və status kimi mübahisəli malların öz maraqlarını güdürək, tez-tez çətinlik və ya təhdid yaratdığına inandığı digərlərinə nisbətən üstünlük qazanma cəhdini əhatə edir. İqtisadi rəqabətin bir sıra fərqli sahələrdə baş verdiyi qəbul edilir. Birincisi, ölkələr konkret sahələrdə liderlik uğrunda rəqabət edə bilər, lakin bu sahələrdə liderlik yaratmaq üçün məqsədyönlü dövlət siyasəti ilə faktiki rəhbərlik arasında əlaqə mütləq aydın deyil. Liderliyə çatmaq üçün istifadə olunan mənbələrin başqa məqsədlər üçün daha səmərəli istifadə oluna biləcəyini nəzərə alsaq da, rəhbərliyin arzuolunan olduğu açıq deyil (Shatz H.J., 2020).

3.2. Qloballaşma şəraitində milli iqtisadiyyatın rəqabətliliyinin inkişaf amilinə transformasiyası istiqamətləri

Sənaye inqilabından sonra başlayan və müxtəlif mərhələlərdən keçən qloballaşma fenomeni, xüsusən 90-cı illərdə informasiya texnologiyalarındakı inkişafarla vüsət aldı. Bu müddətdə sosial-mədəni, siyasi və iqtisadi münasibətlər üçün zaman, məkan məhdudiyyətləri qaldırılmış, əməliyyat dəyəri əməliyyat xərclərini azaldaraq daha rəqabətli bir sahəyə yönəldilmişdir. "Resursların lənəti" fenomenindən uzaqlaşmaq, eyni müstəvidə rentier əlaqəsi formalarını qorumaq üçün müasir infrastrukturunu olan yerlər, informasiya cəmiyyətinə istiqamətlənmiş sektorlar, yerli üstünlüklər və iqtisadi rəqabət qabiliyyətləri əhəmiyyətli dərəcədə dinamikləşdi. Siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni və digər ölçüləri ilə qloballaşma, dövlət-cəmiyyət-bazar arasındakı qarşılıqlı əlaqənin makro və mikro səviyyədəki münasibətləri şəklini təyin edən təsirli, dominant bir fenomendir. Yaxşı-pis, əhatəli-xaricedici kimi bir çox fərqli şəkildə müəyyənləşdirilmiş qaydalar, təşkilat və qurumlardan ibarət olan qloballaşma fenomeni, dövlət-cəmiyyət-bazar münasibətləri baxımından bəzi dəyişdirici təsirlərə malikdir. İqtisadi cəhətdən, millətlərin iqtisadi fəaliyyətlə bağlı qoruyucu siyasətini yumşaldtmaq yəni sərhədlər boşaldılan, iqtisadi və maliyyə münasibətləri sürətlənərək güclənən, hətta getdikcə daha da genişlənən bir sistemdir. Qlobal iqtisadi münasibətlərin ən təməl və vacib aktorlarından biri olan dövlətlər üçün bu vəziyyətin ən konkret nəticəsi artan rəqabət mühitidir. Ümumiyyətlə, məhsuldarlıq səviyyələrini artıraraq rəqabət xüsusiyyətlərini qazana bilən dövlətlər, vətəndaşlarının ümumi həyat keyfiyyətini də artırmaqla birləşir. Şübhəsiz ki, bu, hər bir dövlətin həyata keçirməyi hədəflədiyi bir nəticədir, daha əvvəl də qeyd edildiyi kimi siyasi, iqtisadi, sosial münasibətlərdə boz və birmənalı olmayan sahələrin keçmişin formal və qeyri-rəsmi institusional strukturlarını dəyişdirərək minimuma endirdiyi davamlı inkişafdır. Beləliklə, səmərəliliyi artırmaq və bununla da rəqabət xüsusiyyətini inkişaf etdirmək məqbuldur. Mövcud nizamın əsasını qoyan Qərb mədəniyyətinin inkişaf etmiş ölkələri bu gün də sistemin daşıyıcısı olmaqda davam edir, lakin fərqli qaydalar və münasibət formaları üzərində qurulan Orta Şərq ölkələri bu dəyişikliyi reallaşdırmaqda uğurlu görünməyə başlayırlar. Davamlı

inkişaf prosesində olan sabit iqtisadi böyümənin təmin edilməsində hərəkətlərinin reallaşdırılmasına və rifah səviyyəsinin yüksəldilməsinə yönəlmiş siyasət, təcrübələrin müəyyənləşdirilməsi vacib, mərkəzi yer tutur. İzahat və açıqlama gözləyən bir çox problemlə məsələni özündə cəmləşdirən bu kompleks sahə, bu səbəbdən iqtisadçılar araşdırmalar aparmağa təşviq edən bir xüsusiyyətə sahibdir. Çünki, ölkələr arasındakı iqtisadi böyümə sürəti ilə inkişaf və rifah səviyyəsindəki fərqlərin səbəbləri ilə bağlı nəzəri səviyyədə müxtəlif nəzəri izahatlar hazırlansa da, əsas iqtisadi doktrina xüsusilə rəqabət qabiliyyəti arasındakı ciddi fərqlərin səbəblərini izah etmək üçün hazırlanmışdır. Oxşar sosioloji, demografik, coğrafi və mədəni dəyişənlərə sahib olan ölkələr üçün bu dəyişənlərin müəyyənedicilərini təyin etmək kifayət deyil. Bu məqamda rəqabət gücü anlayışının nə demək olduğunu izah etmək vacibdir. Dünya İqtisadi Forumu (DİF), İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (OECD), Beynəlxalq İdarəetmə İnstitutu (IMD) bir çox fərqli təriflərə sahib olan rəqabətqabiliyyətlilik mövzusunda bir-birinə bənzəyir. Rəqabətlik konsepsiyasını rifah artımına çevrilən bazar müvəffəqiyyəti kimi ifadə edir. Michael Porter, digər tərəfdən, rifah səviyyəsinin əsas müəyyənedicisinin məhsuldarlıq olduğunu iddia edir və rəqabət qabiliyyəti ilə məhsuldarlığı bərabərləşdirir. Əslində statik bir konsepsiya olan və ən sadə mənada əlavə dəyər istehsal etmə qabiliyyəti olaraq təyin olunan və ya çıxış / giriş nisbəti olaraq ifadə edilən rəqabət qabiliyyətini izah etməkdə əsas rolunu oynayan məhsuldarlıq konsepsiyası iş səviyyəsində ölçülə bilər. Bu çərçivədə, təlimlər, potensial istifadə nisbətlərinin artırılması, iş mühitinin yaxşılaşdırılması və buna bənzər səbəblərdən qaynaqlanan mövcud texnoloji imkanlar daxilində əldə edilən məhsuldarlığa mikro məhsuldarlıq deyilir. Yeni məhsulların tətbiqi və ya texnoloji yeniliklərə əsaslanan istehsal üsulları ilə əldə edilən məhsuldarlıq artmaqdadır. İki növ məhsuldarlığın ölçülməsi üçün aparılan tədqiqatlar texnoloji inkişafın, təhsilin keyfiyyətinin, dövlət siyasətinin, iş şəraitinin və digər müxtəlif amillərin məhsuldarlığa əhəmiyyətli təsir göstərdiyini, beləliklə məhsuldarlığın artmasının iqtisadi inkişaf baxımından əhəmiyyətli olduğunu ortaya qoyur. Rəqabətqabiliyyətlilik və beləliklə iqtisadi göstəriciləri artırmaq izah edici bir dəyişən kimi görünür. Buna görə, qloballaşmanın gətirdiyi gərgin və rəqabətli

bazarların dəyişkən dövriyyə kursunda, dövlətlərin qaynaq bölgüsündə səmərəliliyi təmin edəcək, bazar pozuntularını aradan qaldıracaq, pozitiv xarici təsirlər yaradan və qeyri-müəyyənlikləri aradan qaldıraraq əməliyyat xərclərini azaldacaq əhatəli institusional strukturlar qurması gözlənilir. Əslində dövlətlərin üzərinə qoyulan bu məsuliyyətlər, qloballaşma fenomeni ilə birlikdə dövlətə verilən yeni rolla bir oxşarlıq göstərir. Davamlı inkişaf hərəkatının həyata keçirilməsində rəhbərliyin ortaq, sürətləndirici və asanlaşdırıcı bir rola sahib olmasıdır. Rəqabətqabiliyyət xüsusiyyətini dəstəkləyən təsirli dövlət modelinin müxtəlif qaydalar və təsisatların formalaşmasını təmin edərək iqtisadi həyatın canlanmasının ön plana çıxdığını söyləmək olar (Saygın E., Yamak T., 2017). Qloballaşma əleyhinə düşüncələrə aparan mübahisələrin ən əsası yoxsul ölkələrin kasıblaşması və varlı ölkələrin gün getdikcə artan zənginliyidir. Bu son on ildə "İqtisadi Böyümə" tədqiqatlarının ən vacib tədqiqat mövzularından biri olmuşdur. Nəticə etibarlı ilə zəngin ölkələrin adambaşına gəlir səviyyələrinin yaxınlaşdığı düşünülür. Bu gün dünyada daha real bir yanaşma ilə bloklar arasındakı vəziyyətə baxdığımızda, məsələn, Avropa ölkələrinin gəlir səviyyələri arasında bir yaxınlaşma olduğu iddia edilir və bu yaxınlaşma ümumiyyətlə OECD ölkələri üçün də göstərilə bilər. Afrika isə mütləq divergensiya tendensiyasındadır və yoxsullaşdığı müşahidə olunur. Türkiyə və Latın Amerikasını da daxil olmaqla bir çox ölkə üçün isə işin tam ortasında olduğu anlaşılır. Asiya qitəsinin bu yaxınlaşma klubunda görünməsinin ən vacib səbəblərindən biri, Asiyada yeni sənayeləşmiş ölkələrin varlığıdır. Bununla birlikdə, skeptiklərə görə, qloballaşma konsepsiyasının nəticələrindən çıxarıla biləcək ən vacib nəticə iqtisadi cəhətdən zəngin ölkələrin zənginlik mənbələrini artırması, kasıb ölkələrin isə resurslarını itirməsi və zəngin ölkələrə verməsi ilə bağlıdır. Dünyada ümumiyyətlə müşahidə etdiyimiz qloballaşma fenomeni əsasən iki səbəbdən qaynaqlanır. Birinci səbəb, rəqabətə əsaslanan sərbəst bazar iqtisadiyyatının bütün dünyada hakim iqtisadi sistemə çevrilməsi, ikinci səbəb isə texnoloji inkişaf, xüsusən də rabitə və nəqliyyat texnologiyalarındakı sürətli inkişafdır. İqtisadi baxımdan qloballaşma - Pul, kapital, mal və xidmətlər bazarlarının dünya miqyasında inteqrasiyası fenomenidir. Liberal iqtisadiyyat nəzəriyyəsinə görə malların, pulların, kapitalın və

əmək bazarlarının inteqrasiyası rifah səviyyəsinin dünyada maksimum nöqtəyə çatmasına imkan verir. Texnoloji inkişaf bu inteqrasiyanı təmin edən əsas vasitədir. Qloballaşma ilə bağlı son araşdırmalar bizə əvvəlki bazara nisbətən daha inteqrasiya olunmuş yeni bir qlobal bazar meydana gəldiyini bildirməkdədir. Qarşılıqlı olaraq alınıb satılan malların miqdarı 19-cu əsrlə müqayisə olunmaz dərəcədə çoxdur. Ancaq bundan daha vacib olan iqtisadiyyatın xidmət sektorundan getdikcə daha çox asılı vəziyyətə gəlməsidir. Məlumat, əyləncə, rabitə, ən əsası elektron və maliyyə sahələrini əhatə edən xidmətlər iqtisadiyyatı ən vacib sektora çevrilməkdədir. Ünsiyyət inqilabı sayəsində dərhal ünsiyyət qurma fürsəti qazandığımızdan köhnə quruluşlar çökdü, köhnə vərdişlər unuduldu və mədəniyyətlər digər mədəniyyətlərlə anında əlaqə qurmağa və qarşılıqlı əlaqəyə başladı (Çelik M.Y., 2012).

Qloballaşma, dünya bazarlarının mal və xidmətlərdəki inteqrasiyasına, eləcə də fiziki və insan sərhədlərinə sərmayə axınlarına işarə edən bir termdir. Qloballaşma nəticəsində mallar və qiymətlər ölkələr arasında yaxınlaşmasına gətirib çıxarmaqdadır. Millətlər nisbətən ucuz maliyyəli istehsalçı olduqları mal və xidmətlərin istehsalında ixtisaslaşmağa meyillidirlər, məsələn miqyas iqtisadiyyatı, müvafiq mənbələrin və ya bacarıqların bolluğu və dövlət siyasətləri. Bu ixtisas ticarəti ölkələrinin insanları üçün qarşılıqlı qazanc əldə etməyə imkan verir. Artan ticarət və ixtisaslaşma, ölkədəki bəzi qruplara fayda digərlərinə isə zərər verə bilər. Hökumət siyasətini və beynəlxalq müqavilələri qiymətləndirərkən, mümkün olan qarşılıqlı qazanclardan tam istifadə edib-etmədiklərinə, bu qazancları ədalətli bölüşdürdüynə və qloballaşma prosesində iştirak edən iqtisadi etibarsızlıqların azaldılmasına baxa bilərik. Qlobal iqtisadiyyat, son bir neçə onillikdə, iş birliyi quran millətlər tərəfindən təşkil və idarə olunma yolu ilə əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdi. Bu dəyişikliklər təkcə ölkələr arasındakı mal və xidmət axınına deyil, insanların hərəkətinə də təsir edən əks-səda doğurdu. Ötən əsrdə bəzən gördüyümüz kimi, bu beynəlxalq iqtisadi sistemdəki çox böyük bir dalğalanma qlobal iqtisadi böhrana səbəb ola bilər. Müasir dünyanı idarə edən gücün çətinliklərini anlamağınza kömək etmək üçün ona daha yaxından nəzər salırıq. Qlobal iqtisadiyyat, bir çox ölkələr

arasında baş verən bir-birinə bağlı dünya iqtisadi fəaliyyətlərinə aiddir. Bu iqtisadi fəaliyyətlər, iştirak edən ölkələr üzərində ya müsbət, ya da mənfi təsir göstərə bilər. Qloballaşma qlobal ticarət, rabitə, immiqrasiya və nəqliyyat şəbəkəsi vasitəsi ilə milli, regional iqtisadiyyatların, cəmiyyətlərin, mədəniyyətlərin inteqrasiya olunduğu bir prosesi təsvir edir. Bu inkişaf qlobal iqtisadiyyatın meydana çıxmasına səbəb olmaqdadır. Qlobal iqtisadiyyat və qloballaşma səbəbiylə daxili iqtisadiyyatlar bir-birinə çevrildi, bu da öz növbəsində performanslarının yaxşılaşmasına səbəb oldu. Beynəlxalq ticarət: Beynəlxalq ticarət qloballaşmanın təsiri hesab olunur, fərqli ölkələr arasında mal və xidmət mübadiləsinə ehtiva edir. Eyni zamanda ölkələrin müqayisəli üstünlüyə sahib olduqları məhsullarda ixtisaslaşmalarına kömək etmişdir. Beynəlxalq maliyyə deyildikdə biz mallar, xidmətlər və insanlarla müqayisədə pullar ölkələr arasında daha sürətli bir nisbətə köçürülməsini anlamaq bilirik. Beynəlxalq maliyyəni qlobal iqtisadiyyatın əsas xüsusiyyətlərindən biri halına gətirmək olduqca vacibdir. Beynəlxalq maliyyə valyuta məzənnələri və pul siyasəti kimi mövzulardan ibarətdir. Qlobal investisiya coğrafi sərhədlərlə məhdudlaşmayan bir investisiya strategiyasına istinad edir. Qlobal sərmayə əsasən xarici birbaşa investisiyalar (XBI) hesabına baş verir. İnkişaf etməkdə olan bazarlarla əlaqəli olaraq qlobal iqtisadiyyatın əhəmiyyətini başa düşə bilərik. Dünya əhalisinin artması, inkişaf etməkdə olan bazarların iqtisadi cəhətdən böyüməsinə və onları dünya iqtisadi artımının əsas mühərriklərindən birinə çevirməsinə səbəb oldu. İnkişaf etməkdə olan bazarların göstərdiyi böyümə və dayanıqlılıq dünya iqtisadiyyatı üçün yaxşı bir işarədir.

Mikroiqtisadiyyat anlayışını evlərin, fərdlərin və firmaların resursların bölüşdürülməsi, qərar vermə ilə bağlı davranışlarının öyrənilməsindən bəhs edir. Daha sadə dillə desək, iqtisadiyyatın bu sahəsi insanların necə qərar verdiyini, hansı amillərin qərarlarına təsir etdiyini, bu qərarların bazardakı malların qiymətini, tələbini və təklifini necə dəyişdirdiyini öyrənir. Bununla birlikdə, bu inkişaf etməkdə olan ölkələrin əksəriyyəti hələ də yoxsulluq əziyyətindədir və bu problemin aradan qaldırılması istiqamətində iş görülməlidir. Uzunmüddətli dünya iqtisadi perspektivi: Demografik tendensiyalara və kapital məhsuldarlığı modellərinə əsaslanan maliyyə

və iqtisadi proqnozlara görə, 2019-cu ildə inkişaf etməkdə olan bazar iqtisadiyyatlarında ÜDM-in müsbət tempdə artması ehtimalı yüksəkdir. Bir çox insan qlobal iqtisadiyyatın dünyanın ən böyük iqtisadiyyatları hökumətləri tərəfindən idarə olunduğunu düşünür, ancaq bu ümumi bir səhv düşüncədir. Hökumətlər ölkələrin iqtisadiyyatları üzərində hakimiyyəti ələ alsalar da, bazarlara əsasən banklar və iri şirkətlər nəzarət edir. Bu o deməkdir ki, qlobal iqtisadiyyatda böyük maliyyə qurumları üstünlük təşkil edir. Dünya iqtisadi xəbərlərinə görə, ABŞ bankları enerji istehsalı, neft emalı və paylanması, hava limanları və qatar stansiyaları kimi ictimai varlıqların istismarı kimi bir çox ənənəvi dövlət işində iştirak edirlər. Qlobal iqtisadiyyatın fəaliyyəti bir sözlə əməliyyatlarla da izah edilə bilər. Dünyanın ən yaxşı iqtisadiyyatları arasında baş verən beynəlxalq əməliyyatlar qlobal iqtisadiyyatın davamlılığına kömək edir. Bu əməliyyatlar əsasən müxtəlif ölkələr arasında gedən ticarəti əhatə edir. Beynəlxalq ticarət ölkələr arasında müxtəlif məhsulların mübadiləsini əhatə edir. Bu meyvə, qida məhsulları, təbii yağ və silahlara qədər dəyişir. Bu cür əməliyyatların bir sıra üstünlükləri vardır: 2019-cu ildə beynəlxalq iqtisadiyyatın 4% böyüməsi ilə dünya miqyasında iqtisadi böyümənin təməli təmin etmək mümkün oldu. Bu böyümənin səbəbi əsasən Müxtəlif bazarlarda ölkələr arasında rəqabət qabiliyyətinin artırılması; Ölkələr üzrə məhsuldarlığın və səmərəliliyin artırılması; İnkişaf etməmiş ölkələrin kapital malları (maşın və sənaye xammalı) idxal etməsinə və ilkin malların (təbii ehtiyatlar və xammal) ixracına imkan verərək inkişafına kömək etməkdir. Təxminən dünyanın hər bir ölkəsi, bir-biri ilə əlaqəsi olmayan dövlətlər də bəzən görünə bilən hadisələrdən qlobal iqtisadiyyatın təsiri nəticəsində bir şəkildə təsirlənir. Mal və xidmətlərin idxalı və ixracına qoyulan məhdudiyyətlər, həddindən artıq tətbiq etməyi seçən ölkələrin iqtisadi sabitliyinə mane ola bilər. Beynəlxalq ticarətin məqsədi bir ölkə daxilindəki ticarətlə eynidir. Lakin beynəlxalq ticarət daxili ticarətdən iki cəhətdən fərqlənir: Ən azı iki ölkənin valyutaları beynəlxalq ticarətdə iştirak edir, buna görə mal və xidmətlərin ixracı və ya idxalı üçün əvvəl mübadilə edilməlidir. Bəzən ölkələr müəyyən mal və ya xidmətlərin beynəlxalq ticarətində iki ölkə arasındakı münasibətləri poza biləcək maneələri tətbiq edirlər. Ölkələr

ümumiyyətlə səmərəli istehsal edə biləcəkləri məhsullarda ixtisaslaşsınlar ki, bu da ümumi istehsal xərclərinin azaldılmasına kömək edir. Daha çox ixtisaslaşma ölkələrin miqyaslı iqtisadiyyatdan faydalanmasına kömək edir. Miqyas iqtisadiyyatları, artan bir istehsal səviyyəsi ilə əldə edilən xərclərdə nisbi qənaətə istinad edirlər. Bu ölkələrin istehsalçıları bütün səylərini müxtəlif növ malların istehsalına əlavə pul xərcləmək əvəzinə ixtisaslaşdırılmış istehsal üçün fabriklər tikməyə yönəldə bilərlər. Bu maneələrin bəzilərinə ticarət tarifləri (idxal vergiləri) və ticarət kvotaları (bir ölkəyə idxal edilə bilən məhsul sayının məhdudlaşdırılması) daxildir. Ticarət maneələri çox vaxt ticarət ölkələrinin iqtisadiyyatını təsir edir və uzun müddətdə bu cür maneələrin tətbiq edilməsi çətinləşdirir. Qlobal iqtisadiyyatın çoxsaylı faydaları vardır, bunlardan biridə sərbəst ticarətdir. Sərbəst ticarət ölkələr üçün mal və xidmətlər mübadiləsi üçün əla bir üsuldür. Bu, ölkələrin müqayisəli üstünlüyə malik olduqları malların istehsalı üzrə ixtisaslaşmasına da imkan verir. Digər bir fayda isə işçi qüvvəsinin hərəkətidir. İşçi qüvvəsinin miqrasiyasının artması həm işçilər üçün həm də alıcı ölkə üçün faydalıdır. Bir ölkə yüksək işsizlik mərhələsinə yaşayırsa, işçilər başqa ölkələrdə iş axtara bilərlər. Bu həm də coğrafi bərabərsizliyin azaldılmasına kömək edir. Artan miqyaslı iqtisadiyyatlar əksər ölkələrdə mal istehsalının ixtisaslaşması orta xərclərin aşağı olması və müştərilər üçün aşağı qiymətlər kimi sərfəli iqtisadi amillərə səbəb olmuşdur. Artan investisiya qlobal iqtisadiyyatın mövcudluğu səbəbindən ölkələrin qısamüddətli və uzunmüddətli investisiya cəlb etməsi daha asan olmuşdur. İnkişaf etməkdə olan ölkələrə qoyulan investisiyalar, iqtisadiyyatlarını yaxşılaşdırmaq üçün uzun bir yoldur. Son iqtisadi araşdırmalara görə, qlobal iqtisadiyyatın işinə təsir göstərən əsas amillərdən bəziləri bunlardır: təbii ehtiyatlar, infrastruktur, əhali, əmək, insan kapitalı, texnologiya və qanundur.

3.3. Azərbaycan iqtisadiyyatında rəqabətliliyinin DİF qiymətləndirilməsi xüsusiyyətləri

M.Porterin başçılığı altında 2008-ci ildən etibarə “Qlobal Rəqabətqabiliyyətlilik İndeksi” və “Biznes rəqabət qabiliyyətlilik indeksi” birləşdirilərk “Qlobal Rəqabətqabiliyyətlilik İndeksi” nin hesablanması metodikasını yaradılmışdı. Qlobal Rəqabətqabiliyyətlilik İndeksi dövlətlərin milli iqtisadiyyatının məhsuldarlıq səviyyəsinin determinantları əsasında müəyyən olunur. Bu hesablama Qlobal rəqabətqabiliyyətlilik indeksini DİF iqtisadi artımı müəyyənləşdirən 111 makroiqtisadi, sosial və s. meyardan istifadə edərək aparılır. Burada müəyyənləşən meyarlar əsasən 3 subindeks və hesablanması üçün 12 indikatorndan təşkil olunurlar. Bunlar: Baza şərtləri – institutlar, infrastruktur, makroiqtisadi mühit, səhiyyə və ibtidai təhsil, Effektivliyi artıran şərtlər – ali təhsil və peşə hazırlığı, əmtəə bazarının effektivliyi, əmək bazarının effektivliyi, maliyyə bazarının yetkinliyi, texnoloji hazırlıq, bazarın ölçüsü, İnnovasiyalar və Biznes mühiti – innovasiyalar, biznesin yetkinliyi subindeks və indikatorlarıdır. Azərbaycan iqtisadiyyatında bu indekslər mövcud rəqabət üstünlüklərinin qorunmasında olduqca önəmli olmağı ilə bərabər yeni və yüksək texnologiyalara əsaslanan, biliklərin iqtisadiyyatı kimi innovasiyalı iqtisadiyyatın tətbiqini reallaşdırmaq məqsədi ilə bizə böyük imkanlar yaratmaqdadırlar. DİF-hazırladığı reytinglər bizə innovasiyalı iqtisadiyyatın tətbiqinin təkcə makroiqtisadi göstəricilər hesabına etməyin real olmadığını göstərir. Rəqabət qabiliyyətliliyə təsir göstərən bütün amillərin yalnız tarazlı və kompleks bir formada yaxşılaşdırılması yolu ilə biz uğurlu bir zəminə nail olarıq. Azərbaycan milli iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətliliyinin əsas böyümə amilləri kimi yeni müasir infrastrukturun yaradılması və inkişaf etdirilməsi, dövlət tənzimləməsinin əsas üsurlarını müasir dünya standartları səviyyəsinə çatdırılması bizə bu prosesin inkişafı üçün yardımcı olacaqdır. Son vaxtlarda ölkənin milli iqtisadiyyatın aparıcı sektorları üzrə işlənilən hazırlanan strateji yol xəritələri bizə iqtisadi inkişaf konsepti əsasında rəqabət qabiliyyətliliyinin, sosial rifahın və inklüzivliyin artırılmasında kömək edəcəkdir. Azərbaycana müasir, inonativ qlobal çağırışlara cavab verən investisiyaların cəlb

edilməsi ilə bərabər azad rəqabət şəraitinin, beynəlxalq bazarlara çıxışın və insan kapitalının davamlı inkişafına nail olaraq dünya iqtisadiyyatındakı yerini gücləndirməklə, əhalinin ortalama yaşam səviyyəsi nəzərə alınmaqla yüksək gəlirli ölkələr sırasına daxil olmalıdır. Hazırlanan Strateji Yol Xəritələri qəbul edilməsi ilə bərabər, bunların həyata keçirilməsi yolunda dövlət qurumlarının fəaliyyətlərini daha düzgün proqramlar əsasında reallaşdırmasına yardımcı olacaqdır. Dünya İqtisadi Forumu 2021 - ci ildə “Güvəni Yenidən Qurmaq üçün Əhəmiyyətli Bir İl” mövzusunda toplandı. Virtual keçirilən görüş də COVID-19 pandemiyasından sonra dünyanın iqtisadi, ekoloji, sosial və texnoloji problemlərini həll etmək üçün birlikdə çalışan 80-dən çox ölkədən hökumət, iş və vətəndaş cəmiyyətindən 1700 iştirakçı bir araya gətirdi.

Qlobal ticarət gərginliyi, iqlim dəyişikliyi, yeni texnologiya yenilikləri, mövcud COVID-19 böhranı kimi dünyanın hər tərəfinə təsir göstərsə də, bu təsirlərin reallığı və buna görə də onlara lazımi cavabların verilməsi. Qlobal İnkişaf etmiş İstehsalat Hubları Şəbəkəsi regional istehsal ekosistemlərini birləşdirir, əksinə dünya istehsalçıları üçün ləngitmələr yarada biləcək qlobal meqatrendlərlə ayaqlaşmaq üçün istehsalın sürətlə dəyişdirilməsinə kömək edir. Koronavirus pandemiyasının gəlməsi ilə, bu beynəlxalq səhiyyə böhranına reaksiyanı dəstəkləmək üçün dünyanın hər yerində istehsalçılara və onların təchizat zənciri şəbəkələrinə təsirini azaltmaq üçün sənayenin hər zamankından daha sürətli hərəkət etməsinə ehtiyac var. COVID-19-un hər bölgədəki təsirinə diqqət yetirməli, istehsal və hökumətlərin cavab söylərini anlamalı, daha tez təsirlənən regionları öyrənərək sonrakı bölgələrə təsirləri azaltmaq, sürətli nəticələr əldə etmək bizim əsas məqsədimiz olmalıdır. Azərbaycan Hökuməti və Dünya İqtisadi Forumu (WEF) arasında WEF-in Dördüncü Sənaye İnqilabı mərkəzləri şəbəkəsinin Azərbaycan filialının yaradılması barədə müqavilə imzalanmışdır. Qeyd etməliyik ki belə bir mərkəz MDB-də ilkdir. Funksiyaları İqtisadiyyat Nazirliyinin nəzdindəki Dördüncü Sənaye İnqilabının Təhlil və Koordinasiya Mərkəzinin ictimai qurumu tərəfindən icra ediləcəkdir. Mərkəzin əsas məqsədi Dördüncü Sənaye İnqilabının Azərbaycanı bu sahədə dünyanın aparıcı ölkələri sırasına çıxarmaq üçün yaratdığı imkanlardan

maksimum dərəcədə istifadə etməkdir. Bu səbəbdən Dördüncü Sənaye İnqilabının mərkəzləri şəbəkəsi kimi belə bir aparıcı təşkilatla əməkdaşlıq uğurlu bir başlanğıc sayıla bilər. Dördüncü Sənaye İnqilabı mərkəzləri şəbəkəsi 2017-ci ilin mart ayında DİF tərəfindən qurulmuşdu. Qabaqcıl texnologiyalarla sürətli inkişaf nisbətlərinə uyğunlaşmaq üçün birlikdə çalışmanın lazım olduğu qənaətinə gəldi, WEF tərəfdaşlar tərəfindən idarə olunan oxşar mərkəzləri təşkil edilməsi başlandı. Ölkənin nəqliyyat və yol infrastrukturunda mühüm inkişaf xarici və yerli investisiyalar sayəsində mümkün olmuşdur. Ancaq nəqliyyat inkişafında tək amil kapital olmamışdır, əməkdaşlıq da əhəmiyyətli bir rol oynamışdır. Forum çərçivəsində əməkdaşlıq Azərbaycanın global bir tranzit mərkəzi və xüsusən də Şimal-Cənub, Şərq-Qərb nəqliyyat dəhlizlərində əsas oyunçu rolunu oynamasına imkan verdi. Azərbaycanın təşəbbüsü ilə Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə dəmir yollarını birləşdirən Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu 2017-ci ilin oktyabr ayında istismara verildi. Asiya ilə Avropanı birləşdirən birləşdirici və davamlı nəqliyyat dəhlizidir. Azərbaycan həm də Xəzərin ən böyük limanı, 2018-ci ilin mayında istifadəyə verilən yeni Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı üçün təkan oldu. Azərbaycan ekoloji tarazlığı qorumaqla yanaşı, vətəndaşlarının sosial-iqtisadi inkişafına da və ətraf mühiti qorumaq sadıqdır. Yerli və beynəlxalq nəqliyyat idarəetmə sistemimizi təkmilləşdirmək və yüksək səviyyədə təhlükəsizlik təmin etmək üçün “Ağıllı Şəhər” konsepsiyasını hazırlamışıq. Enerji, nəqliyyat və kommunal xidmətlər kimi şəhər xidmətlərinin keyfiyyətini, mənbələrin istehlakını, israfını və ümumi xərclərini azaldaraq artırmağı hədəfləyir. Azərbaycan enerji layihələrini uğurla həyata keçirməyə davam etmişdir. AB-nin qaz tədarükünü şaxələndirmək səylərini dəstəkləyən Azərbaycan Cənub Qaz Dəhlizini həyata keçirmişdir. 3500 km-lik bu layihə Xəzər bölgəsindən təbii qazı Avropa bazarlarına çıxarmaqla bütün bölgənin enerji xəritəsini dəyişdirəcəkdir. Avropanın qaz tədarükünə alternativ əvəzinə, Cənub Qaz Dəhlizi şaxələndirmə vasitəsi təqdim edir. Ümumi kapital qoyuluşu 40 milyard ABŞ dolları olan bu layihə dörd hissədən ibarətdir. Şahdəniz-2 - Layihənin birinci mərhələsi - Şahdəniz-2 tamamlandı. Şahdəniz qazı 2500 metr yüksəkliyə qalxaraq 800 metr dərinliyə enərək 3500 km-

dən çox nəql ediləcək. Cənubi Qafqaz Boru Kəməri - Layihənin ikinci mərhələsi olan Cənubi Qafqaz Boru Kəməri (CQBK) artıq istismara verilib. Azərbaycanı Gürcüstan üzərindən Türkiyəyə birləşdirən boru kəmərinin uzunluğu 691 km-dir (World Economic Forum., 2020). Cənubi Qafqaz və Orta Asiya ölkələri 1990-cı illərin əvvəllərində Sovet İttifaqının dağılmasından çıxdıqdan sonra mühüm addımlar atdılar. Enerji baxımından zəngin Azərbaycan, Qazaxıstan və Türkmənistan ikirəqəmli böyümə nisbətlerini qeyd etdi və əldə etdiyi gəlirləri fiziki infraqstruktura investisiya qoymağa sərf etdi. Tacikistan və Qırğızıstan Respublikası kimi digərləri də inkişaf etməkdə olan bazar iqtisadiyyatları və dövlət qurumlarında irəliləyiş əldə etdi. Keçidin iyirmi ili ərzində təbii ehtiyatlar və insan kapitalı ilə zəngin bir bölgədə çox şey əldə edildi. Ancaq daha zəngin ölkələri də daha çox regional əməkdaşlıq olmadan eyni tempdə gedə bilməyəcəkdir. Trans-Anadolu qaz kəməri digər adı ilə TANAP olaraq bilinir. Boru kəməri CQBK-nin davamı olaraq Türkiyənin qərb sərhədinə qədər uzanan 1850 km uzunluğundadır. Azərbaycan qazını Türkiyəyə və Avropaya tədarük edən TANAP, Türkiyə-Gürcüstan sərhədindəki CQBK ilə və Türkiyə-Yunanıstan sərhədi boyunca Trans-Adriatik Boru Kəmərinə (TAP) qoşulur. Trans-Adriatik Boru Kəməri isə uzunluğu 878 km-dir və tikinti işlərinin 90% -i başa çatmışdır. Boru kəməri Yunanıstandan Albaniya üzərindən Adriatik dənizinə qədər İtaliyaya uzanır. Azərbaycan qazının Avropaya nəqlinə başlamaq planlaşdırılır. 2019 – cu ildə TANAP-ın TAP ilə birləşən hissəsinin açılış mərasimi oldu. 2014-cü ildən bəri dünya bazarlarında neftin qiymətindəki kəskin azalma, ölkəmizin qeyri-neft sektorunda iqtisadi şaxələndirmə və islahatları sürətləndirdi. 2016-cı ildə milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üçün strateji yol xəritəsi qəbul edilmiş, struktur və kadr islahatları aparılmış, ölkədə ticarət mühitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində ciddi tədbirlər görülmüşdür. Nəticədə, Azərbaycan Doing Business 2020 hesabatında 190 ölkə arasında ümumilikdə 34-cü yeri tutmuşdur. Bundan əlavə, Azərbaycanın Dünya İqtisadi Forumu ilə əməkdaşlığının davamı olaraq, 2019-cu ildə Azərbaycan ilə Dünya İqtisadi Forum Mərkəzi arasında Dördüncü Sənaye İnqilabı Müqaviləsi imzalanmışdır. Bu saziş Azərbaycanın sosial-iqtisadi həyatının dəyişməsinə kömək edəcək, faydalı meyl və təcrübələrin tətbiqi

artıracaqdır. Dünya İqtisadi Forumu ilə fəal və səmərəli əməkdaşlığına görə Azərbaycan Respublikası bu platformada inkişaf və təşviq səylərini dəstəkləməyə davam edəcəkdir. Dünya İqtisadi Forumu dünyanın diqqətini Dördüncü Sənaye İnqilabına, sürətli texnoloji irəliləyişlərin idarə etdiyi indiki misilsiz dəyişiklik dövrünə yönəltdi. Siyasətlər, normalar və qaydalar yeniliyin tempinə uyğun gələ bilmədilər və bu boşluğu doldurmağa artan ehtiyac yaranmaqdadır. Forum, 2017-ci ildə Dördüncü Sənaye İnqilabı Şəbəkəsi Mərkəzini yeni və inkişaf etməkdə olan texnologiyaların gələcəkdə insanlığa zərər verməyəcəyinə kömək edəcəyini təmin etdi. Baş ofisi San-Fransiskoda olan bu şəbəkə 2018-ci ildə Çin, Hindistan, Yaponiyada mərkəzlərini işə saldı və dünyanın bir çox ölkəsində sürətlə yerli idarəedici İştirak Mərkəzləri yaradır. Bunlar Qlobal şəbəkə, süni zəka, muxtar nəqliyyat vasitələri, blok zənciri, məlumat siyasəti, rəqəmsal ticarət, pilotsuz təyyarələr, əşyaların interneti, həssas tibb və ekoloji yeniliklərdir (World Economic Forum., 2020). Biz bilirik ki, Davosdakı Dünya İqtisadi Forumu (DİF), Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin bir neçə ildir fəal iştirak etdiyi beynəlxalq strukturlar arasında mühüm yer tutur. Davosda Dünya İqtisadi Forumu Azərbaycanı dünyaya nümayiş etdirmək üçün yeni imkanlar yaratmaqdadır. Azərbaycanın forumlarda fəal iştirakı ölkənin təbliğində, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasında, Azərbaycan tarixinin və mədəniyyətinin təbliğində əvəzolunmaz rol oynayır. WEF ənənəvi olaraq prezidentlərin, aparıcı dünya şirkətlərinin rəhbərlərinin və siyasətçilərin iştirak etdiyi müzakirələrin ən böyük meydanı olub və hal hazırda da bu pillədə özünü doğrultmaqdadır. Forum zamanı mövcud beynəlxalq iqtisadi problemlər, iqtisadiyyat və texnologiyalardakı yeni meyillər, nailiyyətlər müzakirə olunmaqdadır. Eyni zamanda bu forumda müxtəlif ölkələrin iqtisadi inkişafının əsas göstəricilərinə dair hesabatlar hazırlanır. Dünya iqtisadi Forumunun digər bir xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, ölkələrin öz nailiyyətlərini göstərmələri və beynəlxalq miqyasda əsas rol oynayan şirkətlərlə işgüzar əlaqələr qurmaları üçün imkanlar yaradır. Başqa sözlə, DİF geniş imkanlar platforması kimi xarakterizə edilə bilər. Bu baxımdan bu tədbirdə iştirak hər tərəfli olaraq vacib bir üstünlük kimi qəbul edilməkdədir. Azərbaycan prezidentinin uzun illərdir Davosdakı DİF-də ardıcıl

iştirakı, bir tərəfdən, ölkənin forumun imkanlarından səmərəli istifadə etmək istəyini nümayiş etdirir və eyni zamanda aparıcı dünya şirkətlərinin Azərbaycana artan marağından, artan iqtisadi imkanlarından xəbər verir. DİF rəhbərliyinin qərarı ilə Azərbaycanda bir DİF regional şöbəsinin yaradılması planlaşdırılır, bu təşəbbüs Azərbaycanın DİF-in fəaliyyətinə verdiyi töhfənin nəticəsi kimi qiymətləndirilə bilər. Hal-hazırda Azərbaycan yalnız üzv deyil iqtisadi müzakirələr üçün dünyanın ən nüfuzlu təşkilatı, eyni zamanda təşkilatçılarından biridir. DİF gündən-günə inkişaf edən Azərbaycanı və iqtisadiyyatını dünyaya nümayiş etdirmək üçün əla bir fürsətdir. Bu fürsət Azərbaycan üçün Prezident Əliyevin söyləri sayəsində daha da real hala gəlir, həmçinin Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycan çoxsaylı uğurlara və nailiyyətlərə imza atacaqdır deyə düşünürəm (<https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3182463.html>).

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Firmalar qarşılıqlı rəqabət etdikdə, istehlakçılar mal və xidmətlərin ən uyğun qiymətlərini, miqdarını və keyfiyyətini əldə edə bilirlər. Antiinhisar qanunları şirkətləri həm istehlakçıların, həm də müəssisələrin faydalanması üçün rəqabətə sövq etməkdədir. Rəqabətin ən əsas faydalarından biri yeniliyə açıq olmasıdır. Şirkətlər arasında rəqabət yeni və daha yaxşı məhsulların ortaya çıxmasına və ya daha səmərəli proseslərə təkan verəcəkdir. İnnovasiya eyni zamanda iqtisadi böyüməyə kömək edir və insanların həyat standartlarını artırır. Rəqabət, şirkətləri mənfəətini artırma və daha az xərclə istehsal proseslərinin nail olunmasına gətirib çıxara bilər. Rəqabət eyni zamanda müəssisələrə istehlakçıların ehtiyaclarını aydınlaşdırmağa, daha sonra onları ödəmək üçün yeni məhsul və xidmətlər inkişaf etdirməyə yardımcı olacaqdır. Biz anlamalıyıq ki, rəqabət sistemi yaxşı işləyəndə dövlətin müdaxiləsinə daha az ehtiyac duyulur. Beynəlxalq rəqabət qabiliyyəti mövhumu, bir ölkəyə məxsus şirkətlərin beynəlxalq bazarlarda uğur qazanma imkanı ilə birlikdə dövlət vətəndaşlarının yaşayış və həyat keyfiyyətlərini artırması səbəb olacaqdır. Bu çərçivədə dövlətlər ölkələrinin rəqabət qabiliyyətlərini yüksəltmək və bu artımı davamlı etmək məqsədi ilə möhkəm dəstəklənən, bazar iqtisadiyyatına əsaslanan siyasətlərə üstünlük verirlər. Bir dövlətin əsas mövcudluq səbəbi vətəndaşlarının rifahını və həyat səviyyəsini yüksəltmək və bu artımın davamlı olmasına nail olmaqdır. Burada əsas məqsəd beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinin davamlı surətdə artmasına nail olmaqdır. Rəqabət qabiliyyətinin davamlı artması məqsədilə ölkələr dövlət sektorunun səmərəliliyinin yüksədilməsi, makroiqtisadi islahatların qurulması və davam etdirilməsi kimi iki əsas siyasəti reallaşdırmalıdırlar. Ölkələr rəqabət qabiliyyətli bir bazar mühiti yaratmaq məqsədi ilə mümkün olduqları qədər çalışmalıdırlar. Bu həm ölkə iqtisadiyyatı həm də insanların rifah səviyyəsi yüksədilməsi və dolayısı ilə ölkənin gələcəyi üçün çox vacibdir. Milli rəqabətqabiliyyətlilik modellərinin nəzəri komponentinin ətraflı təhlili bizə müasir milli rəqabət modelinin özəyinin milli (daxili) rəqabətdən istifadə olduğunu görməyimizə imkan yaratmaqdadır. Qloballaşma prosesi zamanı bir dövlətin rəqabət üstünlüyünü potensial olaraq artırma və ya azalda bilən amillər

siyahısı ilə rəqabət qabiliyyəti səviyyəsi arasında yüksək bir əlaqə vardır. Xarici və yerli alimlərin, beynəlxalq reyting agentliklərinin apardıqları işləri təhlil etdikdə biz qloballaşma şəraitində hər hansı bir ölkənin rəqabət qabiliyyətini daha çox müəyyən edən əsas amillərin xarici investisiyaların daxil olması, xarici ticarət balansını, ixrac və s. ola biləcəyini fikirlərinin şahidi ola bilərik. Bu təhlili biz beynəlxalq təşkilatların açıq məlumatları ilə tamamlaya bilərik. İqtisadi sistemlərin daha yaxşı məhsuldarlıq, firavanlıq və fiziki sərhədlər daxilində hazırlanma şəklində müsbət nəticələrin yönəldilməsi üçün alətlərimiz, göstəricilərimiz və müvəffəqiyyət meyarlarımız da müəyyən qədər dəyişilməlidir. 2021-ci ilə nəzər yetirdikdə biz gələcək iqtisadi böyümə məqsədi ilə yeni bir "kompas" hazırlamalı və daha inkişaf etdirilməsinə nail olmalıyıq. Bu məqsədlə daha etibarlı təməllər üzərində inkişaf etməliyik.

Azərbaycan iqtisadiyyatının təkmilləşdirilməsi vəzifələrindən biri milli rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi və bunun əsas tərkib hissəsi kimi ölkədə, dünya standartlarına cavab verən infrastrukturunun yaradılması təmin edilməlidir. Dünya İqtisadi Forumunun (DİF) son zamanlarda indeks göstəricilərinin dinamikası Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün həm mövcud rəqabət üstünlüklərinin saxlanmasının önəmli olduğu qədər, həm də yeni, yüksək texnologiyalı, "biliklərin iqtisadiyyatı"-na dayandırılan innovasiyalı iqtisadiyyatın tətbiqi ilə daha yüksək üstünlüklər gətirmişdir. Bununla milli iqtisadi təhlükəsizliyimizin qorunması üçün mümkün olan hər şeyi etməyə çalışmalıyıq. Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətliliyinin səviyyəsi ümumi milli məhsulun (ÜMM) hər vahidinin istehsalına xərclənən resursların (milli sərvətin elementlərinin) həcmindən müəyyən etməklə hesablanır. Bu situasiya respublikamızda milli və regional rəqabət üstünlüklərinin mövcudluğundan irəli gəlir. DİF – in rəqabət qabiliyyətinə görə ölkəmizin yüksək dəyərləndirilməsi və Azərbaycanı bir neçə yer irəli çəkməsi ölkəmizdə aparılan iqtisadi islahatların uğurlu nəticəsi ilə tam əlaqədardır. Davos Forumunun müxtəlif illərdə olan hesabatlarında fərqli indekslər üzrə ölkəmizlə bağlı hər hansı sahədə geriləmələr var idisə, artıq strateji yol xəritələrin icrası həmin sahələrin də inkişaf etməsinə şərait yaratmalıdı. Bu gün Dünya İqtisadi Forumunun

son hesabatlarında Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksək qiymətləndirildiyinə nəzər sala bilərik. Təbii ki, respublikamızın beynəlxalq hesabatlarda yüksək yerlərdə qərarlaşması bizi sevindirir: Çünki bu hesabatlardakı nəticələr rəqabət qabiliyyətli iqtisadiyyata malik olan ölkələrdə daxili və xarici investorların marağını daha da artırır, bu da ölkə iqtisadiyyatının sürətlənməsinə böyük imkanlar yaradır. Bu göstəricilər təbii ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının reallığıdır. Bilindiyi kimi, bu cür beynəlxalq hesabatlarda ölkə iqtisadiyyatlarında “biznes üçün ən çox problem hesab olunan amillər” adlı və çox verimli hesab olunan anket tədqiqatları da qeyd olunur. Azərbaycanda biznes üçün problem olan ənənəvi amillər son zamanlarda respublikamızda baş verən islahatlar nəticəsində getdikcə ortadan qalxmağa başlanmışdır, bunu bizə ölkə biznes dairələri arasında aparılan sorğunun cari il nəticələri göstərir. Bütün bunları nəzərə alaraq qarşıdakı illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatının bəzi aparıcı parametrləri üzrə inkişaf potensialı olduqca yüksəkdir. Gələcək illərdə xüsusilə də Azərbaycan iqtisadiyyatının “qlobal rəqabətlik indeksi”ni mühüm dərəcədə yüksəltməsi bunu “Qlobal rəqabətlik hesabatı”nın terminləri ilə desək, “faktora əsaslanan” iqtisadiyyatlardan “səmərəliliyə əsaslanan” iqtisadiyyatlara keçidin əhəmiyyətli dərəcədə sürətlənməsinə gətirib çıxaracaqdır. Covid-19 həm insanlıq tarixində həm qlobal iqtisadiyyatda çox ağır yaralar açmışdır. Qlobal iqtisadiyyatda yaranan problemlər beynəlxalq rəqabət qabiliyyətliliyə ciddi təsirlər göstərməkdədir. Dünya İqtisadi Forumu bu təsirləri analiz edib qlobal rəqabət qabiliyyətlilikdə yaranan riskləri təhlil etməklə müxtəlif çıxış yolları araşdırmaqdadır. Pandemiya səbəbiylə qlobal rəqabət qabiliyyətlilik riskləri kəskin şəkildə artmış, insanların normal həyatına təsir göstərməyə başlamışdır. Dünya İqtisadi Forumunun son iclasında da əsasən bu risklərdən çıxış yolları müzakirə edimişdir. Əsasən bu qlobal risklər iqtisadi, sosial, siyasi və son olaraq sağlamlıq kontekstində formalaşmış müəyyən bir zamana yayılmış və illərdi insanlığın müxtəlif çıxış yolları axtardıqları problemlərdir. Dünya İqtisadi Forumu hər il keçirdiyi sessiyalarda bu problemlərin həll yolları üçün müxtəlif sahələrdə dünya liderlərini toplayaraq müəyyən bir fikir mübadiləsi aparılır. Bu il isə əsasən pandemiyanın yaratdığı və mövcud olan qlobal risklərin

dərinləşməsi müzakirə edilmiřdir. Biz d ř n lm ř, planlı ř kild  hazırlanmıř, sosial həyata ciddi təsir göstərməyən yeni, günümüzün həqiqətlərinə uyęun müxtəlif strategiyalar hazırlamalıyıq. Yer kürəsi bu risklərdən mümkün olan ən qısa müddətdə qurtulmaęı  z enerjisini texnoloji yeniliklərə, insanların rifah səviyyəsinin yüksəlməsinə, ətraf mühitin qorunub saxlanılmasına diqqət ayırmalıdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Həsənov R.T. (2016) “Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabətliyi təmin edilməsində struktur islahatlarının istiqamətləri”. Sahibkarlığın və Bazar İqtisadiyyatının İnkişafına Yardım Fondu (SBİİYF) İsveçrə İnkişaf və Əməkdaşlıq Agentliyi. Bakı. 39 s.

İngilis dilində

1. Advocacy Working Group (2017). “Explaining the benefits of competition to the government and the legislator” <https://www.cofece.mx/wp-content/uploads/2018/02/Benefits-Government.pdf>. USA. International Competition Network.
2. Azerbaijan launches local branch of WEF’s 4th Industrial Revolution center’ network 01 April 2021
3. Azerbaijan’s economic priorities 12 January 2017
4. Azerbaijan’s role in a cohesive and sustainable world 19 Jan 2020
5. Blandinières F., Dürr N., Frübing S., Heim S., Pieters B., Peneder M. Rammer C., Reinstaller A., Weingärtner S. (2017). “Measuring Competitiveness”. <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/28181/attachments/1/translations/en/renditions/pdf>. European Union. 262 p.
6. Bryan, I. A. (1994). “Canada in the New Global Economy: Problems and Process”. Toronto: John Wiley and Sons. 352 p.
7. CORE Team. (2014). “The Economy: Economics for a changing world- Unit 18”. <https://www.core-econ.org/the-economy/book/text/18.html> United Kingdom. Oxford University Press.
8. Durand M., Giorno C. “Indicators of International Competitiveness: Conceptual Aspects and Evaluation”. OECD journal: economic studies. (1987) Vol. 9. p. 147-182

9. https://www.wifo.ac.at/jart/prj3/wifo/resources/person_dokument/person_dokument.jart?publikationsid=60838&mime_type=application/pdf Austria. Austrian Institute of Economic Research.
10. IMD World Competitiveness Center. (2019). "IMD world digital competitiveness ranking 2019".
<https://www.imd.org/globalassets/wcc/docs/release-2019/digital/imd-world-digital-competitiveness-rankings-2019.pdf>.
11. IMD World Competitiveness Center. (2020). "IMD world digital competitiveness ranking 2020"
https://www.imd.org/globalassets/wcc/docs/release-2020/digital/digital_2020.pdf.
12. Ivanova E., Cepel M. "The Impact Of Innovation Performance On The Competitiveness Of The Visegrad 4 Countries". Journal of Competitiveness Vol.10, Issue 1. (2018). p. 54-72
13. Kharlamova G., Vertelieva O. "The International Competitiveness of Countries: Economic-Mathematical Approach". Economics & Sociology. Vol. 6, No 2. (2013). p. 39-52.
14. Krugman P. "Competitiveness: A Dangerous Obsession". Foreign Affairs Journal. Vol 73, No 2 (1994), p. 28-44.
15. Melnyk O., Yaskal Ī. "Theoretical Approaches to concept of "Competition" and "Competitiveness". ECOFORUM. Volume 2, Issue 2 (2). (2013). p.8-12
16. Porter M. "Competitive Advantage of Nations". Competitive Intelligence Review. Vol 1, Issue 1. (1990). p.14-14.
17. Shatz H.J. (2020). "Economic Competition in the 21st Century". United States RAND Corporation. 80 p.
18. Siudek T., Zawajska A. "Competitiveness In The Economic Concepts, Theories And Empirical Research". Poland. Oeconomia 13(1). (2014). p. 91-104.
19. The Global Competitiveness Report 2018 (2018). "Appendix C. The Global Competitiveness Index 4.0 Methodology and Technical Notes 2018"
<http://www3.weforum.org/docs/GCR2018/04Backmatter/3.%20Appendix%20C.pdf>
f. Switzerland. World Economic Forum.

20. The World Bank Group. (2019). “Doing Business 2019 - Training for reform”https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB2019-report_web-version.pdf Washington DC. The World Bank.
21. The World Bank. (2020). “Doing Business 2020”. Washington. World Bank Publications. 149 p.
22. World Economic Forum. (2017) “The Global Competitiveness Report 2017–2018”<http://www3.weforum.org/docs/GCR20172018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>.
23. World Economic Forum. (2018). “Annual Report 2017–2018”.http://www3.weforum.org/docs/WEF_Annual_Report_2017-2018.pdf
24. World Economic Forum. (2020) “The Global Competitiveness Report 2020”http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2020.pdf
25. World Economic Forum. (2020). “Annual Report 2019-2020”.http://www3.weforum.org/docs/WEF_Annual_Report_2019_2020.pdf
26. World Economic Forum. (2021). “The Global Competitiveness Report 2021”http://www3.weforum.org/docs/WEF_The_Global_Risks_Report_2021.pdf

Türk dilinde

1. Aktan C.C. “Global Rekabet Gücü ve İşletmeler”. Mercek Dergisi. Sayı 61, İstanbul. (2011). s. 69-78.
2. Altay A. “Dünya Ekonomik Forumu ve Küresel Rekabet Politikaları Üzerindeki Etkileri”. Gümrük ve Ticaret Dergisi. Sayı 10. (2017). s. 25-34
3. Arıç K.H. “Ulusal Ve Uluslararası Rekabetin Geliştirilmesinde Kümelenme Politikası”. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Cilt 1, Sayı 33. (2012). s. 133 - 157
4. Arslan İ.K., Çöp S. “Küresel Değer Zincirleri İle Uluslararası Rekabet Gücü Arasındaki Nedensellik İlişkisi”. Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi. Cilt 55, Sayı 3. (2020). s. 1700 - 1723.

5. Başkol M. “Bir Rekabet Aracı Olarak Tedarik Zinciri Yönetimi: Starteji Ve Yaklaşımlar”. Süleyman Demirel Üniversitesi. Vizyoner Dergisi. Cilt 3, Sayı 5. (2011). s.13-27.
6. Çelik M.Y. “Boyutları Ve Farklı Algılarıyla Küreselleşme”. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Sayı 32. (2012). s. 57-73
7. Çetin M. (2014). “İktisadi sistemler”. İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi. İktisat Lisans Programı. 328 s.
8. Çivi E., Erol İ., İnanlı T., Erol E.D. “Uluslararası Rekabet gücüne farklı bakışlar”. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 4, Yıl 4, Sayı 1. (2008) s. 1-22
9. Eraslan H., Helvacıoğlu A.D., Bakan İ. “Değer Zinciri (Value Chain) Yöntemi İle Türk Tekstil Ve Hazırgiyim Sektörünün Değerlendirilmesi”. Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Cilt 10 , Sayı 2. (2008). s. 307-332
10. Karaaslan A., Tuncer G. “Uluslararası Rekabet Gücünün Artırılmasında Temel Devlet Politikaları” Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Vol 1, Issue 26. (2010) p. 23-45
11. Sabır H. “Küreselleşen Dünyada Rekabet Politikası Ve Gelişmekte Olan Ülkeler”. Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi. Cilt 1, Sayı 1.(2013). s. 121 - 133
12. Saygın E., Yamak T. “Küresel Sistemde Devletlerarası Ekonomik Rekabetin Belirleyicileri: Körfez Ülkeleri İçin Bir İnceleme”. Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi. Cilt 5, Sayı 1. (2017). s. 13-48.

İnternet resursları

1. <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/economics/economic-system/>
2. <https://courses.lumenlearning.com/boundless-business/chapter/introduction-to-economic-systems/>
3. <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3182463.html>

4. <https://hbr.org/1990/03/the-competitive-advantage-of-nations#:~:text=classical%20economics%20insists.-,A%20nation's%20competitiveness%20depends%20on%20the%20capacity%20of%20its%20industry,suppliers%2C%20and%20demanding%20local%20customers.>
5. <https://wearesocial-net.s3-eu-west-1.amazonaws.com/wp-content/uploads/common/reports/digital-2020/digital-2020-global.pdf>
6. <https://www.edology.com/blog/accounting-finance/how-does-global-economy-work/>
7. <https://www.imd.org/news/updates/IMD-2020-World-Competitiveness-Ranking-revealed/>
8. https://www.internationalcompetitionnetwork.org/wp-content/uploads/2018/09/AWG_ExplainingBenefitstoPublic.pdf
9. <https://www.weforum.org/organizations/socar>
10. www.economy.gov.az
11. www.president.az
12. www.wto.org

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: 2016-2019 – ci illərdə MDB ölkələrinin “Qlobal Rəqabətqabiliyyətlilik Hesabatı”nda mövqelər.....	55
Cədvəl 2: Azərbaycanın 2016-2019-ci illərdə “Qlobal Rəqabətqabiliyyətlilik indeksinin hesablanmasıda istifadə olunan əsas indikatorlar üzrə göstəriciləri...	56